صبغة الله ومن احسن من الله صبغه

المنة لله که درین آوان فرخنده بنیان فرخی توامان فرخ عنوان طرفه چمنستان با گلهاے اندرز و نصائح خندان غیرت ده روضهٔ رضوان همرنگ گلستان المسمی

خارستان

که از گلکاری طبع کدیو بهارین طبع رنگین مقال نکته سنج فقید التمثیل عدیم المثال مقتداے الشعرا حضرت ملا مجدالدین خوافی ست گو در نسبت تصنیفش اقوال اختلافیست

در گلزمین مطبع منشی نول کشور کانپور باهتمام بهگونت پرشاد اگنیٹ تازگی طبع یافت

صبغة الله ومن احسن من الله صبغه

الحمد لله که درین آوان فرخنده بنیان فرخی توامان فرخ عنوان طرفه چمستان با گلهاے اندرز و نصایح خندان غیرت ده روضهٔ رضوان همرنگ گلستان المسمی

خارستان

که از گلکاری طبع کدیو بهارین طبع رنگین مقال نکته سنج فیقد التمثیل عدیم المثال مقتداے الشعرا حضرت ملا مجد الدین خوافیست گو در نسبت تصنیفش اقوال اختلافیست

در گلزمین مطبع منشی نول کشور کانپور باهتمام بهگونديال الخنيٹ تازگی طبع یافت

فہرست شانزدہ ابواب خارستان در نثر و نظم ہمرنگ گفتار گلستان و تفصیل عنوان ہر حکایت بالا اندر نصیحت

باب اول در اوصاف حکام ۲۶ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۶	حکایت نعمان بن منذر	۶	حکایت سلطان محمود غازی	۷	حکایت عادل نوشیروان با بیرزن	۷	حکایت خصلت فرعون
۸	،، بادشاہی	۹	،، ترکمان کرمانی	۹	،، فخر الملک وزیر	۱۰	،، امام زادہ از نسل رسول
۱۱	،، سلطان مظفر الدین	۱۱	،، سلطان علاء الدین و شیخ بلخاری	۱۲	،، بادشاہ غازان	۱۱	،، منغاجی سلطانی
۱۳	،، سلطان و شیخ شہاب الدین سہروردی	۱۴	،، امام حسین علیہ السلام	۱۵	،، امام جعفر صادق علیہ السلام	۱۶	،، حضرت سلیمان پیغمبر
۱۷	،، سلطان محمود سبکتگین	۱۷	،، یعقوب حاکم نیشاپور	۱۸	،، بادشاہ غازان	۱۸	،، شاہ داؤد سلجوقی
۱۹	،، یونس پیغمبر علیہ السلام	۲۰	،، ہارون رشید خلیفہ	۲۴	،، اسکندر رومی	۲۳	،، عفر اصمعی ادیب با سلطان
		۲۴	،، ملک عرب	۲۵	،، بادشاہ غازان		

باب دوم در شفقت و ایثار ۱۵ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۲۷	حکایت اصحاب نعمان بن …	۲۸	حکایت سید کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم	۲۹	حکایت ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام	۲۹	حکایت حضرت رابعہ بصری علیہا الرحمۃ
۳۰	،، امیر المومنین علی علیہ السلام	۳۰	،، حرب احد	۳۱	،، ایثار حاتم با شخصے	۳۲	،، حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم
۳۳	،، یکی از خواجگان	۳۳	،، ہارون رشید و ابو یوسف قاضی	۳۴	،، ابراہیم ادہم	۳۴	،، شخصے کریم
۳۵	،، صوفی و تقیّد سلیمان	۳۵	،، عبد اللہ بن مبارک	۳۶	،، در احوال سفر مصنف		

باب سوم در فضیلت علم ۱۱ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۳۹	حکایت شخصی مفلوج و نابینا	۳۹	حکایت کشتی گیری	۴۰	حکایت بقراط حکیم	۴۰	حکایت سفر مصنف بولایت حبش
۴۲	،، محمد حسن سیستانی	۴۳	،، امام فخر الدین رازی	۴۳	،، لقمان حکیم	۴۳	،، حکیم زادہ
۴۴	،، ابو یوسف قاضی		،، زبیدہ خاتون ۱۲	۴۶	،، یکے از ملوک ماضی		

باب چہارم در عشق ۱۸ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۴۹	حکایت تعلیم طریق عشق	۴۹	حکایت شیخ شہاب الدین سہروردی	۵۰	حکایت لیلی بصداقت عشق	۵۱	حکایت حضرت یوسف زلیخا
۵۱	،، شمع و پروانہ	۵۱	،، صاحبدل	۵۲	،، سقوط شیخی	۵۲	،، درویشی مرقع پوش
۵۳	،، ندائے فرشتہ	۵۴	،، بزرگی	۵۵	شایقی	۵۶	،، نوع منصور
۵۷	،، امیر المومنین علی ع	۵۷	،، ابو یوسف قاضی	۵۸	،، دوست بغدادی	۵۹	،، مامون رشید خلیفہ
		۶۰	،، قیس معروف بہ مجنون	۶۰	یکے از زیرکان عراق		

باب پنجم در عہد و پیمان ۹ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۶۲	حکایت اسماعیل پیغمبر	۶۳	حکایت … از پروردگار	۶۴	حکایت لقمان حکیم و …	۶۶	حکایت آصف برخیا

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۶۷	ملکزادہ	۶۸	ابو مسلم مروانی	۶۹	ادریس پیغمبر علیہ السلام	۶۹	پیر سبحانی
		۷۰	بادشاہی درویش				

باب ششم در بیوفائی دنیا ۱۴ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۷۲	حکایت سوال جبرئیل از عزرائیل	۷۲	حکایت حضرت عیسیٰ و خضر	۷۳	حکایت ہارون رشید خلیفہ	۷۴	حکایت بہلول دیوانہ
۷۴	،، نابینا		،، در سر گریبان رستم ترکان	۷۵	،، یزدجرد	۷۶	،، اسکندر رومی
۷۷	،، بہلول دیوانہ	۷۸	،، نزع دو کسی در زمینی	۷۸	ہارون رشید خلیفہ	۷۹	،، جہودی با عیسی
		۸۱	،، ملوکے		،، اسکندر رومی		

باب ہفتم در کرامات اولیا ۱۶ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۸۳	حکایت ملک گرم سیر	۸۴	حکایت ابراہیم ادہم	۸۴	حکایت بکر بن عبد اللہ	۸۴	حکایت یکے از بزرگان
۸۵	،، سعد یحیی	۸۵	،، بزرگی	۸۶	ابو نصر آزاد	۸۷	،، شاہ شجاع کرمانی
۸۷	،، شیخ احمد جام	۸۸	،، شیخ ابو سعید	۸۸	،، ذو النون مصری		،، عبد الرحمن صوفی
۸۹	،، یکی از ملوک فارس	۵۰	،، ابو عمر واسطی	۹۰	،، احمد ابراہیم	۹۰	،، درویشے

باب ہشتم در آداب نفس ۲۲ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۹۳	حکایت امام ابو حنیفہ رح	۹۳	حکایت امام زفر رح	۹۳	حکایت شیخ عبد القادر الصادق	۹۳	حکایت محمد حسن شیبانی رح
۹۴	،، برادران یوسف	۹۵	،، نظام الملک	۹۵	،، ہارون رشید خلیفہ	۹۶	امیر المومنین حسین
۹۸	،، نوشیروان عادل	۹۹	،، عبد الملک مروان	۱۰۰	،، سلمان فارسی	۱۰۰	،، عبد اللہ گیلانی
۱۰۱	،، حضرت موسیٰ ع	۱۰۴	،، درویشے	۱۰۴	،، امام شافعی رحمۃ اللہ	۱۰۶	،، ہارون رشید خلیفہ
۱۰۶	،، پسر و پدر	۱۰۷	،، جوالی	۱۰۷	،، حاتم طائی	۱۰۸	،، شجرہ ملعون
		۱۰۸	،، شخصے مستفتی مسئلہ	۱۰۹	،، امام اعظم رحمہ اللہ		

باب نہم در صحبت دشمن ابرار و اجتناب از اشرار ۴ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۱۱۱	حکایت حجام ترکان عجب	۱۱۳	حکایت عزیزی	۱۱۳	حکایت شکایت کوہستان	۱۱۶	حکایت خرد اشعر

باب دہم در ریاضت ۱۶ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۱۲۰	حکایت پیغمبر ص	۱۲۰	حکایت حکمائے ہند	۱۲۱	حکایت افلاطون حکیم	۱۲۱	حکایت اصحاب صفہ
۱۲۱	سرور عالم صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم	۱۲۲	،، بعضے حیوانات	۱۲۲	،، گازری	۱۲۲	،، در توریت مسطور
۱۲۳	،، شخصے نزدیک بزرگ	۱۲۳	،، شیخ شفیق بلخی	۱۲۴	،، وقتی در شہر ہرات	۱۲۴	،، ابو العباس قصاب
۱۲۵	،، ابو ہریرہ رض	۱۲۵	در مقامات صوفیان	۱۲۶	،، شخصے تر د طبعی	۱۲۶	،، سوال حق سبحانہ از تجہیز

باب یازدہم در نکاح و احوال زنان ۱۱ حکایت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۱۳۰	حکایت شہر ہمدان	۱۳۲	حکایت دوستی مرد حکایت کرد	۱۳۳	حکایت از پیری سیدم	۱۳۳	حکایت شیخ و شہزادی …

بیُمن گلشن آرائی بوستان جہان و رنگین فرمائی گلستان دوران

طرفہ خیستان کہ گلہائی نغز و نصائح خندان کہ سبزپوشان چارخس بانیر بازبانی لطف و در مروت افگن پیش گلستان

لوحش اللہ ماشا

خارستان

بحتشی مناسب

ہماناکہ از گلکاری حلمی بوبہار این طبع نگین مقال حضرت ملا مجد الدین خوافیست کہ در نسبت تصنیفش بجان خیالا فیست

در گلزمین مطبع منشی نولکشور کانپور بہار طبع تازگی یافت

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۱۳۵	حکایت گفت کہ دوستی ازشتر	۱۳۷	حکایت در بیوفائی زنان	۳۹	حکایت امیرالمؤمنین علی	۱۴۱	حکایت در شہر بصرہ
۱۴۱	؍؍ برفعی در بصرہ	۱۴۲	؍؍ علوی	۱۴۲	؍؍ شخصے از جور زن		
	باب دوازدہم درحسد ۹ حکایت						
۱۴۳	حکایت قارون	۱۴۴	حکایت شو برادر و واعظ	۱۴۵	حکایت فقیہ مردم دیدار	۱۴۹	حکایت مرد کناس
۱۵۰	؍؍ معتصم خلیفہ	۱۵۱	؍؍ شمس المعالی قابوس	۱۵۲	؍؍ سیعت لہ و بادشاہ غز	۱۵۲	؍؍ برادران یوسف ع
		۱۵۲	؍؍ واعظ در مقصورہ ہرات				
	باب سیزدہم دربیان ظلم و فساد ۱۶ حکایت						
۱۵۴	حکایت ظالمی در بیابان	۱۵۵	حکایت دوستی از نصیحت کرم	۱۵۶	از بزرگی پرسیدند	۱۵۶	حکایت شخصے نابکار
۱۵۷	؍؍ رئیس دہی	۱۵۷	؍؍ زید راہب	۱۵۸	؍؍ از کتب اہل ہند تمثیلاً	۱۶۰	؍؍ وقتی با جماعت درویشان
۱۶۲	؍؍ وقتی در بیابان تو	۱۶۳	؍؍ وقتہ از عراق بفارس من فقیر	۱۶۴	یکے از سپہ سالار معتصم	۱۶۴	؍؍ در تواریخ ملوک عجم
۱۶۵	؍؍ سبب نام ہلاکے بر حجاج بن یوسف		؍؍ بادشاہ طرسوس		؍؍ وقتی ظالمی آتش ظلم	۱۶۷	؍؍ در عہد عبداللہ بن طاہر
	باب چہاردہم دربیان بخل و لئیمی ۹ حکایت						
۱۶۹	حکایت جن بکر بر دوم نہادند	۱۶۸	حکایت حال عیسیٰ از ابلیس	۱۷۰	حکایت امام المسلمین علیہ	۷۱	حکایت زوجہ خواجہ بحکان
۱۷۱	؍؍ درویشے با جمعی یاران	۱۷۲	؍؍ مرد با منکوحہ نشستہ بود	۱۷۴	؍؍ معتصم باللہ	۱۷۶	؍؍ شیخ حسن بلغاری
		۱۷۶	؍؍ بخیل متکبر				
	باب پانزدہم در توا در کلام ۱۲ حکایت						
۱۷۷	حکایت حکیمی از کسی بگریختہ	۱۷۸	حکایت از حکیمی پرسیدند	۱۷۹	حکایت امام ابوحنیفہ رح	۱۷۹	حکایت رشید و طواط و منصور حلاج
۱۷۹	؍؍ وہبی در کنار زنیرود	۱۸۰	؍؍ در ربیے	۱۸۰	؍؍ دیوانہ در صفہان	۱۸۱	؍؍ شمعون جہود دیوانہ
۱۸۱	؍؍ مرعی بدر مسجد رسید	۱۸۱	دو روباہ در دام	۱۸۱	؍؍ دو روباہ دار طاقت شیر	۱۸۳	؍؍ محتسب سیستانی
۱۸۳	؍؍ مولانا صدر شریعت	۱۸۳	؍؍ بامامون رشید	۱۸۴	؍؍ شخصی گفتند کہ کافذ	۱۸۴	؍؍ حکیم رنجور
۱۸۵	؍؍ مولانا قطب الدین شیرازی	۱۸۵	ملک روزن	۱۸۶	؍؍ سہ کور بصرہ	۱۸۸	؍؍ مردی بزار
		۱۸۸	؍؍ ترکمان کرمانی	۱۸۹	؍؍ شتر و شغال در داستان نظم		
	باب شانزدہم در ظرائف و لطائف مردم ۱۸ حکایت						
۱۸۹	حکایت دانشمندی	۱۸۹	حکایت از لباس تصوف	۱۹۱	حکایت بخیلہ پیشہ گری	۱۹۳	حکایت یکے متزہدان
۱۹۳	؍؍ دو کس بمحکمہ قاضی لودم	۱۹۳	؍؍ آدم تا مکی بود ظالم	۱۹۴	؍؍ خطیبے	۱۹۴	؍؍ قاضیی را دیدم
۱۹۵	؍؍ وقتی دلالت باخر	۱۹۵	؍؍ یکے از سادات	۱۹۶	؍؍ ترکمان زادہ	۱۹۷	؍؍ درعہد دو بازندران
۱۹۷	؍؍ طبیبی را دیدم	۱۹۸	؍؍ وقتی طبیبے در گورستان	۱۹۸	؍؍ واعظے را دیدم	۱۹۸	؍؍ بسترین شیخ حیدر زادے
۱۹۹	؍؍ درویشی دجلقہ صوفیان	۲۰۲	؍؍ در عہد عیسی	۲۰	تقریظ کتاب خارستان	۲۰۷	خاتمۃ الطبع مع تاریخ طبع

بسم الله الرحمن الرحیم

سپاس بقیاس موجودی را که صفای باطن عارفان پرتو وجود اوست وسیمای ظاهر مطیعان اثر سجود او و انوار شمع صباح از آثار نجاح او پروانه ایست واسرار نسخهٔ شام از اقوی احکام او سواد نامه نظم

شمع جان از شوق او پروانهٔ	پیر عقل از عشق او دیوانهٔ
نقد عشقش در دل هر بیدلی	صورت گنجیست در ویرانهٔ

ساقی محبت او جام مالامال انس در کام جان سالکان ریخته طوبی لهم ندیم بزمش نوشداروی مهر بزهر غم آمیخته ان مع العسر یسرا خطوات خواطر اذکی مفاوز فوز او قاصر است وخطرات ضمائر ازکی معالم علم او متقاصر قطعه

عقل در معرفت عزت او پی نبرد	دست مفلوج چه یارد که بگیرد سیماب
وهم در غایت ادراک جلالش نرسد	دیدهٔ کور ز خورشید کجا بیند تاب

نظم

جمیل العفو غفار الخطایا	جزیل البر رزاقا کریما
واستغفر له من کل ذنب	لکان الله توابا حکیما

در آثار مذکور است و در اخبار مسطور که آن شب که خورشید عالم شریعت را از حضیض خاک باوج افلاک رسانیدند و از جام مالامال شربت وصال چشانیدند که سبحان الذی اسری بعبده لیلا من المسجد الحرام در مقام قرب دنی فتدلی نزول کرد و تشریف فاوحی الی عبده ما اوحی

قبول نظم

ای شده چاکر درگاه تو خیل ملک	کمترین پایهٔ جاه تو همه طاق فلک
زاحترام قدمت تا بابد عرش مجید	گرد نعلین تو زایل نکند از تارک
نوشداروی دل خستهٔ تو ما اوحی	مرهم سینهٔ ریش تو الم نشرح لک

نقود اسراری که در خزینهٔ سینهٔ او نهادند و ندای ما کذب الفواد ما رای بعالم در دادند بعد و سه هزار بود فرمان شد که ای محمد هزار را از زمین پوشیده دار و هزار را عیان و در هزار دیگر مخیرے خواهی آشکار دار و خواهی پنهان امیر المؤمنین علی رضی الله عنه گفت پرسیدم از آن اسرار که مخیر بود گفت یکی آنست که از خداوند خویش خواستم که روز قیامت نامهٔ اعمال امتانم را پیش از آنکه برایشان عرضه کنی بمن نمائی تا من خوانم و دانم

که بیگانه درمیان راه نیابد خطاب مستطاب بلا ارباب شد که پرده بندگان خویش ندرم و پیش کسی آبروی ایشان نریزم بنفابری دستاری من کر با ایشان چنان جزا دهم که نبیند هیچ کس و چنان حساب کنم که ایشان دانند و بس وَکَفیٰ بِنَفسِكَ الیَومَ عَلَیكَ حَسِیبًا قطعه

نیاز خویش بدرگاه کبریائی بر · که لطف باز نگیرد ز قبح کردارت
وگر هزار گنه از تو در وجود آید · در قبول کشاید هزار و یکبارت

و درود و بکه سفرهٔ کرام از شرح آن قصور نمایند و بررهٔ عظام از حمل آن بفتور گردانید که وجود ممکنات را سبب او بود و ابداع موجودات را وسیله مودت او مثنوی

ای مهر تو واسطه جهان را · عشق تو وسیله انس و جان را
نعت تو چو گفت ایزد پاک · لَولَاكَ لَمَا خَلَقتُ الاَفلَاك

سید یکه گل سیراب نشانهٔ عرق رخسار او بود و سنبل پرتاب نمونه گیسوی مشکبار او و غنچه جمال او گلگونهٔ اَنَا خَیرُ البَشَر دیده و نرگس نظر او سرمه مَا زَاغَ البَصَر کشیده بیت

ای رخ خوب تو از گل طبقی · گل ز شرح رخ خوبت ورقی

صَلَّی اللهُ عَلَیهِ وَسَلَّم و نهایت سلام نثار صحابهٔ کرام و اولاد عظام او که سبب اکرام اسلام بودند و استحکام شریعت پیغمبر علیه السلام مثنوی

جمله در شرح مقتدا بودند · رونق دین مصطفی بودند

پیشوایان ره روان یقین · رحمت حق نثار شان آمین

فهرست ابواب خارستان بدنیسان

باب اوّل در اوصاف حکام باب دوم در شفقت اشیار باب سوم در فضیلت علم باب چهارم در عشق باب پنجم در عهد و پیمان باب ششم در بیوفائی دنیا باب هفتم در کرامات اولیا باب هشتم در آداب نفس باب نهم در صحبت داشتن ابرار و اجتناب اشرار باب دهم در ریاضت باب یازدهم در نکاح و احوال زنان باب دوازدهم در حسد باب سیزدهم دربیان ظلم و فساد باب چهاردهم در بخل و لئیمی باب پانزدهم در نوادر کلام باب شانزدهم در ظرائف و لطائف مردم

باب اوّل در اوصاف حکام

قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّی اللهُ عَلَیهِ وَسَلَّم اِذَا اَهَمَّ الوَالِی بِخَیرٍ جَعَلَ اللهُ البَرَكَة فِی الدُّنیَا حَتَّی الضَّرع وَالزَّرع بدانکه نظام جهان و نسق زبان بعدل حکام منوطست و ثمرهٔ عدل بمعموری لشکر و کشور مربوط و بزرگان گفته اند که رعیت خزانهٔ شاه اند چون خزانه خالی شود شاه محتاج گردد مثنوی

داند آنکو ز عقل آگاه است · که رعیت خزانهٔ شاه است
چون خزانه بمال معمور ست · لشکر شهریار منصور ست

هرگاه که حاکم رنج خویش از برای راحت رعایا تواند گزید دلیل ضبط مملکت

وحفظ رعیت باشد والا بر عکس آن قطعه

گرگ نیارد که برد گوسپند	شفقت چوپان چو بود برگله
ور نبود گرگ چه حاجت بود	خود گله را هست ز چوپان گله

حکایت آورده اند که نعمان بن منذر ملکی بود در عرب قریب العهد باسلام پیش از منصب حکومت تنعم بودی وجامهای نفیس پوشیدی و پهلو جز در حریر ننهادی چون حکومت یافت جامهٔ پشمین پوشید و دیگر در تنعم نکوشید

اَلْآنَ حُرِّمَتْ عَلَيَّ اللَّذَّاتُ قطعه

ترک آسایش خود باید کرد	حاکمی کو علم حکم افراشت
خواب در دیدهٔ او چون آید	هر کرا پاس جهان باید داشت

حکایت سلطان محمود غازی رحمة الله علیه عادتی داشت که چون شب در آمدی خرقهٔ پشمین پوشیدی و بصفت درویشان گشتی و احوال رعایا و عدل و ظلم خویش از خلق معلوم کردی نظم

آنچه در پیش بادشه گویند	نبود جز صفات نیکویش
کو بخفیه بپرس سیرت خویش	تا چه گویند نیک یا بد خویش

سلطان شبی با طائفهٔ درویشان که سیاحت بسیار کرده بودند و آثار ممالک دیده گفت محمود سبکتگین چگونه ملکیست گفتند نیکست اگر شهوت مولع نبودی سلطان محمود بعد از آنکه از سر آن در گذشت ملک هندوستان اورا مسخر شد نظم

دل منه بر قامت خوبان لعل دلبران	نیزه گیر اندر کنار و بوسه بر شمشیر زن

شهوت زن پیش مردان مایهٔ بوالعجبیست	سیر شهوت می برانند مرد معنی شیر زن

هم او را آورده اند که چون ملک سومنات را بگرفت بتی پیش سلطان آوردند که وصف از حسن او قاصر بود گوئی که ضرب المثل خوبان بصنم او بود بت پرستان مبالغی زر قبول میکردند که سلطان بستاند و بلشکر صرف کند و بت باز دهد وزرا همین صلاح دیدند سلطان بعد از تفکر بسیار فرمود که در عرصات قیامت چه عذر گویم در وقتیکه ندا کنند که کجاست آذر بت تراش و محمود بت فروش تا بت را بسوختند نظم

گرای آن نکند مال و منصب دنیا	که از برای قبولش سری بجنبانند
نیرزد آن همه ملک جهان بدان یکدم	که در معاتبهٔ رستخیز در مانند

حکایت در تواریخ چنان دیده ام و نیز چنین شنیده ام که تختگاه کسری در مدائن بود و در پهلوی آن عرصه که صفه بنا میساخت پیر زنی خانه داشت تنگ چون دل عاشق شیدا و تاریک چون زلف معشوق رعنا هیچ نمی فروخت و نمیگذاشت کسری فرمود تا همچنان رها کردند پیر زن بر بساط مرصع خسروی میرفت و بکلبهٔ خود می درآمد کسری از وی پرسید که موجب او چه بود که نفروختی گفت تا صورت عدل تو بعالمیان بنمایم و من بیحجاب بر بساط سلطنت درآیم بیت

بعدل کوش که شد سالها پس از کسری	که کس ندید در ایوان عدل او کس را

حکایت آورده اند که فرعون را دو خصلت بود که بسبب آن دو خصلت عمر دراز یافت و تمتع دنیا دید اول آنکه داد عام داد دوم خوان انعام نهادی

آسیب دانست که برخورداری او ازین دو خصلت ست چون در زوال او میکوشید او را ازین کار منع کرد و گفت بادشاه را غضب از حلم بیش باید تا مفسدان دلیر نشوند و اشیا را از دخل کم تا محتاجان سیر نشوند فرعون ترک این دو خصلت کرد تا ملک او را زوال آمد قطعه

دو رسم بود در آئین خسروان عجم — که ضبط ملک در ان یافتند بی‌بنیان
یکی نهادن خوان کرم فقیران را — دوم شنیدن عجز و نیاز مسکینان

حکایت آورده اند که یکی از ملوک روزگار وقتی بشکار میرفت بدیهی رسید درویشی بیرون آمد و عنان اسپ شاه بگرفت و رخ نیاز بر خاک مالید که در پای پیل ظلم افتاده ام پا بساط عدل در نوردیا داد پیادهٔ مظلوم از ظالم فرزین رفتار بستان که بعقاب عقاب جانوردار تو گرفتارم شاه بفرمود تا جانوردار را حاضر آوردند تفحص فرمود حق بطرف متظلم بود داد وی بداد و انصاف وی بستاند بعد از وفات شاه بزرگی او را بخواب دید که در سرای بهشت مخترم امید و میگفت بسبب یکساعت عدل گناه پنجاه ساله عفو کردند قطعه

بدانکه هفت گروه اند زیر سایهٔ عرش — بحکم نص پیمبر یکی شه عادل
دوم جوان نکو اعتقاد با پرهیز — دگر دو یار موافق بکار دین یکدل
دگر کسیکه ز خشم خدا چو یاد کند — سحاب دیدهٔ او در زمان شود سائل
دگر کسیکه نماز فریضه بگزارد — دلش بوقت نماز دگر بود مائل

دگر کسیکه بگیرد زبان نگردد چون — درآید از در او ماهروی مهرگسل
دگر کسیکه ز کوتهی دهد بمسکینان — بدان مشابه که باشند خلق از و غافل

حکایت آورده اند که ترکمان کریانی رحمة الله علیه چون مدرسهٔ قطبیه را اتمام کرد الحق سرائی بدان لطافت ندیده بودم و بان طراوت نشنیده ائمه و طلبه را اجلاس فرمود یکی از وزرای دولت روزی در خانهٔ طالبعلمی درآمد نظرش بر مشتنکری افتاد بسمع ترکمان رسانید وزیر را ملامت کرد و گفت طالبعلم را کنیزکی بدهید و بفرمود تا در خانها برقفا نهادند که ستر پوشیدن و مخفی داشتن اولی ست نظم

آدمی را گناه رسوائی ست — دور باش از گنه بطاعت کوش
گر تو خواهی که از گنه رسوا — نشوی یک نصیحتم بنیوش
هر کرا گر گناه پرده درید — پردهٔ عفو بر گناهش پوش

حکایت درویشی نزدیک فخر الملک وزیر رفته گفت که یا شیخ معذورم دار که مشغولم گفت از ان پیش تو آمدم که با وجود مشتغل خود کفایت من کنی ای مشغول شغل خویش باش که مشغولی در پیش داری قوله تعالی لِكُلِّ امْرِءٍ مِّنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُّغْنِيهِ مصرع الا ای که مشغولی مشغول باش قوله علیه الصلوة والسلام فاشتغلوا بشغل المسلمین و انصروهم ینصرکم الله قوله علیه الصلوة والسلام ان الله فی عون العبد مادام العبد

عَوْناً لِاَخِیهِ الْمُسْلِمِ اگر مسلمانی بخوشی خویش پرواز دبرادر برآذر مدار و غم خور واز حال خال فارغ مباش واز حلم پدر بدر مرو تا یاری باری واصل گردد مثنوی

آن شنیدستی که مرد داد خواه ... گفت روزی با وزیر پادشاه
کای وزیر افتاد کارم مشکلم ... برکشا این قفل دشوار از دلم
گفت کاری دارم اکنون باز گرد ... تا شوم فارغ ز کار ای نیکمرد
مستمندش گفت کای با کار و بار ... وقت بیکاری مرا با تو چه کار
شغل من با تو ز مشغولی تست ... گر نداری شغل معزولی تست
کار مسکینان بساز ای کارساز ... تا بسازد جمله کارت کارساز

حکایت این حکایت معروفست که شاهزاده جهان پشت پناه عالمیان نور دیده اهل بینش چشم و چراغ اصحاب دانش مثنوی

ز باغ نبوت گل خوش لقا ... ز بستان دین بلبل با نوا
ز بطن بتول نور پشت امام ... ز نسل محمد علیه السلام
گزیده بعالم بحکم قضا ... یگانه علی ابن موسی رضا

از آنکه مردمک دیدهٔ قبائل بود رنگ او اندک بسیاهی مائل بود روزی در حمام خلوت ساخته بود ترکی بحمام در آمد امام در نظرش بسی حقیر نمود گفت ایغلام برخیز دستیم بمال و آبم بر سر ریز امام شاهزادهٔ جهان ترک را دلاکی کرد و عذر خواست چون ترک از حمام برآمد حشم را دید واز و احوال پرسید گفتند امام حمام ست

بترسید و صبر کرد تا امام از حمام بیرون آمد ترک در پای وی افتاد و بعذر در آمد امام بخندید و ترک را صلهٔ تمام بخشید و گفت

اَتْهَمَا ذَنْبُهُ بِمَوْعِدِهِ ... وَضَعَ الْمَاءَ غَیْرَ مَوْضِعِهِ

حکایت طائفه بزازان بهیئت دانشمندان نزدیک سلطان مظفر الدین کرمانی در آمد با دراعه ها چون عرصهٔ حرص فراخ و دستارها چون میدان آز دراز سلطان از حسن اعتقاد در حق ایشان تعظیمی بواجبی بجا آورد چون بنظر شریف دید که معنی موافق صورت نیست و هیبت مطابق سیرت نی در فکر افتاد قطعه

مرد عامی که تیز ویر شود ... دانشمند علم ناخوانده چو تفسیر و روایت گوید
فرجی پوشد و دستار مقفا بندد ... راست آنست که بر سبلت خود میخندد

یکی از وزرا در ناصیهٔ سلطان اثر تغیر بدید و گفت این جماعت را اگر اشارت رود سیاست کنند سلطان فرمود که ایشان را امان بدین هیبت آمده اند نیکو نباشد که ایشان را عذاب کنم اما هر کسی را لباسی مقرر فرمایند تا صورت مطابق معنی باشد قطعه

بر خر لاشه کسی زین مرصع ننهد ... بر سر روی مردم عاقل پالان ننهد
هر کسی لائق کاری و لباسی گیرند ... خرقهٔ درویش قبا رند و گلیم ابدالان

حکایت سلطان مظفر الدین از شیخ محسن بلغاری رحمة الله علیه رسید که چرا خزانهٔ رزق بر آسمان نهاده اند قوله تعالی وَفِی السَّمَاءِ رِزْقُکُمْ گفت از بهر آنکه تا بغلبه نگیری و بعطا منت ننهی و بمکافات عدل نشوی فرو

چو یزدانت همی روزی رساند — چرا از دیگری منت پذیری

شعر

فَاِنَّ الرِّزْقَ تَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ — فَلَا تَعْلُو عَلٰى اَیْدِی الْاَمِیرِ

حکایت شنیده ام که آخر سالار پادشاه غازان روزی توبره کاهی از دهکانی بستم بستاند پادشاه فرمود تا مبالغ کاه جمع کردند و آتش درزدند و آخرسالار را در آتش انداختند تا دیگران چنین ستم نکنند نظم

شتربانی که برخصت یابد از شاه — که بستاند ز زر ستا چار من چاه

ز آخورا ختچی در هیچ برجه — نباشد هیچ دهقان را دو برجه

حکایت تمغاچی با صوفی عربده آغاز کرد که خر خریده تمغا بده صوفی گفت اهل ذمه نیستم که سر بخزینه در آرم گفت تمغای سلطان خزینه جهود آن است گفت نی آن حلال ست و این حرام خبر بملک رسانیدند ملک صوفی را حبس فرمود حاکم را آن شب قولنج گرفت حاصل آنکه شکمش چون بروت متکبران پرتاب شد و مخرجش چون مدخل ممسکان مهر نمیگشاد قطعه

خواجه را خاک صفت باید بود — تا از و خلق نه در رنج شود

این همه باد که در خویش فگند — عجبی نیست که قولنج شود

خاطر درویش باد در یافت و فی الحال کشایش یافت باز با خود نظر کرد که درویشان را بعد ازان هیچ باب نیازارد قطعه

اہل دل مرہم دل ریشانند — که از ایشان همه راحت یابند

خنجر همت ایشان تیز ست — الحذر ورنه جراحت یابند

حکایت شیخ شهاب الدین سهروردی را با تمغاچی ندیم سلطانی خصومتی افتاد ندیم گفت امروز حال تو با سلطان بگویم شیخ گفت امشب حال تو با رحمان بگویم نظم

هر کسی روی بچیزی آرند — حاجت خویش بدو بردارند

در گهت قبلهٔ درویشان ست — حضرتت مرهم دلریشان ست

ندیم بلبداو پیش سلطان رفت و گفت که سالوسی را در مملکت رها کرده که ندیم ترا می آزارد سلطان گفت فردا حکم کرده شود شیخ نماز خفتن گزارده سجاده در خلوت بینداخت و سر بحضرت حق بر داشت و گفت ظالمی را گذاشته تا بندگان ترا میرنجاند از گوشهٔ صومعه آوازی شنید که امشب این حکم کرده شود قطعه

از در دستور و شحنه هیچ نکشاید ترا — روی عجز آور بدرگاه خداے ذو الجلال

حیف باشد رقعهٔ حاجت بدر برداشتن — جز بقیومی که در ملکش نباشد انتقال

چون سحر شد ندیم را تپ گرفت و بامداد کالبد سرد کرد سلطان نزد یک شیخ آمد و عذر خواست شیخ گفت او را معبودی بود و مرا نیز معبودی هر دو حاجت خود بمعبودان خود ها عرض داشتیم من غالب آمدم نظم

در حق گیر و در گریز آن — تا بیابی مراد های زمان

بکش از در گه شهان هیهات — بندهٔ حق باش تا شوی آزاد

حکایت شنیده ام که یکی از سادات عرب را که مال و جاه عظیم داشت از حکام شهر بجهت سکه در واقع نبود بگرفت و قریب یکسال او را هر روز صد چوب زدی و آن بزرگ را خدا تعالی تحمل و صبری داد ناگاه احوال بر عکس شد و حاکم از حکم ممنوع و از عمل معزول گشت او را به امیری بردند فرمود تا انتقام نمایند روز اول بفرمود تا او را حاضر آوردند و تشریف پوشانیدند و بهر چوبی دیناری در پیش او نهادند و آن معنی را دواری ساخت که هر روز صد دینار با و میداده باشند قطعه

دشمن چو شد مسخر فرمان بطوع خویش　　مرد کریمش از در احسان طلب کند
آنرا که نیست منصب عالی میان خلق　　دانا نگار پایهٔ شرمش ادب کند

چون مدتی بر آمد حاکم تحمل شرمساری نداشت گفت توقع از خدمت امیر آن است که بفرماید تا مرا بکشند یا او را به صد دینار هر روزه منع کنند امیر سید فرمود که فلان خریطه را بیارید آوردند پنج من بوزن شرع پوست خود را جمع کرده بود گفت این را بزر مقابله کنید و بوی بدهید تا بداند که او کیست و من کیستم نظم

اگر جزای بدی را بدی کند سهل است　　وگر نکوئی پیش آوری زهی احسان
جزای سیئه چون سیئه کنی جهل است　　وهل جزاء الاحسان الا الاحسان

حکایت آورده اند که امیر المؤمنین حسین را رضی الله عنه خادمه بود روزی کاسهٔ آشی گرم نزدیک امیر المؤمنین می آورد قطره از آن بر کتف مبارک وی چکید

حرارت بوی رسید بهیبت در خادمه نظر کرد در حال کاسه را بر سر امیر المؤمنین فرو ریخت امیر فرمود که اول معذور بودی اما در دوم مستوجب ادب قطعه

جرمی که کند بسهو بنده　　زو درگذر آنکه جای آن است
گر بار دگر کند بعمداً　　تادیب کنی سزای آن است

گفت یا امیر المؤمنین از آن ترسیدم که در کرت اول معذور بودم اگر تو مرا ادب میکردی معذور نبودی مکرر کردم تا مستوجب آن باشم اکنون فرمان تراست هر چه خواهی کن قطعه

شرط کرم آن است که از بندهٔ عاجز　　گر سهو کند عفو کند هر که کریم است
گر بندهٔ عاصی نکند جرم و معاصی　　حق را ز چه گویند که تواب رحیم است

گفت ها توچه کنم گفت آنچه خدا تعالی فرموده است وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ گفت خشم فرو خوردم گفت وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ گفت ترا آزاد کردم گفت وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ گفت نفقه بر خود گرفتم نظم

آن کن بجای بندهٔ مسکین زیر دست　　روز گنه که با تو خدای تو میکند
از تو گناه و جرم همی بیند و همان　　احسان و فضل خویش بجای تو میکند

حکایت آورده اند که امام جعفر صادق را رضی الله عنه غلامی بود روزی بخیانتی گوش وی بمالید غلام آهی زد امام پشیمان شد و در پیش غلام بنشست و سوگند داد که بمکافات گوشم بمال نظم

بندهٔ خویش راکه بی جرمی
گر از گوشمال روز جزا

خواجه امروز گوشمال دهد
می نترسد که ذو الجلال دهد

غلام گوش امام نرم بمالید امام گفت ای غلام چرا مرا با میکنی و سخت تر نمیمالی گفت از کسیکه تو میترسی من نیز میترسم امام ازین سخن بسیار بگریست و از آن حال خود را آزاد کرد

حکایت آورده اند که سلیمان پیغمبر صلوات الله علیه و علی نبینا روزی بر تخت شاهی نشسته بود و بساط نشاط گسترده باد شادروان را بر داشته و در هوا بشادی روان کرده از احوال مردان و حساب قیامت موعظتی همیگفت قطعه

از بیم اجل کمین دل شاد نخواهد رفت
وی تخت سلیمان کو بر باد همی رفتی

یک بنده ازین محنت آزاد نخواهد رفت
کو تخت شهی کامروز بر باد نخواهد رفت

آواز موعظت سلیمان بگوش پیر دهقان رسید بگریست و با خود گفت که اگر من سلیمان را دیدمی با وی دو سخن گفتمی این سخن را باد بگوش سلیمان رسانید باد را فرمود تا تخت را بر زمین نهاد پیر دهقان را بخواند و گفت آن دو سخن کدامست گفت اول لذت شادی تو و محنت من که وی بود امروز ترا چه فائده و مرا چه زیان سلیمان گفت هیچ نظم

محنت و لذت جهان هیچی
من ندانم که تا چرا خواجه

کز جهان هیچو باد میگذرد
با غم مرگ شاد میگذرد

گفت دیگر چیست گفت آنکه من و تو بمیریم نه تو پادشاهی را با خود بری

ورنه من درویشی را گفت راست میگوئی بیت

درویش بمیرد و غنی هم
با خود نبرند شادی و غم

حکایت آورده اند که حاکم نیشاپور یعقوب نام بعزیمت حرب بیرون آمد سی هزار مرد آهن پوش با وی بود چنانکه از اسپ و مرد جز چشم و گوش برهنه نبود امیر لحظهٔ در لشکر تامل کرد و از اسپ پیاده شد و روی بر زمین نهاد و بسیاری بگریست یکی از وزرا پرسید که سبب گریه چه بود گفت تمنا بردم که کاش با این لشکر در حرب کربلا بودمی تا حسین بن علی را مدد کردمی و با عبد الله بن زیاد دستبردی آن شب سید کائنات را در خواب دید که میگفت بشارت مر ترا که مرتبهٔ شهیدان کربلا با این نیت نیکو که کردی یافتی شعر

خواهی که شوی ز عمر و دین برخوردار
در نصرت دین عزیمت نیکو دار

حکایت آورده اند که سلطان محمود سبکتگین چون عزیمت سومنات کرد صد هزار مرد کاری با وی بود چون به سومنات رسید ده هزار کس بیش نمانده بود سلطان متفکر شد آن شب خورشید جمال بیزوال محمدی را بخواب دید که میگفت مَنْ كَانَ لِلّٰهِ كَانَ اللّٰهُ لَهٗ

خواهی که ترا خدا بود یار
یاری ز خدا طلب بهر کار

چون بعزیمت و نصرت الٰهی سومنات را بگرفت بتخانها را ویران کرد و مساجد و مدارس را بنیاد نهاد و ملک را قرار دین نهاد قطعه

هرکجا میروی و میرانی — در پناه خدای زبانی
ملک و دین هر دو توامان تو اند — نصرت و فتح در ضمان تو اند
بر سر مملکت بمان صد سال — در بگویم هزار هست محال

حکایت شنیده ام که بادشاهِ غازان روزی ارکان و ولت و ائمهٔ مملکت جمع کرد که فکری کافی و بحثی شافی کنند که کدام ملت بهتر باشد تا بران باشم و ترک ملت پدران کنم بعد از اقامت ولیل و وضوح سبیل بادشا گفت مرا هیچ ملت بهتر از مسلمانی نمی آید و بهتر ازین دین دیگر نیست شاید فرمود تا بتها راشکستند و بتخانها را دربست و مساجد و مدارس و معابد و مجالس معمور کرد و علم اسلام بفلاک برافراشت لاجرم از بادشاهی برخورداری یافت و بعد از وفات بدار السلام خرامید نظم

دیده ام در حدیث پیغمبر — که بمیرد به هیچ احوالے
وز بزرگان شنیده ام بسیار — حاکم پاک دین نیکوکار

حکایت شاه داؤد سلجوقی رحمة الله علیه که آثار خیر او هنوز در کرمان باقیست دوازده پسر داشت همه مستعد پادشاهی چون وفات او نزدیک رسید پسران را حاضر آورد بحفظ و رعایت ملک و رعیت وصیت فرمود و بعد از ان گفت میخواهم که یکے از شما را ولیعهد خود گردانم و چون همه شایسته آید درین فرو میمانم نظم

چون دو کس صالح کاری باشند — خواه در دنیا و خواهی در دین

تا یکی را نبود ترجیحے — نتوان کرد بدیگر تعیین

بفرمود تا قرعه زدند بنام ملک زادهٔ توران شاه برآمد که از همه کهتر بود ملک داؤد در گذشت برادران از غصه هجرت کردند و ملک بگذاشتند توران شاه محکم نشست و وصیت پدر را گوش داشت و در حفظ ملک و دین اهتمام تمام نمود تا بجائے رسید که امروز از وفات وی دویست و نود و نه سالست که هنوز خاک تربت او را در سه شنبهٔ از شهر کرمان باسم توتیا باطراف جهان میبرند قطعه

نشان عدل نگر تو که قرب سی صد سال — مسافران جهان لا اله الا الله
باسم چشم زخاکی سه شنبهی گیرند — غبار تربت شاه زمانه توران شاه

حکایت در قصص آورده اند که چون یونس پیغمبر علیه السلام از ایمان قوم خود ناامید شد و از میان ایشان بیرون رفت جبرئیل علیه السلام بوے آمد که چرا بی فرمان بیرون آمدی گفت از انکه وعدهٔ چهل شبانه روز بود و من سی نه روز دعوت کردم ایمان نیاوردند از اثر عذاب ترسیدم خداوند تعالی او را بدان سبب ببلاها که شنیدهٔ چون فراق زن و هلاک فرزندان و غرقه شنیدن در دریا و محبوس گشتن در شکم ماهی مبتلا کرد و بقوم آتش عظیم فرستاد همینکه آن قوم آتش دیدند یوسف را طلب کردند چون او را نیافتند نزدیک ملک خویش شتافتند ملک فرمود که چون یونس از ما برگشت ما بخدا باز گردیم تا کار ما نیکو شود قطعه

اے کریمے که هر که خواند ترا — گوش دل بر نوید می دارد

کی مسلمان ز تو شود نومید — زانکه کافر امید میدارد

درحال همه مسلمان شدند واز کرده ها پشیمان پیر وجوان خدارا بخواندند و بتضرع کلمهٔ استغفار برزبان راندند خداتعالی بکمال کرم آن بلاها از ایشان کرد و یونس را باز بایشان رسانید و آن ملک را عمر دراز بخشید و از زمرهٔ اولیا گردانید و تا بعهد عیسی علیه السلام حکمت میراث فرزندان او شد

حکایت آورده اند که روزی در حضرت هارون رشید ذکر خوردنیها میرفت اتفاق کردند که هیچ چیز به از هریسه نیست که قوت گندم وگوشت دارد و بهترین غذاها این هر دوست شعر

بیقین دان که قوت مردم — جمله از گوشت ست واز گندم

هارون رشید مطبخی را بخواند وحکم کرد که فردا باید که هریسه سازی چون روز دیگر شد الوان نعمت آوردند و هریسه نیاوردند هارون گفت چرا هریسه نیاوردی گفت فراموش کردم گفت سزای تو چیست گفت آنچه خداتعالی با آدم کرد قطعه

آدم بسهو کرد خطائے و توبه کرد — زود درگذشت زان خداوند عالم است
بر آدمی بغفلت اگر داوری رود — تو نیز درگذار که فرزند آدم است

گفت آری راست گفتی پس با تو همان کنم که با آدم کردند ترا نیز از خوان سالاری بیرون کردم تا دانسته باشی شعر

تفکر فی الکلام و کن سمیعا — بخوان قلنا اهبطوا منها جمیعا

حکایت آورده اند که اسکندر بعزم جهانگیری بطرف چین برفت و در قرب شهر چین نزول کرد روزی حاجبی آمد که رسول شاه چین بر در است فرمان داد که درآید چون درآمد خدمت کرد و باد نشست اسکندر گفت چه پیغام داری گفت بادشاه چین چنین فرموده است که سخن در خلوت مگوئی ببیت

هر که خواهد تا نیفتد در بلا — گو مگو اسرار سلطان برملا

فرمود تا خلوت ساختند چنانکه بغیر از ایشان کسی دیگر نبود پس گفت پیغام شاه چین چیست گفت ای اسکندر شاه چین منم اسکندر متعجب شد و گفت چه دلیر آمده گفت بدانکه در قدیم الایام مرا با تو عداوتے در میان نبود و در حق تو قصدے نکرده ام قطعه

اصل عداوت چو در قدیم نباشد — از دل مردم شود بعد مبدل
دردسری کان ز خلط بار نباشد — دفع توان کردنش بسر که و صندل

اسکندر گفت سه ساله خراج از تو میخواهم گفت قبول کردم انگاه اسکندر چون عرت جواب وے بشنید گفت بعد از ادای مال حال تو چگونه باشد گفت چنانکه هر دشمنی که بمن روی آورد و مرا خبر نکنند بجملهٔ اول لشکر را مستاصل گرداند گفت به دو ساله قناعت کن گفت اگر بیک ساله قناعت کنم خللی کلی واقع نشود اگرچه خزانه خالی شود نظم

مال دیوان چو شد بیک دفعه — مستاجر شوند خلق گدا
گر بده یار ضعف آن طلبید — مردم از خوشدلی کنند ادا

سکندر گفت بار تفاخر شما بسه مدد ده چون عزم رجعت کرد گفت میخواهم که فلان ملک با خدم و حشم بندگان را سرافراز کند تا انگشت در نمک زنیم چون نزد او موعود شد سکندر بر پشت مرالکب نشست و با مواکب و خیل و حشم جانب چین روان شد پادشاه چین نیز لشکری جمع کرد که عدد او از حصر و اندازه بیرون بود و عقل از حصر اجزای آن قاصر و خرد از عدد حصای آن متقاصر بایطلوت در سلسلهٔ احاد بود و رشتهٔ التسلسل از مجموع او کمتر افراد شمار آنرا خدا دانستی نظم

شاه چون خورشید و لشکر ذره وار	رشته در رشته قطار اندر قطار
کس ندانستی شمار و حصر آن	بر زمین الا خدای آسمان

لشکر سکندر بمقابلهٔ آن اندکی ملنمود چون لشکر شاه چین دائره زدند و لشکر اسکندر را درمیان آوردند پنداشتی که مرکز درمیان محیط است یا مجموع مرکب شملر بسیط اسکندر ترسید و کار خرب بساخت ناگاه شاه چین در رسید اسکندر گفت مگر مکر کردی تا مرا بگیری شاه چین گفت معاذ الله که در پادشاهان مکر باشد زیرا که مکر دلیل عجز است قطعه

حاکمی کو مکر و دستان پیشه کرد	تا در آید کو جهانداری کند
پیشهٔ روباه باشد مکر و زرق	شیر نشنیدم که مکاری کند

گفت پس اینهمه عدد لشکر تو چیست گفت تمام لشکر من نیست بلکه بدر قهٔ لشکر منست غرض آنست که بدانی که من بعجز مطیع نیستم ولیکن تراحمی بینیم که دولت خداداد داری و هر که با امیر دولت یار دوست در کمر بند بهفت

سکندر گفت تو سزاوار احسانی انچه از تو می خواستم از سر آن برخاستم پس ملک چین لشکر را اقتفا بر دو مائده نهاد که بصفت راست نیاید و بر بساطش خیمهٔ اطلس در کشید چنانکه دائره فلک در محیطش داخل بنمود همه را در سایه آورد و فرشها بدیبای قیمتی آراسته تخصیص خوانی از زر نهاد و کاسه های پر در و مروارید قیمتی چنانکه قیمت آن بخیال خراج چین بود پیش اسکندر نهاد و گفت ملک باید که ازین طعام بخورد اسکندر گفت این جواهر ست قوت آدمی را نشاید گفت تو پس چه میخوری گفت انچه مردم میخورند نان و گوشت و امثال آن گفت در روم نان و گوشت نبود بآن مقدار که بخوری و چندین رنج بر خود نهاده گرد جهان میگردی سکندر گفت که ازین سفر مرا همین فائده بس است قطعه

مرد حریص اگر همه عالم بدو دهی	حرصش بسوی عالم دیگر کشد عنان
چون بنگرد نصیبهٔ او ز جهان بس است	بهر تنش گلیمی و بهر شکم دو نان

حکایت آورده اند که جعفر اصمعی ادیب مامون بود و برادر وی محمد امین گفت روزی مادر مامون کسی فرستاد که مامون را ادب کن که در خانه بی ادبی میکند و او هنوز بغایت خرد بود و لقمه سود تا او را بر پشت کشیدند و چند تازیانه محکم زد چنانکه از الم مامون چند قطرات اشک بر رخساره روان کرد گوئی رشاشهٔ گلاب بود بر صفحهٔ گلنار یا رشحهٔ سحاب بر صفحهٔ لاله زار یا بر سطح عقیق دانهٔ ژاله بود یا قطرهٔ شبنم بر روی لاله حاصل آنکه بسیار بگریست و جزع نمود آری شعر

ضربُ المعلّمِ کالضربِ ... فاصبِر عند تأدیبِ الادیبِ

فرد

هنوزم وقت پیری هست بر یاد ... جفای مکتب و تادیب اُستاد

نشسته بودیم که یکی از در در آمد که وزیر بر در ست و میخواهد که مامون را به بیند مامون در حال چشمان را پاک کرد و در صدر تعظیم نشست و اجازت داد که در آید جعفر برمکی میگوید که وزیر آمد و من از حدیث مامون امین نبودم نباید که شکایتی در پیش وزیر کند از شنیعی هیچ نگفت و کلمات پسندیده گفت چون وزیر برفت من او را عذرها خواستم و گفتم از کردهٔ پشیمان بودم که از من پیش وزیر شکایتی نرود قطعه

طفل را در سخن مکن محرم ... کز زبانش از ان زبون آید
آب در کوزهٔ لطیف کنی ... ترشح از ان برون آید

گفت معاذ الله که از اوستاد شکایتی کنم تو بمثابهٔ پدری و من یقین میدانم که این تادیب برای آن کردی که فردا که بزرگ شوم و چون از خردی آیم و تادیب دیده باشم مرا بر بیچارگان و تعذیب ترحم آید اصمعی گفت او را دعا کردم و بر عقل و لطف و فهم وی آفرین نمودم و بخلافت بوی امیدوار گشتم نظم

هر که دارد نور عزت بر جبین ... پرتو از طفلیش در سیما بود
مردمان گویند هر میوه گران ... نیک باشد بر گلش پیدا بود

حکایت یکی از ملوک عجم را علت ناشنوائی پیش آمد جزع بسیار و فزع بیشمار

پیش آورد وزیری بود که حضرت ملک مرتبهٔ نصیحت نیکخواهی داشت بار خواست و غصه داشت که باید که محنتی از جزع بیحساب نمودن نشان حزم و عقوبت و بصیرت و اولوالعزم نیست قطعه

عارفان گاه بلا شکر کنند ... کین بود نفس یقین بالیدن
از کریمی که همه احسان کرد ... بعتابی نتوان نالیدن

ملک فرمود که موجب دلتنگی نه نزول بلاست در حق ما بلکه عموم شمول عناست در حق رعایا از انکه چون جاسوس سمع قدم از دهلیز گوش بیرون نهد تحتگاه سینهٔ شاه از آه مظلوم بی اشتباه ماند تا آخر الامر کار مملکت بفساد انجامد نظم

ای وزیر نیکخواه از من بگو آن شاه را ... ناله مظلوم گوش آسمان کر میکند
گر ندارد گوش سوی دادخواه سینه ریش ... پنبهٔ غفلت بدر کن خسروا از گوش خویش

حکایت آورده اند که پادشاه غازان نور الله مرقده روزی در شکار بود از لشکر جدا افتاد و روی بمزرعهٔ نهاد پیر مردی و پیرزنی دران مزرعه کلبهٔ داشتند چون حصله بخیلان تنگ و چون دم زمستان بغایت سرد تو گفتی که غربال سرا چشمهٔ فلک قراضهای کافوری سیم میریخت و آسیای باد سپهر از فضلهٔ برف آرد می بیخت پادشاه از ایشان پناه طلبید با آنکه سلطان را نشناختند کلبه با وی پرداختند فرد

گهی که شاه ز خیل و حشم جدا ماند ... کسیکه بیند او را پیادهٔ داند

پادشاه گفت شرط آن ست که امشب با یکدیگر صحبت داریم و بلطف محاوره سخن پردازیم هر دو برغبت بیامدند و بخدمت پیش پادشاه غازان استادند

بادشاه از غازان شکایت کرد که لشکری را نیکو میدارد و رعیت را می آزاد
پیرزن گفت ای جوانمرد از سر این حدیث درگذر و از سر گستاخی نام بادشاه
مبر اگر عدل غازان نبودی تا این دم بیچاره درین بیابان نیاسودی نظم

عیب سلطان مکن بهیچ احوال	ورگذر زین حدیث بیهوده
زانکه از عدل بادشاهست این	که چنین فارغیم آسوده

دیده ام که فرعون و نمرود را نشاید دشنام کردن از انکه هر کرا خدا تعالی ملک داد
و عزیز کرد نشاید که دشنام دهی و بخواری یاد کنی و این بیت مناسب نظم

هر کرا ایزد تعالی داد ملک و سلطنت	پیش هر دم کرد در دنیا عزیز و محترم
چون خداوندش عزیز و محترم کرد است تو	نام او را کی توانی کرد از خواری ذم

بادشاه غازان چون این حکایت بشنود از پیرزن شگفت نمود بامداد که
بادشاه از کلبهٔ درویش بر آمد و بر پایهٔ تخت پا نهاد آن هر دو پیر حقیر را طلب
نمود و پایهٔ ایشانرا بافلاک فراشت و از نصیحت انتباهی عظیم نمود و عدل
و سخاوت افزود حکمت از بزرجمهر حکیم پرسیدند که حیات دائمی کرا باشد
از آدمی زاد گفت دو طائفه را یکی عادل دوم ظالم را قطعه

میان خلق فنا دست لیس نکو شغلی	ترا نه گشت بنزدیک عارف و عامی
که هیچگونه نمردست عادل و ظالم	یکی به نیک خصالی دگر به بدنامی

باب دوم در شفقت و ایثار

قال النبی صلی الله علیه وسلم الشفقة نصف الایمان

شفقت نیمهٔ ز ایمان است	شفقت عادت مسلمانست
هر کرا رحم و مهربانی نیست	ز آدمیت در و نشانی نیست

شرط آدمی آنست که با اتباع خویش مهربانی کند و اگرنه همه انواع حیوانات
بمشابهت افراد از آدمی زیادتست بلکه ایشانرا شفقت با یکدیگر بیش از
آدمیست چنانچه مار و مور و امثال آن هرگاه کسی قصد یکی از افراد ایشان
میکنند همه بقدر وسع بدفع آن معاون گردند و بزرگان گفته اند قطعه

هر که قصد مار و موری میکند	حمله میکوشند در دفعش بجان
آدمی را گر کسی قصدی کند	کس معاون نیست اندر دفع آن

بدانکه کمال شفقت ایثارست و معنی ایثار اختیار مراد غیرست بر مراد خویش
باوجود احتیاج نظم

نصیحتی ز سر احتیاط خواهم کرد	بگوش جان شنو ار این سخن بسرت باشد
مراد خویش تو ایثار با مرادی کن	که تا مراد دو عالم میسرت باشد

حکایت یکی از اصحاب را مهمانی رسید و فرزندان و عیالان گرسنه بودند ما حضر اندکی
بود چون سفرهٔ طعام پیش آورد زن چراغ به بهانه بکشت ایشان دست کشیده داشتند
تا مهمان بقدر احتیاج تناول نماید و خود گرسنه نشستند این آیت در حق ایشان نازل شد
قوله تعالی ویؤثرون علی انفسهم ولو کان بهم خصاصة قطعه

گرسنه بنشین و مهمان سیر کن ... تا ترا گویم بهشتی و سخی
آنکه باشد سیر و مهمان گرسنه ... باشد از روی مروت دوزخی

و بزرگان گفته اند مردم جهان چهار قسم اند یکی لئیم که خود نخورد و بکسی ندهد دوم بخیل که خود بخورد و بکسی ندهد سوم سخی که خود خورد و بکسی دهد چهارم کریم که بکسی دهد و خود نخورد و این صفت خدای تعالیٰ ست قولهٗ تعالیٰ

وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ
و او رزق میدهد و رزق داده نمیشود ۱۲

حکایت آورده اند که سید کائنات روزی در راه میرفت کنیزکی را دید کاسهٔ شکسته در دست و میگریست خواجهٔ عالم گفت که چه بوده است ترا ای کنیزک که میگوئی گفت یا رسول الله قدری روغن خریده برای خواجهٔ خود می بردم پایم در سنگ آمد بیفتادم کاسه بشکست و روغن بریخت از خواجه میترسم سید کائنات از برای وی کاسهٔ روغن بخرید و بدو داد کنیزک گفت یا رسول الله میترسم که خواجه گوید چرا دیر ماندی رسول الله صلی الله علیه وسلم گفت من با تو بروم و ترا شفاعت کنم و با وی روان شد قطعه

چو غمگسار منی در جهان چه غم دارم ... شفیع من که تو باشی ز جان چه غم دارم
اگر جنایت هر دو جهان مرا باشد ... شفیع من که تو باشی از آن چه غم دارم

چون بدر سرا رسید دست بر در زد جهودی بیرون آمد که خواجهٔ کنیزک بود و گفت ای محمد بچه شغل قدم رنجه فرمودهٔ گفت کنیزک را بمن بخش گفت بتو بخشیدم

و گفت و او ایمان غرضه کن که مرا تاب حلم تو نیست خواجه کائنات ایمان عرضه کرد جهود مسلمان شد نظم

ای شده خاک کف پای تو تاج سر من ... منکه باشم که تو آئی بشفاعت بر من
اینچه بخت ست که ناگاه رسیده ببرم ... وین چه اقبال که استاده چنین بر در من

حکایت نقل کرده اند که خلیل الرحمٰن صلوٰة الله علیه را مهمانی رسید مشرک پیری سفید موی سیاه گلیم زناری در میان داشت ابراهیم علیه السلام گفت ای اگر ایمان آری چنانکه شرط ست مهمانی کنم با تو مشرک ازین سخن برنجید و برگردید چون مشرک برفت جبرئیل علیه السلام بیامد گفت ای ابراهیم حق جل و علا میگوید با او هفتاد سال نان دادیم و ایمان نه طلبیدیم تو چرا بروی تکلیف کردی نظم

مومن و کافر و ترسا و جهود ... جمله در قسمت ما یکسانند
رزق ایشان بضرورت بر ماست ... از فضولی همه سرگردانند
منت از خلق چه امیدارند ... چون مرا منعم خود میدانند

ابراهیم علیه السلام در عقب وی روان شد و وی را دریافت و استغفار کرد پیر بگریست و گفت منکه باشم که بسبب من ترا عتاب کنند در حال ایمان آورد قطعه

ای منعمی که در پی آزار دشمنان ... با دوستان خویش از نسیان کنی عتاب
چندان غریب نیست اگر بندهٔ ضعیف ... دارد امید فضل و کرم از تو در حساب

حکایت شبی رابعه بصری در مناجات میگفت الٰهی میخواهم که فردای قیامت تو این بیچاره را چندان بزرگ گردانی که دوزخ از وجود من پر شود

در دل دارم که از مهر جان بر خیزم　　وانـدر قدم سگان کویت ریزم

چون بحقیقت نظر کنی آنچه رابعه گفته است کمال شفقت و ایثار نیست از آنکه ایثار با دوستان چندان نیست که با دشمنان قطعه

از مروت جان فدا کن ای پسر با دوستان　　خود که گوید با وجود دوست جان از دو ستدار
هر که باشد دوست جان دهد و ستاند از خویش را　　دو ستم تا میتوانی دشمنان را دوستدار

حکایت نقل است که حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه با کافرے در محاربه بود شمشیر از دست کافر بیفتاد خصم رو با میر کرد و گفت یا علی ذو الفقار بمن ده در حال شیر خدا شمشیر در میدان بدست او داد بیت

شیر را حاجت شمشیر نباشد در جنگ　　که بر آرد بسر پنجه ز سر مغز پلنگ

گفت یا علی چرا در چنین وقت شمشیر بمن دادی گفت بنیاد دین بر فتوت است کافر چون این سخن بشنید ایمان آورد و مسلمان شد فرد

آنها که پای در ره مردی نهاده اند　　جان داده اند و ترک فتوت نداده اند

حکایت یکی در حرب احد بود گفت بسیاری از صحابه شهید شدند کوزهٔ آب برداشتم و گرد کشتگان می گشتم تا هر کرا رمقی باقی باشد آب بنوشانم قطعه

گفت ابو ذر که ای رسول خدا　　از چه طاعت فزونترست ثواب
گفت دانی ثواب افزون چیست　　تشنه را بلطف دادن آب

سه صحابه را مجروح یافتم که از تشنگی بینا لیدند چون آب نزدیک یکی بردم

گفت بدان دیگری بده که از من تشنه ترست نزد دوم بردم سوم را نشان داد بار نزدیک اول آمدم از تشنگی مرده بود بدوم و سوم رفتم همه از تشنگی مرده بودند نظم

معاش اهل مروت بدین نسق بودست　　که جان خود بغنیمت نثار میکردند
باتفاق ز بهر حیات یک دیگر　　هلاک خویش بهم اختیار میکردند

حکایت آورده اند که شخصے دختر عم خویش را میخواست پدرش گفت من درویشم چون ذکر کرم رود تعلولش غنیمت میشمارم و چون صفت درویشی کنند معکوسش را دوست تر دارم نظم

درویش شکسته که آید بدرم　　هر گز به بنان یاد کنم نی بدرم
در خانهٔ من برادرم یا پدرم　　گر پای نهد جامهٔ زستش بدرم

حاتم طائی را دشمن میدارم اگر سروی نزدیک من آرای دختر تو دهم او بدر حاتم رفت و آواز داد حاتم بیرون آمد هر گز حاتم را ندیده بود گفت حاتم در خیمه است گفت میخواهم که او را بکشم تا عم دختر را بمن دهد گفت زیر فلان درخت رو تا به بینی و بکشی و کار تو بر آید در حال حاتم بدان موضع رفت و دستاری بر سر کشید و خود را در خواب ساخت و گفت قطعه

گر بجان من درویش بر آید کارت　　دل قوی دار که من جان بارادت بدهم
ور زجان هیچ زیادت بود آنم خواهی　　تا فدای قدمت آن هم زیادت بدهم

چون بپای درخت آمد شخصی را دید خفته و دستاری بر رو کشیده روی وی را بکشاد همان شخص بود که در خیمه دیده بود و دانست که حاتم است و فتوت نمی نماید در حال

در قدمش افتاد و عذر خواست و باز گشت و عم را بکشت و دخترش را بگرفت

حکایت آورده اند که جمعی اسیرانرا نزد حضرت رسالت پناه آوردند در ان میان عورتی بود که خود را بجلباب حیا می پوشید و در مستوری حال میکوشید در روی چون رای عاقلان در پس پرده نهان میداشت پیغمبر علیه السلام را چون معلوم شد که او دختر حاتم است در اعزاز و احترام او مبالغه بسیار فرمود و آزاد کرد که پدر او مرد کریم بوده است و تقبیل ما لقی اشاری اشارت نمود دختر حاتم گفت اول مرا بکشید و بعد از ان شما دانید چون گفتگوی آن زن بسمع شمع انجمن رسالت رسید همه آنجماعه را آزاد کرد پیغمبر علیه السلام دختر حاتم را نزدیک خود طلبید و بعزت بنشاند و گفت از کرم پدر خود شمه بگو گفت یا رسول الله از جوانمردی که در حین حیات کرده است بگویم یا ما بعد از وفات گفت جوانمردی که بعد از وفات کرده است بگو قطعه

نیست از زنده کرم چندان عجب	لیکن از مرده کرم باشد عجیب
بلکه زنده است آنکه او دارد کرم	مرده آن کو از کرم شد بی نصیب

گفت بعد از وفات وی بسه روز شبی در خواب دیدم که گفت در فلان بیابان قومی گرسنه و تشنه اند برخیز و ایشانرا دریاب برخاستم و مشکی آب و سفره نان برداشتم و روی بدان بیابان نهادم ناگاه جماعتی از کاروانی را دیدم در طلب آب و نان سرگردان انچه با خود داشتم بحضور ایشان گذاشتم و ایشان را راه بر کرده بمنزل خویش دلالت نمودم و مراعات شان نمودم

بقبله آوردم چون این بگفت امیر المومنین ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنه گفت یا رسول الله یکی از ان جماعت که میگویی من بودم

حکایت یکی از خواجگان بدرهٔ زر بغلامی داد که نزدیک داود طائی بر اگر قبول کند تو آزادی از مال من غلام نزدیک داود طائی برد قبول نکرد گفت آخر درین قبول کردن آزادی منست گفت آزادی تست و بندگی منست و را

هرگز بنده نه کنم بسبب آنکه تو آزاد شوی قطعه

اگر چه احسن آزادگی ست نزد اول	ولیک بندگی اندر قبول احسانست
زبهر زر چه گردد رهین هر ناکس	باختیار روا داد کسی که انسانست

حکایت آورده اند که هارون رشید و ابو یوسف قاضی و یحیی که وزیر او بود هر سه بزیارت میرفتند بزرگی را دیدند که بر کرسی نشسته بود و جمع عظیم گرد وی حلقه زده خلیفه پرسید که این کیست ابو یوسف گفت که عبد الرحمن بشیر خلیفه بسلام وی آمده و بزیارت وی و او از بهر خلیفه قیام ننمود و التفات ننمود و خلیفه خجل باز گشت قطعه

فقیر قانع سلطان و پادشاه خود است	چه غم ز حضرت سلطان و پادشاه دارد
اگر چه پادشه خیل و سپاه دارد و مال	فقیر دارد ازین بیش چون خدا دارد

یحیی وزیر پرسید کسیکه این مرد از دنیا هیچ دارد یا نی آن کس گفت صد هزار درم قرض دارد دیگر روز یحیی صد هزار درم فرستاد عبد الرحمن قبول نکرد و گفت

یحیی را بگوئید که مروت تو از همت درویشان بیش نیست نظم

مروت آن نبود کز طریق استغنا
مروت زره عقل آن بود که با حاجت

توانگری بفقیری دهد ز فضل خویش
قبول می‌نکند از وی فضاله را درویش

حکایت ابراهیم ادهم از صوفیان دمشق پرسید که سیرت شما چیست گفتند اگر یابیم بخوریم و اگر نیابیم صبر کنیم ابراهیم بخندید و گفت سگان بلخ را همین حالت است گفتند سیرت صوفیان بلخ چیست گفت ما اگر یابیم ایثار کنند و اگر نیابند شکر کنند که گفته اند قطعه

شکر بر نیستی کند عارف
هستی و نیستی یکی دانند

زانکه فقر ست فقر عادت او
کز دو عالم فراغ است او

حکایت شخصی را قرض بسیار برآمد او را نزدیک کریمی بردند و نشان دادند او را در بازار دید که در معامله بحبه محابا میکرد باز گشت و میگفت بیت

ترا که اینهمه گفت است گوی بر درهمی
چگونه از تو توقع کند کسی کرمی

خواجه دانست که بکاری آمده است در عقب او برفت و گفت بدانچه آمده بودم بیفائده بود بغلامی اشارت کرد غلام صره زر که هزار دینار بود بدو داد مرد را عجب آمد و گفت آن چه بود و این چیست گفت آن معامله بود و این مروت اهمال آن بی مزد و منت است و اهمال این دور از فتوت قطعه

بحیث گر درمی ناکسی ز من ببرد
و گر هزار بدرویش مستمند دهم

دو هفته فکر کنم در زیان و تقصیری
دو سال شکر کنم در قبول توفیقش

حکایت آورده اند که در وقت سلیمان پیغامبر صلوة الله علیه جمعی بر مائده نشسته بودند یکی در میان صوفی بود گربه نزدیک او آمد تا بحکم حب الهرة من الایمان از خوان کرم او خوان استخوانی بوی دهد سنگی بزد و پای گربه را بشکست گربه شکایت نزدیک سلیمان برد و گفت بعد از انکه جنایت پای شکسته بر دست وی درست کنم داد من بستان سلیمان گفت مثل این جنایت را در شرع من قصاص نباشد گربه گفت درم دوت قصاص کن گفت چگونه گفت آنکه لباس تصوف از بر وی برکش تا مجازیکان راه غلط نه کنند که جامهٔ اشیا ردارد سلیمان فرمود تا چنان کردند قطعه

داد مرقع بده ورنه برون کن ز تن
لاف مروت زنی نام فتوت بری

تا نکند ره غلط پیش تو هر ممتحن
گر به کند گاه اکل پیش تو بسته دمن

حکایت نقل کرده اند از عبد الله مبارک رحمة الله علیه گفت کریمی در همسایگی من بود روزی که هوا چون نفس طامعان از زمهریر افسرده بود و زمین چون دست بخیلان درهم فسرده ابر چون دیدهٔ مصیبت زدگان قطرات ژاله میریخت و چرخ از غربال فلک برروی زمین برف می بیخت او را دیدم که از راه برف را دور میکرد و دوانه میباشد گفتم چه میکنی گفت امروز جانوران هوا از دانه بی بهره اند با ایشان مروت میکنم گفتم این مروت ضائع است چون دین نداری گفت چنین بامروت کار ندارد که گفته اند هر که تخمی بکارد بران بردارد قطعه

با چنین روزکه با عیش وتنعم باشی　　غم آن جانوران خورکه چوتو جان دارند
کفروایمان بمروت چه تعلق دارد　　ای بسا اهل مروت که نه ایمان دارند

گفت آن سال که به حج رفتم دیدم که دست درحلقه کعبه زده وپای دردائره آشنائی نهاده مناجات میکرد ناگاه مرا دید وگفت یاعبدالصمد دیگر آنچه کاشتم برآن بر داشتم ومسلمانی یافتم واز دنیا با یمان رفتم قطعه

هرکه کاری میکند در راه حق　　باز میگردد مکافاتش برش
وانکه تخمی کاشت اندر راه او　　می نگر کو چون همی آید برش

حکایت وقتی درسفر بودم رفیقان از من ملول برگشتند ومرا تنها بگذاشتند روبراه آوردم ناگاه رفیقی با من همراه شد هوانا خوش بود خاطر مشوش ودراز گوش پیر لاشه سوار بودم چنانکه درصفت وی بهمراه میگفتم واین قصیده انشاد میکردم تا پنجاه بیت شد وبرهمراه میخواندم یکی ازانها بیت نظم

بالای او که بار بود کم ز ایستاد　　گوئی که هست با وی مانند کوه بار
هرگه که قصد چوب کنم بانگ زند　　کای بی تمیز حرمت پیران نگاهدار

از شب نیمه درگذشت بمنزل رسیدیم همراه خانقاه بمن نمود وخود بخانه خویش رفت قطعه

بی مروت کسیکه همره شد　　برسر کوی خود وداعش کرد
باغریبی سوی بطانه خویش　　او بجان رفت وبخانه خویش

چون بخانقاه درآمدم دراز گوش را درآوردم مجاور خانقاه با جماعتی از جماعت خانه

بیرون آمدند وبرمن حمله کردند که خر درخانقاه چرا آوردی که ترا درینمقام راه دادنی هیچ فائده نبود خررا بیرون آوردم وگفتم که این بدعت آنکسی نهاد که ترا درینمقام راه داد گفت ما ودرازگوش یکسانیم گفتم کلا وحاشا دوسه مزیت ترجیح دارد بر تو اول آنکه او مکلف نیست وتو هستی دوم او را تحمل هست وترا نیست سوم او بار علم میکشد وتو بار جهل مشنوکی

خر گاه خشک میخورد وبار میکشد　　هرگز نمیکند بعما وخطا گناه
تو قلیه میخوری وبرو بار می نهی　　دیوان عمر خود بگنه میکنی سیاه
گر باچنین معامله گوئی که من فهیم　　خو بهتر از تو گر بحقیقت کنی نگاه

خادم از خشم وجوش هوش باز آمد وبفرهنگ بایستاد وانصاف داد درجماعت خانه کشاد ودرازگوش را درمحراب بربست ودرپیش وی بتواضع بنشست گفتم اگرچه چنین ست اما مرتبه او نه اینست فرد

ای آنکه خطا نمی شناسی زصواب　　سگ درمسجد که دید وخر درمحراب

گفت بسبب تفضیل وی تعظیم میکنم گفتم تعظیم وی درجو وکاه کن نه درخانه وپایگاه که گفته اند بیت

تعظیم خر درآخور وکاه است وپایگاه　　خر را عزیز دار تو جو ده بوقت کاه

بامداد جمعی را آواز داد وازمن التماس کلماتی مناسب برین وتیت اختصار کرده اند قطعه

اگر زهد تو بی همچو مالک دینار　　دگر بعلم تو بی بوحنیفه کوفی

ندارم از تو مسلم که مرد این راهی | چو در معاش نداری طریقهٔ صوفی

باب سوم در فضیلت علم

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا فَخْرَ إِلَّا بِالْعِلْمِ مثنوی

ز دانش بود مرد را افتخار | نباشد ز بی دانشی هیچ عار
خدا گفت بی دانشان را مثل | بقرآن کَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ

بدانکه علم بحسب مفهوم خویش از تعریف مستغنی ست ازانکه همه خلق که معنی دانش دارند از امور اضافیست یعنی این صفت در بعضی زیادت و در بعضی کم و عالم مطلق آنست که همه داند و واجب ست تعالی قطعه

آنکه او هیچ نداند بحقیقت هیچ ست | وانکه داند همه چیزی بحقیقت همه اوست
کوش اندر پی دانش اگرت عقلی هست | زانکه دانش بر عاقل بهمه حال نکوست

پس عالم آن باشد که چیزی داند و جاهل آنکه چیزی نداند و درین معنی تفاوتیست عظیم آیه وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ نظم

مکن دعوی که داناتر ز تو نیست | که این دعوی ز تو باور نباشد
نباشد هیچ دانائی بعالم | کز و دانا ترے دیگر نباشد

تمثیل علم با عمل همچو طعام با نمک ست هر کرا هر دو هست حکمتی تمام دارد و طعام بی نمک را چه توان کرد بیت

عمل بے علم نا مضبوط باشد | همیشه شرط با مشروط باشد

حکایت شخصی بود مفلوج و نابینا و ابرص و از دنیا چندان داشت که حباب آن نمیدانست روزی طالبعلمی از معاش شکایت کرد چنانکه یکفر نزدیک و گفتم ای بیچاره ناسپاس راضی نیستی که معاش تو در دنیا با فلان کس تبدیل شود گفت نی گفتم خوش باش که دنیا بدین طائفه دریغ نیست و این علم که تو داری شو در یغست قطعه

هر کجا ناکسی ست در عالم | هست با عز و ناز هم زانو
وانکه با علم و عقل موصوف ست | صَاحِبُ الْعِلْمِ إِنَّمَا كَالنُّ

حکایت در مبدا تحصیل پدرم را منع میکرد از مدرسه که بسیار طالب علم بی استعداد بودند که در علم سعی مینمودند صلاحیت کار دیگر داشتند از جهت تحصیل آنرا فرو گذاشتند و بدین میرسیدند فرد

اصل آهن همه سنگست چرا می سازند | از یکی تیغ و سنانی ز دگری تبر و تبر

تا روزی استاد جهان و علامهٔ دوران امام محقق عالم مشفق فصیح الحق والدین الخوانی طَيَّبَ اللّٰهُ مَرْقَدَهُ فرمود که منعش مکن که استعداد تمام دارد مرا بر دو طائفه رحم می آید یکی بر مستعد بی سعی و دیگری بر ساعی نا مستعد قطعه

دو گروه اند اهل بخشایش | بلکه هستند در زیان و فساد
مستعدی که سعی می نکند | ساعیی کو ندارد استعداد

حکایت در صفهان کشتی گیری بود نیک با هر دو نبرد گران قادر بهر بندی گشادی دانستی و هر گرفتی را نهادی هیچ پائی از دستش نجستی و هیچ سرے

از شکستنش برستی ازین گاوزوری که تور را شاخ از سر برکشیدی و زهرهٔ رحل از برکتا کفه یاران الحاح کردند و مرا بتفرج بردند ناگاه روستائی از کنار میدان درآمد و هم نبرد خواست خلق از وی حیران شدند از چپ و راست یکی گفت بقیه است از قوم عاد دیگری گفت شتو نیست از ذات العماد زور بازوی کوه را بهوا بردی از هر طرف نفیر و فغان برآمد و هر جانب تکبیر روستائی دست بر هم زد پهلوان پایش بگرفت و سرش برزمین محکم زد گفتم علم در همه باب لائق ست و عالم ازان باب فائق قطعه

زورداری چون نداری علم کار	لاف آن نتوان بآسانی زدن
گر توئی رویین تن و خیاط نی	بخیهٔ برجامه نتوانی زدن

حکایت بقراط حکیم بمرتبهٔ بود در علم که تختی نهاده بود بران تخت خفته و احوال آسمان مشاهده میکرد روزی از تخت فرود آمده بود شاگردی بامتحان در زیر هر چهار پایهٔ تخت چار درست زر نهاد چون بر تخت برآمد در آسمان نگاه کرد و گفت امروز آسمان را باندازهٔ سطری درستی بجوز نزدیکتر می بینم

حکایت وقتی در ایام شباب که استحضار زیادت بود و سرمایه بیش برسم تفرج با جمعی رنگ پوشان بولایت چین افتادیم دو روز در مدرسهٔ خدا شاد بودیم از طریق ریاضت هیچ نخوردیم و بفضل خدا شاد بودیم و با آنکه میخواستیم از کس چیزی نخواستیم ناگاه تنور معده با آتش اشتها گرم شد و سگ نفس

طعمهٔ بی آزرم قوت ها نمه چون گرگ گرسنه روی باخلاط داده بود و دیو مجامعت از بهر لقمه از عقل اختلاط نهاده همچنان پای در دامن قناعت کشیدیم و سر بگریبان تفکر فرو بردیم رباعی

درویش آنکه هیچ ندارد بضاعتی	درویش آن بود که گزیند قناعتی

بیچاره آنکه روز و شب اندر پی حرام طعام بدوید و جمع کرد و بناسود ساعتی ناگاه طالبعلی کتاب کشاف در دست گفتم چیست گفت تو اندانی گفتم درین تعریف امور نامتناهی داخل ست قطعه

معلوم خلق را بالضرورت نهایت ست	مجهول را نهایت غایت پدید نیست
معدوم و ممتنع همه مجهول مطلق اند	و اندر عدم بدانکه نهایت پدید نیست

مفهوم یا واجب ست یا ممکن یا ممتنع واجب عقل را قبول میکند و عقل ممتنع و ممکن اگر معدوم ست همان حکم دارد و اگر موجود ست و اگر غائب ست بجز یقین معلوم نیست و اگر حاضر بمشاهده انا مشاهده از قضا واجب نمی آید فرد زین قسمتی که کردم زین حجتی که گفتم معلوم مفهوم میشود که چه مفهوم میشود چون این حکایت گفتم خواجه اتمام کتاب بمن وا داد بکشادم سورهٔ والنجم برآمد گفتم عامل در اذا چیست گفت واو قسم گفتم جر کننده چون نصب کند منصب دیگر غضب گفت چرا نشاید که به نیابت فعل نصب کند و بخود جر ازینجا لازم آید که غضب گفتم یک حرف دو عمل در یائه خوانده یا در حل فرد

یک حرف کس ندید که هم نصب و جر کند ‌ ‌ ‌ فتنه بود نه حرف که زیر و زبر کند

آخر انصاف داد و درویشان را سفره کشاد و دعوت هر روزه بنیاد نهاد

حکایت محمد حسن شیبانی رحمة الله علیه ملکزاده بوده است از زمرهٔ معروف است در میان علما بزرگی وی روزی در بغداد و مدرس امام اعظم ابو جعفر کوفی رحمة الله علیه افتاد آن فرصت را غنیمت شمرد یک لحظه نشست و مسئله فائده برد مسئله آن بود که چون باستنجا نشینی دست بدماغ

باید گرفت که پیغمبر خدا فرموده است قطعه

گفت پیغمبر خدای کریم ‌ ‌ ‌ مجلس علم مرغزار بهشت

چون بدانجا رسی چرا مکن ‌ ‌ ‌ که به است از هزار سبزه و کشت

روزی محمد حسن رحمة الله علیه در قضای حاجت نشست و این مسئله را کار بست فراش زه کمان در گردنش افگند تا او را هلاک کند از انکه برادران محمد بدین امر او را اغوا کرده بودند و وعدهٔ عطا داده حین محمد دست بدماغ داشت و در گردنش نیفتاد فراش تیر سید که خود را در قبضهٔ قهر دید حالی چون کمان پشت عجز و اضطرار خم داد و چون تیر در خدمت امیر راست بایستاد و زنهار خواستن گرفت و صورت حال بگفت محمد هیچ نه آشفت و خشم نکرد فراش را گفت که مملکت نبو نشیدم که این نجات بسبب علم دیدم هر گاه یک مسئله از هلاک سبب نجات ست یقین که در حفظ مسائل بسیاری رجات ست مثنوی

گر بهر دو جهان امان خواهی ‌ ‌ ‌ صحبت عالمان بجان خواهی

اینجهان را ز دانش ست نجات ‌ ‌ ‌ زانجهان بر جهانیان رجات

بخدمت امام اعظم آمد و در طلب علم سعی تمام کرد تا بدان درجه رسید که شنیده آورده اند که هر گاه مسئله معلوم کردی گفتی اَیْنَ اَبْنَاءُ الْمُلُوْکِ

فَاِرِغِیْنَ مِنْ هٰذِهِ اللَّذَّاتِ قطعه

چه لذتست بعالم ورای دانائی ‌ ‌ ‌ چه محنت ست ز دنیا بتر ز نادانی

کسیکه لذت ادراک ذوق دانش یافت ‌ ‌ ‌ چه جای لذت شاهی و ذوق سلطانی

حکایت بنقل شنیده ام که امام محقق فخر الدین رازی رحمة الله علیه گفته است که در مسائل فکر میکردم چون مرا معلوم میشد از ذوق احتلام می افتاد قطعه

نکند از عروس صورت یاد ‌ ‌ ‌ هر که ذوق عروس معنی یافت

چه کند سایهٔ درخت دگر ‌ ‌ ‌ هر که او پرتو تجلی یافت

حکایت لقمان حکیم پسر را وصیت کرد که هر روز یک مسئله یاد گیر و عمل کن تا ز دهر آن یابی قطعه

بسیاری علم فائده نیست ‌ ‌ ‌ هر گاه که در عمل نیازی

چون بر نکشی بروی دشمن ‌ ‌ ‌ بیکار هزار تیغ داری

حکایت روزی حکیم زاده بطلب علم میرفت یکی میرکی را تعلیم میکرد که تکیه بر پای چپ کن حکیم از وی فکر و قیاس دانست که تعلیم قضای حاجت ست و در وقت احتیاس جائی یاد گرفت و باز گشت ان نزدیکی بدین علت

گر فتار شد در عمل آور د فائده یافت فرد

هر کو در علتی فرو ماند — جز بعلمش خلاص ممکن نیست

حکایت معروفست که ابو یوسف قاضی رحمة الله علیه وا سکره بچه بود مقبل الحال هر چه می شنیدی نوشتی بر سفال روزی در راه میرفت یهودی را دید که بنائی میساخت وراه مسلمانان تنگ میکرد حدیث پیغمبر علیه السلام که هر که باندازهٔ یک شبر از زمین مسلمانان غصب کند روز قیامت آن زمین را با هفتم زمین در گردن وی طوق سازند مثنوی

ظالم ست آن بی طریق هرزه رای — کز طریق خلق گیرد در سرای
آنکه در گردن بود ملک منش — طوق لعنت بنیم اندر گردنش

ابو یوسف رحمة الله علیه اورا منع کرد گفت هر گاه عمارت تو نگنجید ویران کنم تا شبی هارون رشید عزرائیل را در خواب دید ازوی پرسید که از عمر من چند باقیست به پنج انگشت اشارت کرد بامداد که خلیفه بر تخت نشست ائمه را بخواند وتعبیر خواب پرسید از هیچکدام جواب باصواب نیافت بعضی گفتند پنج سال وبعضے گفتند پنج ماه وبعضے گفتند پنج روز هارون رشید

از سوال پشیمان شد ودرین کار مضطر وحیران قطعه

چو خوابی به بینی ز خیر و ز شر — مپرس از همه خلق تعبیر آن
که هر کس بنوعی کند شرح آن — خطا وصوابش بدان گونه دان

گفت هیچ کس از اهل عمامه ممتاز هست گفتند هست اما درین مجمع نیست گفتند از شاگردان امام اعظم رحمة الله علیه یکیست که ازین جمع غائب است واورا در هر قسم فکری صائب هارون رشید باحضار او اشارت کرد ابو یوسف حاضر شد با جامه خلقان بر عمامهٔ خلقان بگذشت ورو بتخت کرد حاجب اشارت کرد که در پای تخت نشیند وسوال را جواب گوید گفت سلطنت باحتیاج راست نیاید استاد در مرتبه فوق شاگرد باید ای هارون امروز که تو سائلی ومن مسئول من حاکمم وتو از حکم معزول اگر خواهی که در جواب در آیم از تخت فرود آی تا من برآیم هارون از تخت فرود آمد ابو یوسف بر تخت نشست وبه تقریر تعبیر پیوست وگفت اشارت به پنج انگشت اشارت به پنج امر ست عبارت آنکه تاویل آن بجز خدا کس نداند وبنده را نشاید که دران هیچ سخن راند قوله تعالی اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِ وَمَا تَدْرِيْ نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِيْ نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوْتُ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌ خَبِيْرٌ چون ابو یوسف تعبیر شافی کرد هارون گفت چه میخواهی گفت سلطنت یکروزه هارون بوی مسلم داشت ابو یوسف با عماری بکوچه جهود رسید کوچه بود که فضای او چون مجال همت جهودان تنگ وهوای او چون جمال طلعت بی دینان تاریک ابو یوسف بفرمود تا جهود را حاضر آوردند گفت دیدے

گر عماری نمی گنجد خجل شد و کوچه را ویران کرد قطعه

علم در هر دو جهان سلطنت و فرمان ست
گر نخواهی که شوی در نظر خلق حقیر
عالم اندر دو سرا سرور و فرماندو شاه
سوی عالم مکن از دیدهٔ تحقیر نگاه

حکایت روزی زبیده خاتون هارون را گفت ای دوزخی گفت اگر دوزخی ام بر تو سه طلاق زبیده چادر در سر کشید هارون الرشید از ائمه پرسید گفتند علوم نیست احتیاج تجدید نکاح هست و شبه حرام غالب بر مباح هارون متردد گشت فرد

گر عاقلی مخور قسم اندر طلاق زن
هر چند مدعی بقسم این طلب کند

از ابو یوسف پرسیدند گفت دران روز خلیفه نفس خود را از حرامی تهی کرد دوزخی نیست قوله تعالی وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهٖ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَاْوٰى خلیفه گفت قصد کنیزکی کردم گفت معذورم دار دانستم که از درج یاقوتش لعل مذاب میرود و از حقه مرجانش عقیق ناب دران فرصت بحکم لَا تَقْرَبُوْهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ معذور

داشتم گفت طلاق واقع نیست قطعه

خواهی بهشت تو شود جاودان حلال
این هست وقف لی دو آن لذت ابد
یک لحظه منع نفس کن از شهوت حرام
وین بگذرد بلحظه و آن بازدت مدام

حکایت آورده اند که یکی از ملوک ماضی را پسر شایسته بوده و او را بغایت دوست میداشت روزی با وزرا گفت این فرزند را گدام حرفه بهتر باشد

پادشاه

تا بدان تحریص کنند همه اتفاق کردند که از علم شریف تر پایهٔ لطیف تر سرمایه نیست ازانکه عقل از همه چیز به و علم از وی بهتر که عقل بی علم آلهٔ است

بی عمل و خرد بی دانش پیرایه است معطل قطعه

بی آفتاب علم ندارد خرد صفا
خورشید عقل را نبود ذره فروغ
این حال نزد عقل چو خورشید روشن است
در خانهٔ ولی که نه از علم روزن است

ملک زاده را بطلب علم فرستاد باندک روز علم بسیار حاصل کرد ازان که استعداد کسب کمال بزرگان را زیادت ست روزی با جمع طالبعمان ببازار بگذشت امتحان را پیش بقالی رفت گفت دسته تره بمن ده تا برا مسئله

تعلیم کنم بقال گفت تره با مسئله نفروشم زر بیار قطعه

می نیرزد بدستهٔ ترا
علم و حکمت به پیش دانا بر
دانش خویشتن مکن ضایع
پیش بقال علم جالینوس
گاو و خر را ببارگاه و سبوس
نزد نادان بهرزه و افسوس

بی نماز شام پسر متغیر بخانه بر آمد ملک پرسید که سبب تغیر چیست گفت رای وزرا خطا افتاده که به هنری اشارت کردند که بدستهٔ ترا نمی خرند ملک معلوم شد که چه بوده است روز دیگر جواهر نفیس قیمتی بوی داد که پیش بقال بر او گفت تره را زر باید نه بمسئله فروشم ده بهر خواب پیش پدر بود گفت پیش جوهری بر او ده هزار دینار قیمت کرد ملکزاده را

معلوم شد که گهر گران بهای علم را هر کس قدر و قیمت نداند رباعی

گر قیمت علم خواهی از دانا پرس — وز پرتو آفتاب از بینا پرس
نادان چه شناسد که چه جوهر داری — قدر گهر گران بها از ما پرس

باب چهارم در عشق

قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ عَشِقَ فَكَتَمَ وَعَفَّ ثُمَّ مَاتَ مَاتَ شَهِيْدًا اوّل فهرست کتاب پانزده باب نهاده بودم دوستی از من درخواست کرد که یک باب دیگر در عشق زیاده کن که نمک مائده سخن عشق است گفتم اگر اول میگفتی نمک از مائده پیشتر می نهادم چنانکه رسمست گفت نمک درمیان طعام باید گفتم سخنم همه نمک است چنین گفتی که شیرینی را احتیاج به نمک نیست فرد

شکر از مصر بیارید که از گفته من — شکر از خواف روانست بمصر و بغداد

پس بالتماس آن دوست این باب را درمیانه درج کردم و مبلغ نقد خرج هر که ازین بی بهره نیست داند که نقود بی بهره نیست بدانکه عشق از تعریف مستغنی ست ازانکه عبارت از وی قاصر ست و همه کس را معلوم حکما گفته اند که هیچ موجودی خالی از عشق نیست قطعه

هر که آمد از عدم سوی وجود — جز کمال عشق ازو مقصود نیست
هر وجودی را چو عشقت لازم ست — هر که عاشق نیست او موجود نیست

دلیل برین آنست که هیچ موجودی از کمال خالی نیست زبرای آنکه

وجود عین کمال ست پس اگر این موجود مستجمع کل کمال ست هر آئینه بکمالات خویش مائل باشد و این عشق ست و اگر بعضی از کمالات دارد و بعضی نه مائل این بعض باشد و طالب آن بعض ثابت شد که هیچ موجودی بی عشق نیست هرجا که کمال زیادت میل زیادت پس حقیقت يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوْنَهٗ

زین سخن معلوم گشت بطریق رمز

حکایت بزرگان گفته اند عشق را سه طریقه است مقام اول کشش از محبوب تا یحبهم پیدا نشود از عاشق رغبت یحبونه پیدا نشود قطعه

گر سر از طوق ارادت میکشم — طوق اگرا نیم بگردن میکشد
عاشقان را نیست با خود اختیار — طبع مقناطیس آهن میکشد

مقام دوم کوشش یعنی تا بادیه وَجَاهِدُوْا فِيْنَا از سر قدم نسازند و تن در راه ریاضت نگذارند بطریق کعبه صفای لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا مشرف نشوند قطعه

گر ترا آرزوی صحبت ماست — قطع کن صحبت او جا نرا
هر که منشور کعبه میخواهد — طی کند محنت بیابان را

مقام سوم کشش نفس یعنی چون بمحبوب رسد محو شود ذره در پرتو خورشید

چندان ظهور دارد که بخورشید نزدیک نیست

حکایت شیخ شهاب الدین سهروردی رحمة الله علیه آورده است که عشق را از عشقه گرفته اند و عشقه گیاهیست که بهر چیز که رسد تا خشک کند

حکمت عشق دو قسم ست یک قسم آنست که نصیب فرح ست و آن قسم شوق کمال روحانیست که آثار صنع را در آئینهٔ معانیه حسن مشاهده میکند و یک قسم آنست که بهره نیست در آن از لذت روحانی بلکه آن کمال طلب لذات نفسانیست فضلات را دفع کند و این قسم را شهوت گویند همه حیوان شریک اند در آن قطعه

این همه صورت زیبا اثر هستی اوست
تا درین آینه آثار الٰهی بینیم
زین لطف هستی او بین که تو صاحب نظری
گر نه بینی تو یقین شد که نه اهل بصری

حکایت آورده اند که در عهد لیلی بسیاری دعوی محبت او میکردند اما هیچ یک را صادق تر از مجنون نمی دید قطعه

هر کسی لاف محبت میزند
مدعی در عشق بسیار اند لیک
هیچ یک در عاشقی صادق نیند
چون ببینی بیشتر عاشق نیند

روزی لیلی گفت نقد این مدعیان کذاب را که لاف و گزاف میزنند و دعوی بی معنی میکنند بر محک امتحان زنم تا هر کسی چه عیار دارد و لفرمود تا گرد کوشک وی آتش عظیم افروختند قطعه

رویم چو کاه کرد بیک جوشش نبود
سنگست و آهنی دل تا مهربان او
آه از درافتد آتش آهم بخرمنش
من سوخته برابر آن سنگ و آهنش

فرمود که هر کسی سودا دارد باید که خود را درین آتش در افگند تا از سر جهالت بهره ور گردد همگی از سر دعوی محبت ها و در گذشتند چون مجنون را ازین واقعه آگاهی افتاد

پروانه وار از شوق جمال لیلی قدم در آتش نهاد و از جانب دیگر بسلامت بیرون آمد چون لیلی عیار نقد مجنون را کامل یافت استرضای خاطر مجنون را خواست تا عقد مواصلت موکد و مشید گردد مجنون گفت مرا چه قدر آنکه در خلوت انیس باشیم و در صحبت جلیس فرد

برا این گمان که از تو طمع وصال دارم
بهمین خوشم که دانی ز غمت چه حال دارم

حکایت چون یوسف علیه السلام را زلیخا بوصال خود دلالت کرد یوسف گفت ای زلیخا آتش مرا تیز مکن که دیگ طمع خام تو از من پخته نشود و نومید شد بزندان فرستاد

حکایت پروانه را گفتند چون میدانی که ترا از وصل شمع بجز سوختن هیچ فائده نیست چرا گرد وی میگردی گفت من حیات از برای یک نفس میخواهم که بسوزم

حکایت صاحبدلی را با صاحب جمالی نظری بود و هیچ حال وصال او ممکن نه بیچاره چشم از عالم فرو دوخت و دل بمحنت صبر بند و خت روزی معشوق وی از حمام بیرون آمد آئینه پیش جمال داشت چهرهٔ دلفریب خود را دید گفت بیا تا امروز خود را بدان بیچارهٔ غمدیده نمایم که صورت خود را در آئینه خوب دیدم چون آن در خلوت درویش در آمد بیچاره حیران بماند که آیا چه حالتست پیش دوید و موجب پرسید گفت امروز خود را در آئینه نکو دیدم گفتم خود را بتو نمایم درویش دست بر چشم نهاد و عذر خواست که دل از زنگ رانی تو برخاست من ترا از بهر آن میخواستم که بغیر از من ترا هیچکس نه بیند اکنون که خود را دیدی مرا ازین غیرت تراب نتوانم دید

تمثیل ازان دیده همه عالم را بنید که خود را نه بنید چون بدیدن خود مشغول شود هیچ نه بنید هر دیده که جمال معشوق حقیقی را دید در هیچ جمال دیگر نگردد بنگرد نه بنید ازانکه دیده از مشاهدهٔ نور خیره میشود علی الخصوص که در غایت شعاع وظهور باشد وازینجاست که پیغمبر خدای صلی الله علیه وسلم از زبان جبرئیل امین میگوید بَيْنِي وَبَيْنَ اللهِ سَبْعِينَ اَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ و

تمثیل حدیث چشم شبپره و نور آفتاب ست

حکایت شیخ ما سیفر مودند که ازان موسے صلوات الله علیه را بتا زیانه ادب میکردند که در سوال خود را سه کرت بدید قوله تعالیٰ رَبِّ اَرِنِي اَنْظُرْ اِلَيْكَ ومحمد رسول الله را ازان گفتند اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ که خود را از میان نفی کرد و چهار کرت بحضرت الٰهی جل ذکره خطاب کرد سُبْحَانَكَ لَا اُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ اَنْتَ كَمَا اَثْنَيْتَ عَلٰى نَفْسِكَ

حکایت آورده اند که درویشی مرقع پوشی ناگاه بدر سرای خواجه رسید و آب طلبید خواجه را در قفای پردهٔ عصمت دختری بود که دیده دران صفا کلفتش را بر شعشعهٔ خورشید ترجیح نمادندی جهت حلق قالوق زلف عنبر فانش که آیتی بود از سورهٔ واللیل مفسران تلویح وتوضیح کشادندی آن دختر شنیده بود که کسی بدست خود خیری کند ثواب بسیار دارد و در روز حساب اجر بیشمار قدح آبی که بگلاب و شکر پرورده بودند بر داست و بدر سرای آورد مرقع پوشی دید سر در پیش افگنده

ودل از علائق وعوائق برکنده آب را بدست درویش داده خود بقفای در بر تعظیم ایستاد چون درویش کاسهٔ آب برلب نهاد بوی خوش بمشام درویش رسید براثر آن بوی چشم کشادن همان بود ودل برباد دادن وبخاک فتادن همان کاسه از دست درویش بزمین افتاد وشکست ودختر در سرای برلبست ودر خانه خود نشست چون درویش با فاقه آمد دختر را ندید گفت بیت

آبی دادی که آتشے رو در دل		دستم برسر بماند وپایم در گل

درویش بر آستانه چهل شبانه روز اربعین بخفتی بر آورد خواجه آگاهی پرسید که ای درویش شعر

درچه کاری وبرین در چه طمع میداری		حاجت خویش بگو بشیم اگر هشیاری

درویش بنالید وگفت شعر

درچه کارم دل گم کردهٔ خود میجویم		حاجت خویش چه حاجت که بتشیع گویم

خواجه درویش را صادق یافت دستش بگرفت وبخانه برد ولباس فاخره آورده وخرقه برکشید ولباس دروے پوشانید ودختر را با وی نکاح کرد چون دختر پیش درویش آمد جمال او نادیده دست بر چشم نهاد ویاد بر آورد که خرقهٔ من بیارید که بیک نظر دل از دست دادم اگر بنظر دیگر دین از دست هم عجب نباشد

حکایت آورده اند که فرشته ایست که هر روز ندا میکند که ای فرزندان آدم بنگرید که با شما که احسان میکند وشما کرا دوست میدارید وازکه دور شده اید

و بچه مغرور گشته نگاه کنید که معشوق شما بدوستی می ازرد یانه قوله تعالی
ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

عشق با دلدار فانی ضائع ست ... باستمگر مهربانی ضائع است

حکایت بزرگی را حکایت میکنند که در بیمارستان بغداد رفتم جوانی را دیدم خوبروی و جامهای نو پوشید و بر حصیر کهنه نشسته بندی در دست او زنجیری در پاے قومی بر و گرد آمده و این معنی می گفت بیت

در عشق تو انگشت نمای زن و مردم ... هر لحظه فزونست رسوائی و دردم

پیش آمدم و گفتم ای جوان هیچ آرزو داری گفت دارم گفتم چه گفت وصال دوست فرد

هر کسی را آرزوی دیگرست ... آرزوی ما وصال دلبرست

گفتم تدبیر چیست گفت اگر میتوانی بمحله نهر زجاج رو و انجا که در احمد دهقان ست در بکوب و سرائی ست رو بقبله از ترسای فرد

قبلهٔ من سرای آن ترساست ... جانم اندر سرای آن ترساست

و حال این رنج و فراق را بگو رباعی

در عشق طاقت رسوائی نیست ... در هجر توام تاب شکیبائی نیست
تا وسع و توان بود تحمل کردم ... دیگر چه کنم وسع و توانائی نیست

بدر آن سرای آمدم و آواز دادم پیرزنی بیرون آمد با او این حکایت گفتم در خانه رفت و آواز دختر شنیدم که گفت رباعی

در عشق کسی را که توانائی نیست ... در هجر تحمل و شکیبائی نیست
مرگست علاج وی بیرون از مرگ ... هر مصلحتے دگر که فرمائی نیست

باز آمدم و این حکایت پیش جوان گفتم نعره بر دو جان بداد چون بمحله رفتم فریاد بر آمد که دختر نیز بمرد

حکایت وقتی یکی از مشایخ بکوی ترسایان گذر کرد و نظر وی بجمال دختر ترسا افتاد که غمزه او آفت راه مسلمانی و ابروی او آیت دین نصرانی بود رباعی

گر زاهد صد ساله چنین روی بدیدے ... منزل که خود کوی خرابات گزیدی
سجاده نشینی که بدیدی سر زلفش ... زنار ببستی و عبائی بدریدی

بر در سرای ترسا باعتکاف بنشست و نماز و نیاز بقبلهٔ روی او آورد بعد از یکسال برسید که کیستی و برین در طالب چیستی درویش گفت نقد وقت خویش گم کرده میطلبم دختران کلمه بسر حرف رسید و بحلقهٔ زلف خود اشارت کرد بیچاره دانست که کار پریشان ست و این رمز از بستن زنار نشان رباعی

نه روی آنکه دست از دل بشویم ... نه رای آنکه ترک دین بگویم
مسلمانان من مسلمانان بگوئید ... که من درمان این درد از که جویم

مدتی زاری و فریاد میکرد نه نشان عافیت میدید و نه بوی عاطفت مے شنید دختر گفت دورنگی در طریق محبت شرط نیست فرد

گر مرا جوئی بترک دین بگوے ... ور نه همچون خویش دلداری بجوے

درویش چاره ندید زنار خواست تا بر بندد ناگاه دل دختر گشاده شد

وکلمهٔ شهادت بگفت درویش از ذوق این حال جان بداد و دختر نیز سر بسینهٔ او نهاد و آهی بر آورد و با وی موافقت کرد

حکایت آورده اند که نوح منصور پسری داشت که هرگز چشم روزگار آن ملاحت ندیده و گوش زمانه آن صباحت نشنیده شعر

دلبری عشوه گری سیمبری	شکرین جان شکری خوش پسری
گل رخی غنچه لبی سرو قدی	شاهدی خوش سخنی فتنه گری

جوانی را با او سری بود و از در یچهٔ جان نظری همیشه چشمش بیمار بود و دل در تیمار نه وصل را بهانه میدید و نه هجرش را کرانه بگوش نوح رسانیدند که فلان بیچاره در طوفان عشق وی غرق ست و امید ساحل وصال نی نوح گفت امتحان کنم صادق ست یا نی روزی پسر را بیارا است و لشکر را عرض داد منهیی را گفت چون آن شخص پیدا شود مرا اعلام ده هر که از لشکر میگذشت سر در پیش و چشم با خویش داشت چون جوان پیدا شد چشم بر جمال پسر نهاد و خرمن عافیت بباد داد قطعه

من از نوردی نتابم بهر طریق که باشد	وگر ز عشق تو آید هزار فتنه بر ویم
تفاوتی نرساند بپادشاهی و حشمت	اگر بلطف نمائی یک التفات بسویم

نوح چون آن شخص را از دور دید دانست که آن بیچاره همین ست شعر

عاشقی را بشرح حاجت نیست	عشق فریاد میکند که منم

پسر را اشارت کرد که فرود آمد و او را در کنار گیر چون پسر او را در کنار گرفت جوان آه برزد و جان بداد

حکایت امیر المؤمنین علی رضی الله تعالی عنه کنیزکی داشت بغایت محبوبی و نهایت محبوبی روزی بحضرت امیر المؤمنین آمد و گریان شد امیر المؤمنین فرمود ترا چه بوده است گفت فلان کس مرا گفت که ترا دوست میدارم امیر المؤمنین گفت که این بار که اینحکایت بگوید تو بگوئی که من نیز ترا دوست میدارم و جواب و نزدیک من بیار دیگر بار آنشخص با کنیزک آن سخن بگفت کنیزک نیز در جواب آن شخص آن سخن بگفت آنمرد بگریست این آیت بخواند قوله تعالی اِنَّمَا یُوَفَّی الصّٰبِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسَابٍ کنیزک پیش امیر المؤمنین بگفت در حال امیر المؤمنین کنیزک بدان بخشید

حکایت روزی ابو یوسف قاضی رحمة الله علیه پیش هارون رشید بود شخصی باواز خوش قرآن میخواند و برادر زادهٔ هارون که چون موسی کرد حسن ید بیضا داشت و چون عیسی در لطف دم احیا ایستاده بود ابو یوسف در و نظر میکرد هارون رشید بوی اعتراض کرد گفت یا امیر المؤمنین قطعه

آواز خوش و جمال نیکو	این هردو غذای روح باشد
آنجا که غذای روح بینی	گر دست دهد فتوح باشد

هر نظر که از سر شهوت نیست بلکه از روی اعتبار ست بدانکه محض عبادت پرورد گار ست هارون گفت از اصحاب ابو حنیفه کنا دوست قطعه

غذای روح دو چیز ست پیش اهل یقین	که هست هردو بنزدیک تن رسید آرام
یکی شنیدن آوازهای جان پرور	دگر مشاهدهٔ دلبران سیم اندام

حکایت دوستی بغدادی مرا حکایت کرد که پارسال میان طواف صاحب جمالی دیدم رویش چون کعبه سزای قبله بود و خالش چون حجر الاسود برای قبله دهانی داشت چون حلقهٔ خاتم و لبانی چون چشمهٔ زمزم در چنان حال چشم در چیران

ودلم با وبیار نگران قطعه

اگر تو رخ بنمائی میانهٔ عرفات
درون خانه نشینی و ترک غمزه کنی

هزار حاجی بیچاره را کنی بیدل
به است زانکه کنی حج و مناسک باطل

پیشتر آمدم و گفتم اگر روی بپوشی و گوسفندی بکشی به است از آنکه روی بگشائی و از هر طرف گوسفندی بکشی قطعه

مروم اندر حرم از فتنه امان مطلبند
رخ بپوشی و نه ریزی بجنایت خونی

چه بلائی تو کاین فتنه همی انگیزی
به که بکشائی و صد خون بناحق ریزی

بگوشهٔ چشمی در من نظر کرد و گفت ای ل با خویش دار و سر در پیش که حق ناظرست و ملائکه حاضر نه بلکه از آن احرور کردو بر همه رواست که مرد از مشاهدهٔ جمال کعبه نابیناست مثنوی

گروهی کفن پوش ژولیده موی
ستوران پراگنده از هر طریق
همه مست از حال خود بیخبر
کسی را که شهوت بود در نهان

همه مرد گاننده با های هوی
وَيَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ
چه پروای ردی و چه پروای سر
درین حال باشد خر کاروان

این بگفت و از نظر من غائب شد

حکایت مامون خلیفه را پسری بود که چهرهٔ او فهرست کتاب مروت بود و جمال او عنوان رسالهٔ محبت سنبل پرتاب او غارتگر دلها نرگس نیمخواب او یغما بر جانها طبع از دلائل وصفش حیران و عقل از شمائل حسنش نگران قطعه

آدمی از آب و گل باشد چنین
می ندانم ماهی یا آفتاب
از رخست باری و لعل ارتنست
روی از بن محکمی نباشد خوبتر
مجد خوافی چون کند وصف رخت

جل صنع الله فی ماءٍ و طین
یا فرشته یا پری یا حور عین
بر کمال صنع رب العالمین
حاذر زیبائی همین باشد همین
آفرین بادا آفرین بادا آفرین

بر هیچکس اعتمادی نداشت غیر از کیسائی ادیب و می فرستاد روزی پسر شکایت کرد که کیسائی در من نظر میکند بیت

نظر بروی نکو گر گناه خواهد بود
چه ناچها که به محشر سیاه خواهد بود

خلیفه گفت که کیسائی مرد پرهیزگارست اگر این بار خلوتی باشد بگو که مطلب تو چیست فرد

حکم و فرمان ترا استاده ام
هر چه فرمائی بجان استاده ام

وقتیکه این فرصت شد پسر اینحکایت کرد کیسائی روی بگردانید گفت مرا بعد از این ترا دیدن حرام است چون تهمت در میان آمد الحاح بسیار کرد قبول نکرد قطعه

تهمت شهوت مبین اندر میان
عشقبازی شیوهٔ جانست و بس

گر مرا با دلبری باشد نظر
شهوت تن عادت گاو است و خر

حکایت مجنون در بادیه میگذشت آهوی را دید پای در بند نظر کرد چشم او بالیلی مانند دید پایش بکشاد و خود در بند شد گفت چه کردی گفت چه کردم

صید منم صیاد او بود قطعه

آنکه لاف شیر مردی میزدی / صید شد چشم چو آهوی ترا

گشت بارنج و بلا پیوسته جفت / هر که دید آن طاق ابروی ترا

حکایت یکی از فحول ائمه عراق حکایت میکرد که جد مرا شمس جوجی میگفتند بتحصیل علم طب بجا رزم رفته بود پیش خواجه نجیب طبیب از انکه تحصیل کرده رو بوطن آورد در همسایگی وی باغی بود در این باغ نظر کرد دختری دید که چون سرو در چمن میخرامید و چون گل در غنچه میخندید بنرگس شوخش بکرشمه آهو را صید میکرد و سنبل زلفش لفتنه دلها را قید شمس جوجی ان مقابله قمر افتاد آیت کسوف برخواند از پای در افتاد مقابله با محبوب محمود دست مقارنه با او طالع مسعود طالعِ علم چون این صورت بدید نقد معنی از دست داد با دل بیمار و تن زار روی بخانه طبیب نهاد و ماجرا پیش طبیب گفت خواجه نجیب گفت این حال پیش کسی مگوی بنشین و صبر صبر با هلیله در بیامیز و افیون جنون با غار یقون غم خلط کن و در دیگ دل با آتش محبت مطبوخ سازد در سحرگاه وجد نوش شعر

تا زین حدیث آخر کار تو چون شود / سودای تو ز سر برود یا جنون شود

مسکین دل بریان اندوه نهاد و تن بصبوری درداد هر روز می گداخت

و همچنان مهره مهر بیباخت قطعه

از آن زمان که بدیدم خیال عارض تو / شدم ز آرزوی عارض تو همچو خیال

هلال بدر شود چون شود مقابل شمس / شد از مقابله بدر شمس من چو هلال

روزها سبق طب میخواند و شبها خیال علاج میکرد هرگز اتفاق نکردی سعادت نظری میفتاد ناگاه آه و فریاد از محله برآمد پرسید که چه شد گفتند دختر مرد امید وصال بعالم باقی برد فرد

درینجهان بوصال توام نبود امید / امید وصل بکلی دران جهان افتاد

بعد از سه روز که تعزیت تمام شد بر سر تربت وی بنائی ساختند طاق رفیع و سقف منیع و خیمه بر سر تربت وی کشیدند پدر دختر از خواجه نجیب خواست کرد که طالبعلمی مجاور تربت گردانید تا ختم قران میخوانده باشد و وظیفه مرتب دارم خواجه نجیب اشارت بشمس کرد قطعه

حاش لله که چنین حادثه در هم آید / که نباشی تو و من بعد هلاکت باشم

جای آنست که گر زنده بمانم جاوید / خاک بر سر کنم و بر سر خاکت باشم

آن روز تا شب بر سر خاک مصیبت داشت چون شب درآمد گفت که چه شود که سر خاک بکشایم اگر در زندگی ندیدم باری در مردگی به بینم باشد که تسلی خاطر حاصل گردد چون خاک از سر قبر وی برداشت و دختر را از خاک برآورد دست بنبض وی نهاد اثر حیات باقی وید دانست که علت سکته بوده است رحال رگ وی بکشاد دختر چشم باز کرد خود را بدین حال بدید فریاد برآورد شمس گفت صبر کن تا صورت حال با تو بگویم چون حقیقت دختر بگفت در قدم وی افتاد و سر بر پای او نهاد

سر خاک محکم کرد و دختر را بخانهٔ برد روز دیگر شمس پیش پدر دختر آمد و گفت دختر ترا سلام میگوید گفت مگر خوابی دیده دست وی بگرفت پیش دختر آورد چون پدر دختر را بدید هوش از وی برفت دختر در قدم پدر افتاد و ماجرای حال بگفت در حال دختر را باوی عقد بست و نیمهٔ املاک خود بوی داد چنین گفت که پدر من پسر آن دختر بود قطعه

دست در دامن صبوری زن — تا بیابی ز چنگ بحر نجات
ای که آب حیات می طلبی — صبر کن در میانهٔ ظلمات

باب پنجم در عهد و پیمان

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَامَاتُ النِّفَاقِ نَقْضُ الْلِّسَانِ فرد

چو عهد کردهٔ مردانه در وفا میکوش — که نقض عهد ز مردان بسی موفق نیست

رباعی

کجا روم ز درت گر تو راه ننمائی — که دستگیر شود گر توام نه بخشائی
وگر نه فضل کند چارهٔ من مسکین — زهی خجالت بیچارگی و رسوائی

حکایت اسمعیل پیغمبر علیه السلام را خدا تعالی صادق الوعد خواند که قوله تعالی اِنَّهٗ کَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَکَانَ رَسُوْلًا نَّبِیًّا در اخبار آمده است که یکروز از شهری برآمده بود و بشهری میرفت شخصی گفت توقف کن تا همراهی کنیم اسمعیل بایستاده آن شخص بخانهٔ خود رفت و یکسال نیامد و او در انتظار نشسته قطعه

با هر که عهد بستی اگر مرد صادقی — باید که عهد او نرود هرگزت ز یاد
چون آب بی ثبات مباش و چو خاک پست — سرکش بسان آتش پیمان شکن چو باد

بعد از یکسال آن شخص آنجا رسید اسمعیل را در آن مقام دید پرسید که میگفت همچنان در عهد و پیمان توام آن مرد در قدم اسمعیل افتاد و عذر خواست حکایت در خبر آمده است که خدا تعالی چون آدم را بیافرید گفت خداوندا مقصود از آفرینش من چیست اگر عبادتست مسبحان ملا اعلی هستند که لَا یَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَاۤ اَمَرَهُمْ وَیَفْعَلُوْنَ مَا یُؤْمَرُوْنَ خطاب شد که درین کار مقصود کلی تو نیستی از نسل تو فرزندان در وجود خواهم آورد که نیاز ایشان از نماز ملائکه زیاده باشد قطعه

نیاز بندهٔ بیچاره از سر اخلاص — به از عبادت کروبیان بین درگاه
تو گر نیاز نداری و حاجتی امروز — برآر دست دعا و نیاز و حاجت خواه

گفت خداوندا فرزندان خود را میخواهم که ببینم جبرئیل علیه السلام بر وی پشت فراوی کشید همه فرزندان از صلب وی در وجود آمدند آدم نظر کرد احوال ایشان متفاوت دید غنی و فقیر قوی و ضعیف و صحیح و سقیم و شجیع و کریم بعضی بر دست راست و بعضی بر دست چپ گفت بار خدایا این تفاوت چیست قطعه

اصناف آدمی همه از نسل آدمند — آدم ز آب و خاک بتقدیر کردگار
روشن نمی شود زره حکمت که تا — چندین تفاوت از چه فتاده است بار

فرمان شد که خلاف که در بنی آدم ست سبب نظام عالم است ازانکه بنیاد حدوث بر احتیاج ست و ایمعنی مستغنی از احتیاج مثنوی

اگر خلقان همه درویش باشند	اسیر احتیاج خویش باشند
وگر باشد توانا و توانگر	جهان پر شور و شر گردد سراسر
یکی درویش و دیگر یک معظم	همه در دین و دنیا چاکر هم

گفت خداوندا اختلاف مکان چیست گفت اهل دست راست بهشتی اند و اهل دست چپ دوزخی گفت چرا دوزخی اند گفت ازبهر آنکه نافرمانی کنند فرمان آمد اگر میخواهی که تا در پیش تو عهد کنند آنگاه بینی که چگونه خلاف کنند همه بیکبار عهد عبودیت بستند و در پیمان بلی نشستند و آخر بیشتری عهد شکستند قوله تعالی اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَیْکُمْ یَا بَنِیْ اٰدَمَ اَنْ لَّا تَعْبُدُوا الشَّیْطَانَ اِنَّهٗ لَکُمْ عَدُوٌّ مُّبِیْنٌ مثنوی

عهد کردی که در پی شیطان	نروم بعد ازین ره عصیان
ترک نفس و هوا و شهوت کن	عهد خود را بیار و پیمان کن

قوله تعالی یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا اَوْفُوْا بِالْعُقُوْدِ

حکایت آورده اند که لقمان حکیم را چون وفات نزدیک رسید پسر را پیش خواند و گفت وصیت بسیار از من شنیده و این سه وصیت دیگر بشنو اگر عمل کنی بدان حکیم شوے اوّل آن که هرگز از مردم بخیل

قرض نستانی که روزے در جور او در مانی و تدبیر او ندانے قطعه

شاه چین از وزیر خود پرسید	گرچه بدتر ز قبض عزرائیل
گفت ای شاه گر ز من پرسی	دیدن روی وام خواه بخیل

دوم آنکه هرگز با غوان دوستی نکنی که گفته اند گرگ آموزگار و خوک پرهیزگار و غوان فرمانبردار نه شود قطعه

با غوان دوستی مکن زنهار	زانکه شوم ست این معامله شوم
دوستی با غوان ظالم طبع	دشمنی کردن ست با مظلوم

سوم آنکه بر عهد و پیمان زن اعتماد نکنی که از زن عهد و پیمان و وفا نیاید و از رای زن صلح و صفا قطعه

لاف از وفای زن نزند مرد اگر زد	از روی عقل در شیوهٔ انصاف مرد نیست
رستم که کس بقوت مردی او نبود	گر از وفای زن بزند لاف مرد نیست

چون لقمان وفات کرد پسر خواست که حکمت پدر بیازماید با غوانی که همسایه او بود دوستی آغاز کرد و از بخیلی او درمی چند قرض بستاند و گوسفندی بخرید و بکشت و در گلیمی پیچید و بخانه برد و زن را گفت دشمنی داشتم او را بوقت فرصت کشته ام در مکان دفن کردن امکان نیست با کسی مگوی زن سوگند خورد و عهد کرد که نگوید قطعه

بشنو از روی یقین پند حکیم	دور باش از زن و مکر و امتحان
هر که خواهد آزماید تیغ تیز	دست باید شستنش اوّل ز جان

حکیم زاده بهانه آغاز کرد و منازعت نمود و از خانه بیرون رفت و حال قضیه با عوان بگفت عوان پیش حاکم رفت و ماجرا تقریر کرد حاکم کس فرستاد درین حالت که او را پیش حاکم ببرند دام خواه بخیل دامن وی بگرفت که ادای مال من کن قطعه

وی بر کنار دجله شنیدم که با یکی — میگفت شاطری و همیکرد خوش شناه
ایدوستان عذاب چه چیز است در جهان — همسایهٔ عوان و زن زشت و دام خواه

چون پیش حاکم آوردند فرمود که سیاست کنند حکیم زاده گفت اگر ملک اشارت کند که گشته را بیارند و بگشایند حجت استوار شود ملک گفت شاید چون حاضر آوردند گلیم را باز کردند گوسفند بود و پخته ملک گفت چه حالت است و چرا چنین کردی گفت حکمت پدری آزمودم و دیدم که همچنان بوده است که می فرمودند ملک گفت او را رها کنید و این حکمت بنویسید قطعه

حکیم دانا هر موعظت که می فرماید — زروی تجربه آن کار همچنان باشد
نصیحت حکما را بجان تقبل کن — که گر خلاف نمائی خطر بجان باشد

حکایت در اخبار آمده است که آصف بن برخیا که وزیر حضرت سلیمان علیه السلام بود گناهی کرد خدا تعالی بسلیمان پیغمبر وحی فرستاد که آصف را بگو که اگر دگر بار از تو این گناه در وجود آید ترا عقوبتی عظیم کنم گفت عهد کردم که نکنم بار دیگر آن گناه کرد شعر

عهد کردیم و باز بشکستیم — چه توان کرد عاشق و مستیم

بار دیگر عهد کرد [illegible] باز بسر آن گناه رفت کرت سوم فرمان شد که اگر این بار عهد بشکند قبول نیست قطعه

تا کی ای سست عهد بد پیمان — گر تو پیمان و عهد می شکنی
اگر این بار بشکنی عهدم — پیش لاف محبتم چه زنی

آصف بصحرا رفت و سر برهنه کرد و روی بقبله آورد و گفت خداوندا اگر نفس و هوای شیطان نیست توبه از من شکسته درست نیاید خطاب حضرت باری باب در رسید که اگر لطف و رحمت و احسان نیست بهیچ گناه گناهگار را نشاید نومید شدن قطعه

اگر هزار کرت بشکنی مروت و عهد — بیا بیا که همان مونس و وفادارم
بسست عهدی تو ترک دوستی نکنم — به بیوفائی تو در جفات نگذارم

حکایت یکی از ملکزادگان بعزم شکار بدهی رسید پیری را دید با جسم معلول و سقیم و قامت کالعرجون القدیم نه از بوستان حیاتش امید شجره و نه از درخت وجودش نشان ثمره در باغی در آمده بود و درختی می نشاند گفت الشیخ فانی چه فائده ازین شاخی که می نشانی و تو

ترا که هست درخت وجود از بن خشک — چگونه میوهٔ شاخی خوری که بنشانی

پیر بخندید و گفت دیگران نشاندند تا بخوردیم ما نیز بنشانیم تا دیگران بلکه ما هم بخوریم ملکزاده عهد کرد که اگر تو از میوهٔ این باغ بخوری من حج پیاده بگزارم بعد از مدتی ملکزاده آنجا رسید درختان را دید چون مخدرات و دوشیزه چادر زنگاری اوراق بر سر کشیده و پیر معلول بر قرار بعمارت مشغول شده قطعه

برون ز مالک تقدیر کس نمیداند — که رزق خلق چه چیز است و عمرشان چند است
درانچه عقل ندارد ره بکنه آن مدخل — مکن شروع که در قبضهٔ خداوند است

ملکزاده گفت مرا ازین میوه‌ها اناری بیاید پیر دهقان رفت و اناری آورد ترش
بود کرت دوم آورد هم ترش بود گفت ای پیر ترش بدی چرا انار شیرین نمی آری
پیر گفت ای ملکزاده من انار این باغ را نچشیده ام ترش و شیرین آن ندیده ام
گفت مگر ملک تو نیست پیر گفت ملک من ست ولیکن مدتی شد که ملکزاده
درینجا رسیده بود و من درخت می نشاندم او عهد کرد با خدا که اگر تو میوهٔ
ازین باغ بخوری من هیچ پیاده بگزارم من از برای محافظت عهد او نخورده ام
ملک زاده بگریست و گفت ای پیر آن شخص من بودم میوه بخور تا من بعهد
خود وفا کنم پیر گفت بست سال تحمل کردم پنداشت که تا باقی عمر چند ست
ملکزاده گفت بیا و وزارت من قبول کن لحظه تفکر کرد و گفت بیا تا هر دو
یک رنگ شویم دست زیر بغل کرد و زناری برآورد و ببرید و کلمهٔ شهادت
بگفت و بوزارت رسید قطعه

	هر که رسمی وفا همی ورزد		در دو عالم عزیز خواهد بود	
	هر که اصبر درد و عالم بر		از وفا هیچ چیز خواهد بود	

حکایت آورده اند که ابومسلم مروالی رحمة الله علیه در صفاهان دست یافت
مجوسی را بگرفت که از تبریز بود و در عداوت فتنه انگیز خواست که او را
کند مجوسی گفت که از تو چندان امان میخواهم که به تبریز روم و فرزندان را ببینم
و باز آیم ابومسلم سخن او را باور نداشت گفت باری در عهدم بیازمائی تا ببینی

او را رها کرد و بعد از یکماه باز آمد و تیغ بدست ابومسلم داد و گردن بطوع
ابومسلم گفت ترا بخشیدم مشرک بخندید گفت چرا میخندی گفت من با وجود
کفر بعهد دینا وفا کردم و تو با وجود ایمان بعهد دین وفا نکردی
وَاقتُلُوهُم حَیثُ ثَقِفتُمُوهُم ابومسلم قصد کشتن وی کرد مشرک
در حال ایمان آورد ابومسلم دست باز داشت

حکایت ادریس پیغمبر علیه السلام را چون بآسمان بردند درخواست کرد
که میخواهم تا که بهشت را ببینم گفتند نباید که بیرون نیائی فرد

	هر که او رفت سوی خلد برین		نیست ممکن که او برآید باز	

عهد کرد که بیرون آید چون در بهشت رفت گفت بیرون نمی آیم گفتند
بعهد وفا کن گفت مردم بعهد وفا میکنند تا در بهشت درآیند اگر وفا کنم
از بهشت بیرون می باید رفت فرمان آید که او را رها کنند قطعه

	وفا و عهد گزان مر ترا خلل باشد		بشرع و عقل خلافش اگر کنی شاید	
	چو وعدهٔ تو باخر وعید خواهد بود		اگر تو وعدهٔ خود را بدل کنی شاید	

حکایت پیر شنجانی مرا حکایت کرد که در وقت جوانی من و یار خراسانی
باهم عهد کردیم که تا زنده ایم از یکدیگر نگردیم و در و براه نهادیم چپل هنیم و
بما رسیدند جنگ کردیم آن یار شهید شد چون دیدند که رفیقم بمردم البستند و
بارها بگشادند و بردند چون شب درآمد آن یار بظلم کشته را نجواب دیدم که میگوید

ای دریغا که عهد به پایان نبردی و مرافقت با یاران غنیمت نشمردی بیدار
شدم و در تاریکی رو براه آوردم ناگاه روشنائی آتش و زدان دیدم چون پیشتر
رفتم همه در غاری خفته بودند که تاریک تر از شکم گور و باریک تر از روده های مور بود
آتش کرده بودند و بارها بر در نهاده و خران رها کرده و سر نهاده قطعه

قوم خفته در حقیقت مرده اند		خواه ایشان را بکش خواهی بسوز
در شب تاریک یک کس آن کند		با گروهی کش کی پانصد کس بروز

هیزم بسیار بر در غار آوردم و آتش افروختم و دزدان را بسوختم چون روز شد
اطراف غار پر زر دیدم و دزدان خاکسار را خاکستر خروارها زر از آن بیابان
بردم و عهد آن دوست بپایان گفته اند وفای عهد از سه گروه محال است اول از خوبان
نمودن جمال دوم از بخیلان بدادن مال سوم از عوان بحسن مقابل بیت

وعدهٔ وصل از خوبان جهان هست محال		وز عوان لطف و ز بدخلق بخواهم دهی مال

حکایت بادشاهی در کشتی نشسته بود ناگاه انگشتری که بهای خراج عالمی بود
از دست وی در آب افتاد عهد کرد که هر که انگشتری بمن رساند هر چه خواهد بدهم ملاحان که
آب آشنا بودند عاجز آوردند درویشی ماهی بخرید انگشتری در شکم ماهی یافت شعر

کلید گنج مقادیر در خزانهٔ اوست		بزور بازوی تدبیر کس دری نگشاد

درویش چون انگشتری پیش ملک آورد فرمود که چه میخواهی گفت آنکه بموجب عهدی
که ملک کرده است باید که مخدرهٔ بارگاه عصمت را در عقد من در آورد ملک از این سخن

متفکر شد که چگونه دختر خود را بوی دهم با وزیران مشورت کرد گفتند درویش را
سودای فاسد گرفته اگر هزار دینار بوی دهی از سر این حکایت درگذرد
ملک گفت غباری که از خلف وعده بذیل حمیت بار گردد از تحمل ننگ ازدواج
با جنسیت زیادت است هر که با ملک پیش آید باوی مشاورت کنم اتفاقا دیوانه
در ملاقات افتاد صورت حال بگفت دیوانه گفت اگر با کسی که عهد کرده ترا
احتیاجی هست بوعدهٔ خود وفا کن والا تو دانی ملک را این سخن موثر افتاد بعهد وفا کرد

باب ششم در بیوفائی دنیا

وَعَنْ اَبِی هُرَیْرَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ
عَلَیْهِ وَسَلَّمَ لَا یَزَالُ الْکَبِیْرُ شَابًّا فِی اثْنَیْنِ فِی حُبِّ الدُّنْیَا وَطُوْلِ
الْاَمَلِ صَدَقَ رَسُوْلُ اللّٰهِ قطعه

پیر گشتیم و از ما طفل ست		شیخ گشتیم و حرص ما برناست
حرص و آز که اصل عصیان ست		می ندانم که از چه رست و چه خواست
گر ندانی بگویم ای خواجه		اصل هر دو محبت دنیاست

حقیقت حدیث نبوی آنست که چون مردم بطمع دنیا را دوست دارند و شوق
گرفته باشند هر چند جذب وصال زیادت میل آن زیادت باشد و حدیثی که پیغمبر صلی الله
علیه وسلم در مذمت دنیا فرموده و حجة الاسلام آورده معنی آن اینست قطعه

اگر عمارت دنیا ز سیم و زر بودی		وگر عمارت عقبی خشت بود و گل

چو هست فانی دنیا و آخرت باقی — بجای باقی فانی نخواستی عاقل
علی الخصوص که احوال هر دو برعکس است — چرا بعالم فانی کسی بود مائل

حکایت در اخبار آمده است که جبرئیل امین علیه السلام از عزرائیل علیه السلام پرسید که ای برادر چندین ارواح خلائق که قبض کردی ترا بر هیچکس رحم نیامد گفت بر دو کس رحم آمد یکی بر طفل یکساعت که یتیم مانده بود و دیگری بر بادشاهی که جهان در تحت تصرف داشت و در مدت چهار صد سال شهرستانی ساخت چهل فرسنگ آنرا ارم خواند خداوند تعالی در قرآن یاد کرد قوله تعالی اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ دوازده شهر درو بنا کرد چنانکه در وی یک خشت از زر و یک خشت از نقره بود و ریگهای وی از لعل و مروارید بود و در جویهای آن گلاب و عسل و شیر روان کرد و در اطراف جویها درختان بساخت که تنهٔ آن از زر و برگ آن از زبرجد و میوه آن از یاقوت و در اثنای آن سی صد و شصت ستون بود از زر و سیم و جمله به لعل و یاقوت مرصع و هر ستونی صد گز و بر سر آن ستونها تختهای زرین و بر بر آن قصرها بنا کرده و بر هر قصری هزار دختر بصورت پری و حسن مشتری ساکن کرده چون بتماشای آن رفت هنوز یکپای پیش بر در نهاده بود که فرمان آمد که روح او را قبض کن قبض کردم قطعه

ناگهان آنکه امیر است گدا خواهد شد — گرچه شداد ارم سازد و در جم گردد

نشود غره بعیشی که کم است از ساعت — دو نقش محنت و سورش همه ماتم گردد

چون عزرائیل این بگفت جبرئیل گفت آن بادشاه همان طفل یکساعت بود که از مادر یتیم مانده بود در بیابان خدای تعالی او را بپادشاهی رسانید و او دعوی خدائی کرد

حکایت چون اجل موسی و سلیمان صلوات الله علیهما در رسید نه این را امان دادند که از پای نشنید و نه آن را رها کردند که بر پای خیزد مثنوی

ضربت مرگ ناگهان باشد — چون کسی را از وا امان باشد
بشنوی از من اینکه در قرآن — نشنوی کُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

نظم

آنکه بر بساط بشاه صفت میدید — همین که در هر کجا جز تن بجسمان میگذرد
در زمان محنت و عیش بسر می آید — در نفس رنج و کت سلطان زمان میگذرد

قطعه

چون عاقبت نیست در سر انجام چندین است — خواهی بامانت رود خواهی به تنعم
گر بنده اگر مفلس و گر خواجه اگر شاه — بر کس ملک الموت نکرد است ترحم

حکایت آورده اند که هارون رشید روزی قدح آب در دست داشت خواست که بیاشامد ابن سماک گفت پیش از حظ نفس اگر اجازت باشد کلمه بگویم خلیفه همچنان قدح بر دست گفت بگوی گفت اگر درین حالت در بیابان تشنه باشی این قدح آب بیک نیم بادشاهی تو فروشند خریدی گفت بضرورت بخرم قطعه

هر د کز تشنگی بخواهد مرد　شربت آبش از جهان بهتر
سلطنت از برای جان بابد　سلطنت گو مباش جان بهتر

گفت بعد از انکه بیا شامی نعوذ بالله اگر در گلو گیر و یک نیم بادشاهی
اگر بدهی فرو رود چه کنی گفت بصورت بدهیم قطعه

چه اعتبار بود اینچنین بزرگی را　که قدر و قیمت آن جرعهٔ آبی نیست
خدای راست بزرگی و بادشاهی و حکم　که در ممالک او هیچ انقلابی نیست

حکایت آورده اند که بهلول دیوانه نزد یک هارون در آمد او را متفکر دید
گفت موجب تفکر چیست گفت فکر از بیوفائی دنیا میکنم گفت ترا این فکر
نمیباید کرد اگر جهان را وفا بودی هرگز این بادشاهی بتو نرسیدی قطعه

گفت با بهلول هارون کاشکی　کین جهان بنیاد محکم داشتی
گفت بهلول ای امیر المومنین　گر چنین بودی هم آدم داشتی

حکایت آورده اند که نابینائی بود در یزد که دریوزه گری کردی گرد در ها
گشتی کودکی داشت که عصای وی میکشید بعد از مدتی کاروانی از یزد در رسید
چنانکه امیر کاروان صد هزار دینار داد که بار من بگشایند پرسیدم که این امیر
کاروان کیست گفتند پسر فلان نابینائی یزدی ست

حکایت وقتی در شهر کرمان بر در مدرسهٔ ترکان بودم ناگاه بزرگی با کوکبه
تجمل بگذشت بعد از ساعتی فقیری جامهٔ کهنه بر سر دست پیش من در داشت

درمی چند بوی دادم پیری حاضر بود بگریست موجب پرسیدم گفت آن بزرگ
پسر گدائی بود و این فقیر از دختر بزرگی بر انقلاب احوال جهان میگریم قطعه

دوش میکائیل را دیدم بدستش دفتری　نام شخصی می نوشت و نام شخصی می سترد
چون نظر کردم بدفتر بادشاهی میگذشت　پادشاهی را الفرزند گدائی می سپرد

حکایت در تواریخ دیده ام که هرگاه یزدجرد شهریار بتجمل برخاستی یک فرسنگ
در راه او گلاب زدندی و چون بتنعم بنشستی دوازده هزار دختر دوشیزه در حرم
داشتی که هر یک را از نازکی بدن نفس چون تار جامهٔ حریر در تن می نمودی فرد

از نازکی بود تنش از جان لطیف تر　سر تا قدم ز چشمهٔ حیوان لطیف تر

هر روز چهار صد اسپ کره یکسال در مطبخ او بکشتندی و یک من قرابه از مروارید
ناسفته بر کباب زدندی غرض خزینهٔ جهیل بادشاهی او داشت قطعه

بخور بخش و بده زانکه ملک عاریتی　تمتعی ندهد جز بخور و بخشش و داد
کجا شدند نوشیروان و خسرو و جم　کجا شدند فریدون و شهریار قباد

آخر الامر زوال مملکت و بر دست طائفه بود که از گرسنگی سنگ بر شکم می بستند
و در وقت غنیمت مروارید را بگندم بریان برابر میفروختند و آخر هلاک وی
بر دست کاردانی بود که تاج مرصع او را بقبای نمدی عوض میکردند قطعه

بینوا را گندم بریان ز مروارید به　بر تن عریان نمد خوشتر ز تاج آهنین
لذت دنیا فانی خورد و پوش بیش نیست　صوف مصری یا نمد مرغ مسمن یا جبن

فرعون ریش خود را بگوهر مرصع کرده بود موسی چندان نداشت که تن خود را بجامهٔ پشمین بپوشیدی قطعه

ریش فرعون که از پشم کم ست … می تواند که بگوهر پوشد
تن موسی که رست از پشمش … نتواند که سراسر پوشد

حکایت آورده اند که اسکندر روزی بعزیمت ملکی یکپای در رکاب نهاد و یکپای در زمین بود که متفکر شد ارسطاطالیس حکیم گفت سبب تفکر چیست اسکندر گفت اندیشه میکنم که عرصهٔ عالم مجال ندارد و بدان نمی ارزد که از بهر آن کوشش کنم قطعه

ملک عالم گرای آن نکند … که زبهرش قدم برنجانی
شرق و غربش بدان نمی ارزد … که بسویش عنان بجنبانی

حکیم گفت چون میدانی که چنین ست سعی از برای عالمی کن که لذت آن بیغایت و عشرت آن بی نهایت ست کمالات ابدی و اصل و سعادت سرمدی حاصل اسکندر گفت ای حکیم این سعادت از کجا توان یافت گفت بریاضت تن و تهذیب اخلاق و تحصیل علوم حقیقی و این جمله مقدور بنی آدم ست فرد

تن روح گردد ار تو بکوشی بمعرفت … روح تو تن شود چو بجهلش بپروری

حکایت جعفر برمکی با هارون رشید بمثابهٔ یکتن بود چنانکه پیراهنی دوخته بود که گریبان دو داشت یک گریبان جعفر و دیگری هارون برآوردی هرگز هیچ وزیر را با پادشاه این تقرب نبوده است قطعه

ای وزیر زمانه هشدار باتو … گر برآرد ز یک گریبان سر

شو ایمن ز خشم او بشنو … ذکر هارون و قصهٔ جعفر

چون او را حکایت عباسه که خواهر هارون بود متهم کردند با آنکه هارون میان ایشان عقد نکاح کرده بود و از مضاجعت نهی کرده شخصی را بفرمود که برود سر جعفر ببرد بیاورد بامداد با وی از یک گریبان سر برآورده بود نماز شام سرش از گریبان بریده است قطعه

نازش مکن بمال و تفاخر مکن بجاه … بازی نگر که گنبد دوار میکند
آنرا که همچو کوزهٔ دولاب هر زمان … برمیکند ز اوج نگونسار میکند

در انساعت که آن شخص در آمد تیغ و طشت بدست جعفر دانست که بکشتن وی آمده است کاغذی و سطری چند نوشت و در زیر مسند نهاد بعد از چند روز که جعفر را بکشت هارون از آن شخص پرسید که در وقت کشتن چه گفت آن شخص گفت که هیچ نگفت سطری چند نوشت و در زیر مسند گذاشت گفت برو بیار چون حاضر آورد این معنی نوشته بود قطعه

اگر بیداد کنی بر من مسکین امروز … همچنست اندیشهٔ فردای قیامت نبود
چه خیالست ترا در دل و سودا در سر … خون ناحق کنی و بر تو غرامت نبود

هارون چون این بخواند چندان بگریست که بیخود شد چون بهوش باز آمد پشیمان شد سود نداشت حکایت روزی بهلول نشسته بود چند کله سری در پیش نهاده هارون رشید بوی رسید پرسید که این کلها چیست گفت کله پدر من و کله پدر تو میان ایشان فرق میجویم قطعه

برداشتم دو کله بوسیده روز خاک … گفتم که فرق باشد هر دو یکسان شان

دیدم میان هر دو بوقت حیات فرق	بعد از وفات فرق ندیدم میانشان

حکایت دو کس در قطعهٔ زمینی نزاع میکردند هر یک میگفت از آن منست پیش عیسی علیه السلام آمدند عیسی گفت زمین چیزی دیگر میگوید گفتند چه میگوید گفت زمین میگوید که هر دو از آن منند قوله تعالی منها خلقناکم و فیها نعیدکم و منها نخرجکم تارة اخری قطعه

آدمی را که خلقت از خاکست	بسر انجام خاک خواهد شد
گو با دل هلاک در دل کن	چون بآخر هلاک خواهد شد

نکته آدمی تا در طلب دنیا نیست از همه آزاد است چنانکه کبوتری که طمع دانه ندارد و فارغ از جور دام صیاد است مثنوی

آدمی را که میل دنیا نیست	با کس او را نزاع و دعوی نیست
مرغ را تا هوای دانه نشد	تیر صیاد را نشانه نشد

حکایت هارون خلیفه چون بطوس رسید در آن روز که وفات میکرد در بالا رفت و مردم را بخواند و تبر نیشانده در وی بدیشان کرد و گفت هر بالائی را پستی در عقب است قطعه

هر که زاد از مادر اندر غم و ناز	می بباید در غم و اندوه مرد
هر که جرعه از خم دنیا بخورد	باید از پی خورش صد جام درد

گفت چون مرا در خاک نهید بگوئید که ای عزیز بر خواری او رحم کن ای بی نیاز بر نیاز او ببخشای پس بفرمود تا بساط مسند بر داشتند و روی

بر خاک نهاد و گفت یا من لا یزال ملکه ارحم من قد زال ملکه فرد

ای مالکی که ملک ترا نیست انتقال	رحمت کنی بر آنکه بر و ملک شد زوال

این بگفت و جان بداد

حکایت جهودی با عیسی همراه شد عیسی علیه السلام سه قرص نان بوی داد که نگاه دار که بوقت حاجت بکار آید جهود یک قرص را پنهانی بخورد مثنوی

نباشد کار مرد با دیانت	که با همره کند در ره خیانت
ز همراهی که آزار وجود است	نه مومن بلکه ترسا و جهود است

چون بمنزل رسیدند عیسی نان طلبید جهود دو نان پیش آورد عیسی گفت یکدیگر کو جهود سوگند خورد که از همین دو بیش نبود پیشتر رفتند نابینائی پیش آمد نگاه کردند بوستان رخش بی نرگس بصر بود و درخت وجودش بی ثمر نظر عیسی چون بران نابینا افتاد دعا کرد بقدرت الهی بینا شد گفت بدان خدائیکه مرا این معجزه داد بگو نان کجا شد گفت همین دو بیش نبود پیشتر رفتند استخوان بوسیده دیدند جهود را بدل گذشت که من یحیی العظام و هی رمیم عیسی در حال باد بر آن دمید زنده شد از جهود پرسید که نان کجا شد گفت همین دو بیش نبود چون پیشتر رفتند سه خشت زر یافتند عیسی گفت بیا تا زر را قسمت کنیم یکی از آن تو دیگری از آن آنکه قرص را خورده جهود گفت ای عیسی ببخش که من خورده ام عیسی از دعوی لعنت کرد

وزر بگذاشت و برفت ناگاه چهار دزد در رسیدند و آن حال بدیدند جهود را بگشتند و بنشستند تا زر را قسمت کنند گفتند گرسنه ایم و یکی را بطعام فرستادند تا طعام بیارد اتفاق کردند که چون بیاید او را بکشیم و هر سه خشت را مساوی قسمت نمائیم آن شخص اندیشه کرد که زهر در طعام ایشان کند تا بخورند و هلاک شوند و خود هر سه خشت بگیرد قطعه

آنرا که دوستی زر و سیم در دل ست	خون هزار خلق بریزد بیک پشیز
در کار روان چه فرق نهد دزد و راهزن	کین کافرست و فاسق و آن مؤمن عزیز

چون طعام آورد در حال او را بکشتند و طعام بخوردند و با وی مرافقت نمودند قطعه

مکن در خون ناحق سعی بسیار	که در دنیا مکافاتش کند حق
شنیدی این مثل ای مرد بیدار	که هرگز می نخفتد خون ناحق

روز سوم عیسی علیه السلام آنجا آمد و زبر دفراز دید جهود و دزدان مردار مرده گفت الٰهی این چه حکمت ست که هیچ کس بسبب این خشت کشته شده اند در حال جبرئیل بیامد و گفت خدا تعالی میفرماید که ای عیسی از همین پیش ببینی بعزت و جلال من که هنجزار کس زیاده است که بسبب این خشتها بهلاک رسیده اند و این همچنان برقرارست قطعه

چه زال مردفریب ست عالم غدار	نکرد میل کسی کاخرش نخواهد کشت
زمان زمان بعروسی شوهر دیگر	خضاب میکند از خون شوهری انگشت

حکایت آورده اند که یکی از ملوک و سلاطین نامدار با جاه و با لشکر بسیار بشکار میرفت مبارزان فیل تن و مردان صف شکن بر میمنه و میسره عرض داد و خود چون شیر جنگی در میان لشکر بایستاد و گفت کرا مجال ست که در معرض من در آید با خیال آنکه خود را بمن رساند ناگاه ملک در کنار لشکر نظر کرد درویشی را دید که سر و روی بجنبانید ملک بترسید و عنان مرکب باز کشید درویش پیش آمد و گفت یا ملک مهمی دارم حاجبان پیش آمدند گفت خود بگویم چنان بیشتر آمد سر در گوش ملک نهاد و گفت منم عزرائیل ملک را اضطراب افتاد گفت چندان مجال ده که بخانه روم گفت قرآن خوانده که قوله تعالی فَاِذَا جَآءَ اَجَلُهُمْ لَا یَسْتَاْخِرُوْنَ سَاعَةً وَّلَا یَسْتَقْدِمُوْنَ چندانکه زاری کرد هیچ فائده نکرد همچنان سر بر زمین نهاد و جان بداد

حکایت آورده اند که چون اسکندر بمشرق رسید طائفه را دید که غذای ایشان گیاه صحرا بود و جامهٔ ایشان بقدر عورت پوشی و مسکن در زیر زمین قطعه

چه کنم بیشتر ز قدر کفاف	آنچه زو انقلاب خواهد بود
از حلالش حساب خواهم دید	وز حرامش عذاب خواهد بود

اسکندر با ملک ایشان گفت با این سختی معیشت چرا تحمل میکنید ملک گفت زانکه در طلب زیادت مشقت بیش از آن ست که در بیان آید و این بیت مناسب این حکایت ست قطعه

بدین قدر که تو بینی چو عمر می گذرد
بسی زنان حرامم گیاه صحرا به

چرا تحمل محنت کنم زیاده ازین
بسی زخانهٔ ظلمم به است زیر زمین

اسکندر ازین حدیث بگریست گفت چه میشود که مصاحبت من نمائی و بجهل وزارت کنی تا ببرکت تو امان یابم ملک مشرق بخندید و گفت میان من و تو چگونه راست آید که ترا همه کس دشمن اند و مرا دوست گفت چگونه گفت ازانکه تو معشوق ایشان را محکم گرفته و من بر گوشهٔ چادر عروس دنیا سه طلاق بسته ام قطعه

من که ترک عشق دنیا گفته ام
هرکه با معشوق دنیا عاشق ست

کس نمی بینم که او خصم من است
آنکه او را عاشق این را دشمن است

باب هفتم در کرامات اولیا

وَعَنْ اَبِیْ هُرَیْرَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ رُبَّ اَشْعَثَ اَغْبَرَ ذِیْ طِمْرَیْنِ لَوْ اَقْسَمَ عَلَی اللّٰهِ لَاَبَرَّهٗ قطعه

مباش منکر حال ولی یقین میدان
اگر بسنگ کند التفات گردد زر

که هر چه خواهد مرد خدا چنان گردد
و گر بکوه اشارت کند روان گردد

طائفه از معتزله منکر کرامات اند میگویند که اگر کرامات باشد میان نبی و ولی فرق نباشد جواب میگوییم که نبی دعوی میکند و ولی تسلیم مثنوی

در حقیقت ولی و پیغمبر
آن بوحی ست و این به تفهیم ست

هر دو از غیب میدهند خبر
آن بدعوی و این به تسلیم ست

در وقوع کرامات چه سخن است که در قرآن قصهٔ اصحاب کهف میخوانی و احوال مادر موسی میدانی قطعه

هرکه این حال نه بیند در خود
آنکه در پایهٔ نقصان خود ست

هست منکر حال دگرے
نشنود از تو کمال دگرے

جنید بغدادی گفت رحمة الله علیه در مسجد سیبویه طائفه از ینمعنی سخن میگفتند یکی گفت کسی دانم که اگر بدین ستون اشارت کند زر گردد در حال زر گشت گفت بحال خود برود در حال سنگ شد

حکایت در ملک گرم سیر بودم دوستی مرا گفت در فلان ناحیت پیری ست صد و هفتاد ساله مدتی بمصاحبت شیخ زین الدین هندی بودیم بزیارتش رفتم در راه گفتم اگر این شیخ کراماتی دارد ما را پالوده آرد بخدمت وی رسیدم گفت مجد خواب فی الهوا آلوده است و در تمنای پالوده بزبان هندی با مریدی گفت طبقی پالوده آورد بار دگر گفتم اگر این اتفاقی نبود اول لقمه بمن دهد برداشت و گفت بگیر درویشان را بکرامات امتحان مکن که اینمعنی اختیاری نیست قطعه

کسیکه لاف کرامات میزند زنهار
چه احتیاج بود مرد را درین معنی

حدیث او مشنو زانکه یار شیطان ست
که حاصلش جذبات وصال رحمن است

شیخ ما فرمود که کرامات درویشان ملازمت شریعت و مداومت طریقت و مراقبت حقیقت است و اگر یکی ازین مهجور ست کرامات از وی دور ست

اگرچه سجّاده برهوا افگند بار روی آب رود قطعه

مرد درویش بی شریعت اگر	بپرد در هوا مگس باشد
در چو کشتی روان شود بر آب	اعتقادش مکن که خس باشد

حکایت ابراهیم ادهم گفت شبانی دیدم در بیابان از وی آب سرد طلبیدم عصا بر زمین زد چشمه آب روان شد تعجب کردم گفت خدای را بندگان باشند که اگر بکوه اشارت کنند روان شود در حال کوه روان شد گفت نمیگویم که روان شو کوه باز بایستاد قطعه

هر که فرمان کردگار برد	در همه حال آشکار و نهان
هر چه در کائنات موجود است	جمله او را شوند در فرمان

حکایت بکر بن عبد الله گفت با ذو النون در بادیه بودم زمستان سرد بود چنانکه نفس هوا چون دم منکران فسرده بود و دل زمین چون جان بیخبران مرده بند هشتی که آسمان بغربال سحاب قراضهٔ کافوری می بیخت منکری گفت اگر رطب آوردی نیک بودی بغیلان اشارت کرد رطب بار آورد قطعه

چون ندارد کس مسلم این سخن	گر کرامات تو وی گرد د بهار
گر تو فرمائی اشارت با خزان	گل ز خار آرد بر آرد خرما ز خار

حکایت یکی از بزرگان گفت در بادیه میرفتم پیر زنی دیدم عصائی در دست و عصابه بر پیشانی بسته پنداشتم که از قافله باز مانده است

دست در گریبان کردم و نقدیکه داشتم بوی عرضه داشتم در حال دست در هوا کرد و یکمشت زر بگرفت و در جیب من انگند و گفت اَعْطَیْنِیْ مِنَ الْجَیْبِ وَکُنْتُ اَعْطَیْتُکَ مِنَ الْغَیْبِ و چون باد و رفت بیت

گرم تو سیم و زری میدهی ز کیسه و گنج	من از خزانهٔ غیبت همیدهم بی رنج

حکایت سعید یحیی گفت بنزدیک عبد الواحد وزیر بودم او را دیدم ضعیف و نزار گفتم اگر کفافی طلبی چه باشد پارهٔ سنگ بگرفت و پیش من نهاد و گفت که بگیر چون بگرفتم زر گشته بود قطعه

سنگ اگر بدست گیرد مرد خدا طلب	از یمن دست او بکرامات زر شود
و زر زر بدست گیرد مرد هوا پرست	از طالع بدش به نحوست حجر شود

حکایت روزی در پیش بزرگی بودم در خاطرم آوردم که اگر کراماتی دارد مرا بندی دهد در حال گفت ترا بندی میدهم که درویشان را بکرامات امتحان مکن که این معنی با دعوی ریاست نیاید و درین کار رضا و تسلیم باید و قلب سلیم بیت

لَیْسَ فِی الْفَقْرِ طَرِیْقَ الدَّعْوٰی	اِنَّمَا الْفَقْرُ سَبِیْلُ التَّسْلِیْمِ

سوخته باید و آتش محبت در سینه افروخته و رقعهٔ مودت بر جیب محبت دوخته آبروی بر خاک ریخته و خاک حسرت بر فرق بیخته نه طائفهٔ سرمست صورت پرست که شیخی بهزار میخی بر خود دبسته اند و بر دعوی خلق نشسته ریشهای دراز و خرقه های کوتاه و جامه های سفید و نامه های سیاه حرام حلال بیک مذاق چشیده و شبه و گوهر بیک سلک کشیده مثنوی

نشنیدی که زاهدی در خاف ... از کرامات خویش میزد لاف
که من امروز با خضر بودم ... پیش الیاس وی نیاسودم
دوش خفتن گزاردم در شام ... وقت صبح آمدم بتربت جام
مجدخوانی شنید گفتا هان ... چند گوئی حدیث بی برهان
این حکایت بجز حکایت نیست ... این ولایت درین ولایت نیست

بحر دیگر

ای پائمال نفس شده از برای حال ... یک لحظه از برای خدا نفس را بمال
مال و منال چون نکند با کسی وفا ... از بهر مال بر در هر ناکسی منال
گاهی حریص زن شده گاهی حریص زر ... گه چاکر عبادی و گه بنده عیال
تا چند بر مجاهده نفس مانده ... ای قانع از مشاهده لطف ذو الجلال

حکایت بر سر تربت ابو نصر ازاد رحمة الله علیه بودم عظیم رنجور شدم چنانکه گفتی تنم از ضعیفی موی شد و سر از خستگی کدوی بشتم از نحیفی چون چنگ دوتا و رگ جانم همچو بریشم ربابی پیدا اگر ثقل جامه بر تنم نبودی باد م از خفت بر بودی در چنین حال بحق استغفاری خواستم و تضرعی آراستم گفتم مرا بسر خاک پیر برید چون آنجا رسیدم بسیار نالیدم و قدری از ان خاک در خود مالیدم هنوز بخانه نرسیده بودم که در خود صحت تمام دیدم و گفتم قطعه

ای بزرگی که تربت پاکت ... نوشدار وی دردمندانست

چه عجب گر ز تو شفا یابم ... کرامات هزار چندانست

چون نیک شدم این رباعی را بر سر تربت وی نوشتم و رفتم رباعی

من عاشق نام پیر بو نصر شدم ... سر مست ز جام پیر بو نصر شدم
از خواجگی دو عالمم ننگ آید ... اکنون که غلام پیر بو نصر شدم

حکایت چون شاه شجاع کرمانی بنزدیک جنید رحمة الله علیه آمد با قبا و کلاه بود شیخ او را اعزاز بسیار کرد مریدی بود او را بدل انکار کرد چون شاه شجاع برفت مرید از عقب او روان شد بخرابه در آمد و بخفت ماری را دید که گرد وی حلقه زده بود و شاخ ریحان در دهان گرفته شاه را باد میکرد

حکایت سفیان ثوری رحمة الله علیه با شبان راعی بحج میرفت شیری پیش آمد شبان بنزد سفیان گوش وی بگرفت و بمالید و از راه دور کرد و گفت اگر بیم شهرت نبودی تا مکه زاد بر پشت وی نهادی قطعه

ای بهاشیر کز ره معنی ... تا بجور و باه شد برین درگاه
شیر مرد ره خدا شو نا ... شیر گردد بنزد تو روباه

بزرگی گفت با ابراهیم خواص در بادیه بتوکل میرفتیم و با ما هیچ نبود هرگاه که گرسنه و تشنه میشدیم سفره نان و کوزه آب حاضر گشتی تا کعبه همین قیاس بود

حکایت آورده اند که سلطان اولیا برهان اصفیا قطب الانام شیخ احمد بن جام قدس الله سره بالاکرام با جمیع مریدان نشسته بود یکی از

فرزندان وی از مکتب آمد پرسید چه خواندهٔ گفت قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ او را پیش خواند و قدری سنگریزه بر سر وی نثار کرد در حال زر خالص شد قطعه

محقق ست کرامات اولیا او را ... که از دریچهٔ دانش نظر تواند کرد
کسیکه در نظرش سنگ و زر یکی باشد ... عجب نباشد اگر سنگ زر تواند کرد

حکایت سلطان طریقت برهان حقیقت مرشد آگاه و ولی درگاه سالک عالم توحید شاه خراسان ابوسعید قدس الله روحه دین و دنیا باهم داشت تا غایتی که میخهای طویلهٔ اسپان از زر ناب کرده بود منکری اعتراض کرد که شیخ ما را از دنیا منع میکند و خود جمع قطعه

ای که گوئی گرد این دنیا مگرد ... خویشتن اول ز دنیا دور باش
گر طبیب از آش منعم میکند ... گو مخور خود گر نباید خورد آش

شیخ این اعتراض از وی دریافت دست وی بگرفت و بطویله کشید گفت میخ زر که می بینی ما را در گل ست نه در دل مثنوی

بلکه سیم اندر کفم بینی مقیم ... از غمش دل خسته دارم همچو سیم
میخ زر ای دل رسیده در گل ست ... نی هوای زر چو میخم در دل ست

حکایت ذوالنون مصری رحمة الله علیه گفت اول تجارت میکردم زیر درختی فرود آمده بودم مرغکی نابینا از درخت در افتاد و منقار بر زمین زد دو سکره پدید آمد در یکی آب و در دیگری دانه سبز بخورد و بر شاخ برفت توبه کردم و بکلی هرگز غم روزی نخوردم قطعه

طریق توکل اگر میسروی ... مکن در همه حال دل منقلب
خداوند روزی دهنده چه گفت ... وَیَرْزُقْهُ مِنْ حَیْثُ لَا یَحْتَسِبُ

حکایت عبدالرحمن صوفی گفت از عم خویش شنیدم که گفت در خدمت ابویزید بودم گفت بیا تا باستقبال دوستی رویم چون بدر دروازه رسیدیم ابراهیم بشر بود ابویزید گفت اگر میخواهی ترا شفاعت کنم گفت من چیستم همه عاصیان را درخواه که اگر بیامرزد هنوز مشتی خاک بیش نخواهد بود و این حکایت هم کرامات آن بزرگ و نیز همت این معلوم می شود قطعه

چه حاجتست که تخصیص میکنی بدعا ... بگو زراه تضرع که ای مقدر پاک
اگر گناه همه عاصیان بیامرزی ... چه قدر دارد در حضرت تو مشتی خاک

حکایت آورده اند که یکی از ملوک فارس دختری داشت صاحب جمال رنجور شد ارغوان جمالش رنگ زعفران گرفت مثنوی

ماه عارضش خسوف گرفت ... آفتاب رخش کسوف گرفت
نرگسش بسکه وصف بیماری ... کرد بیمار گشت بیماری
گل رخسار خوش ز بیم مرض ... از رخ ارغوان گرفت عرض

هیچ علاج به نمیشد سهیل بن عبدالله را بر سر بالین بردند فاتحه خواند در حال دختر صحت یافت ملک گفت بچه علاج کردی گفت بفاتحه گفت از ما چرا موثر نیست گفت شما از دل بیمار میخوانید از آن کارگر نمی آید قطعه

بدانکه مرده از کس بود که از دم وی — خلاص خسته بیمار یا بد از تیمار
خلاف آنکه بجنبش تن درست رود — نشود ربار گرانش روان سبک بیمار

حکایت ابو عمرو واسطی گفت در کشتی نشسته بودم ناگاه افواج امواج در تراکم افتاد و امواج دریا در تلاطم آمد من و عیال من در تخته ماندیم تشنگی غلبه کرد شخصی را دیدم در هوا سلسلهٔ زر در دست و کوزهٔ از یاقوت پر آب گفت بگیر بستاندم و آبی خوشتر از عسل خوردم گفتم بچه عمل بدین مقام رسیدی گفت قدم بر هوا نهادم تا قدم بر هوا نهادم قطعه

ترا گر هوای بهشت آرزوست — مرو در پی آرزو و هوا
ز شهوت بنه قدم بر هوا اند که تا — نهی از کرامت قدم در هوا

حکایت احمد ابراهیم گفت بدجله رسیدم کشتی نبود بشر حافی که نام وی آب نهاد چون باد بگذشت من حیران شدم چون بدین طرف آمدم در قدم وی افتادم گفت با کسی مگوی که بتجربه رسیدم قطعه

ز آب و آتش و خاکست و باد طینت تو — نکو نباشد اگر خلقتت زیاد رود
بروی آتش شهوت کسیکه خاک کند — عجب مدار که بر آب همچو باد رود

حکایت بزرگی گفته است که درویشی بمن اشارت کرد که بیا مرده بشوی روان شدم در خانه فوت سر نهاد چون بنشستم مرده بود در وقتیکه او را می شستم خلال محاسنش فراموش کردم دستم بگرفت در محاسنش کشید هاتفی آواز داد که بندهٔ ما هرگز یک ادب فوت نکرده است

باب هشتم در آداب نفس

قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَدَبُ النَّفْسِ خَیْرٌ مِنْ اَدَبِ الدَّرْسِ

بجز علم و ادب که آن تقوی ست — هیچ کس نیست از کسی بهتر
ادب علم بهتر از همه چیز — ادب نفس شد از ان بهتر

بدانکه ادب دو قسمست یکی با حق که امتثال اوامر و اجتناب نواهی ست بلکه ترک اغراض نفس کردن و گرد مکروه نگشتن که آنرا تقوی گویند و آن سبب کرامت بنی آدم ست قوله تعالی اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰکُمْ دوم با خلق که حسن معاش و لطف انتعاش ست که گفته اند مثنوی

امر حق را بزرگ باید داشت — خویشتن را ز جمله کم پنداشت
هر که این هر دو دارد اندر ذات — آدمی بود فرشته صفات
وانکه زین هر دو شیوه است بری — دیو بسیارست نام او نبری

در آداب النبی آورده است که هرگز پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم در پیش هیچکس پای دراز نکرده است و آب دهن نیفگنده و قضای حاجت او را هیچکس ندیده و بسلام کسی بروی سبقت نکرده قطعه

مصطفی را هزار معجزه بود — که بمردم همی نمود مقیم
بهترین هزار معجزه اش — ادب نیک بود و خلق عظیم

گفته اند که بشیری از خلائق بگرویدند بسبب خلق و ادب مصطفی بود علیه الصلوة والسلام قطعه

گفت پادشاه خوزستان شاه عجم | گرچه معنی یافت این دولت عرب
گفت این دولت خدایی بود لیک | از ادب ای شاه ایران از ادب

و عظا ادب در آشامیدن آب چهار چیز ست نشستن و تسمیه کردن آشامیدن و دیگر در آب ندمی و کناره کاسه پاک کنی قطعه

شربت آب اگر بیاشامی | مستحب ست حفظ چار ادب
تو بدینها قیاس کن احوال | تا توانی نگاه دار ادب

اما دست بر داشتن در وقتیکه کسی آب خورد درین اختلافست بعضی ادب گفته اند و بعضی بدعت اما ادب معتبر ست از آنکه در کتابی دیده ام که چون پیغمبر صلی الله علیه وسلم آب خوردی جبرئیل علیه السلام دست برداشتی خواجه از وی پرسید که سبب چیست گفت دعا میکنم تا ترا گلو نگیرد و پس موافقت جبرئیل باشد قطعه

اگر نان در گلو گیرد کسی را | تواند دفع او از آب خوردن
معاذالله بجای نان اگر آب | بگیرد از چه شاید دفع کردن

اما در نان خوردن ادب پنج چیز ست ابتدا و اختتام بنمک کنی و لقمه را خرد گیری و باد بر طعام ندمی و باطراف نظر نکنی و از پیش خوری و این از همه بهتر ست آب خوردن در میان طعام از ادب دور ست و در حکمت عظیم مضر پس اگر این معنی عادت شده باشد که عادت کند و خو باز کردن از آن دشوار باشد مثنوی

هر آن کس که کار اعادت کند | بتدریج آن کار عادت کند

ز عادت بتدریج خو کرد باز | تواند ولیکن بعمر دراز

حکایت آورده اند که در مدت عمر خویش ابو حنیفه در بازار کاغذگران بی وضو نگذشتی که گفته اند بیت

ادب چو لازم علمست پیش علم خرد | چگونه علم بود هر کرا ادب نبود

حکایت امام زفر از سائر اصحاب ابو حنیفه بمنصب علم زیادت بود و وقتی نظر در پیش داشت بترک ادبی از وضع ناهیی بیفتاد روزی امام ابو حنیفه رحمة الله علیه بر کنار جوی وضو میساخت و زفر بالای طهارت کرد بی آگاهی بیت

هر که با پیر ادب گوش ندارد بیقین | هرگز از علم و ادب بهره ندارد در دین

حکایت آورده اند که شیخ عبد الله انصاری رحمة الله علیه روزی در مسجد جامع هرات روایت میکرد یکی از راویان را فروگذاشت نمود حافظ مقدسی شاگرد وی بود بر سر جمع بر پیر تخطیه کرد پیر گفت بهره نیابی باقی عمر هرگز از علم بهره نیافت و هر جا که بگذشتی کودکان با وی استهزا کردندی و احترام وی در نظر خلق نگاه نداشتندی قطعه

بی ادب را کجا بود حرمت | گر ندارد نگاه حرمت را
تا نباشی سیاه رو چو قلم | رو میان بسته دار خدمت را

حکایت محمد حسن شیبانی بشاگردی امام اعظم ابو حنیفه رح آمد در پیش امام می نشست و میگفت شاگردی نه چنین است بلکه بنده در پیش خواجه نشسته رباعی

خواهی که برخوری سخنی گوش کن ز من … مگذار تا تو باشی از یاد خویشتن

آزادی دو عالم خواهی چو بنده باش … استاده در برابر استاد خویشتن

حکایت آورده اند که شبی مادری از فرزند خود کوزهٔ آب خواست چون کوزهٔ آب بیاورد مادر در خواب رفته بود فرزند بر پای ایستاد و کوزه تا بامداد بر دست گرفته نباید که مادر بیدار شود و من غائب باشم بامداد کوزه در دستش از سرما فسرده بود خدای تعالی او را دولت پیغمبری داد قطعه

دانی که چه گفت حق تعالی … آن کن که رضای ما در آنست

با مادر خود ادب نگهدار … زیرا که رضای ما در آنست

جنت که سرای جاودانیست … زیر کف پای مادرانست

خواهی که رضای حق بجوئی … آن کن که رضای مادر آنست

رباعی

گر عاق شوی در آنچه مادر فرمود … خیرات و عبادات کجا دارد سود

میدان بیقین که نشنوی بوی بهشت … گر مادر تو از تو نباشد خوشنود

حکایت در قصص دیده ام که انبیای بنی اسرائیل همه از نسل برادران حضرت یوسف علیه السلام بوده و از یوسف هیچ پیغمبر نبوده با آنکه مرتبهٔ وی از جملهٔ برادران بسیار زیادت بود بسبب آنکه با پدر خود ترک ادبی کرد در آن وقت یعقوب علیه السلام از کنعان متوجه بمصر شد و در محل ملاقات بعد از دیدن یوسف علیه السلام پیاده نشد قطعه

سید که منع کرد سجده برای خلق … فرمود اگر نبودی نهی خدا دران

فرزند سجده کردی در حضرت پدر … شاگرد پیش پیر و زنان پیش شوهران

حکایت نظام الملک وزیر را بمال خطیر مصادره کردند بهیچ عقوبت از وی حاصل نمیشد حکیمی گفت او را بمصاحبت بی ادبی عقوبت کنید صاحب را حبس کردند بمصاحبت حیوانی نادانی غافلی لایعقلی که گوئی سبک عقلی کاه از ان بود و در گران جانی کوه روزن نه در خزانه خیالش از حاصل علم چیزی و نه در بطانه و هوش از نقد فکر پشیزی شعر

كُلُّ الْعَذَابِ مُجْتَمِعٌ فِي طِلَاعِهِ … جَمْعُ النَّقِيضِ اَسْهَلُ مِنْ اِجْتِمَاعِهِ

قطعه

زین گران جانی که بگریزد همین … از برای صحبتش دیو لعین

بر نسنجد جسم او میزان چرخ … بر نتابد جرم او گاو زمین

اختر انجم با نقیض آسان تر است … از ره عقل از قران با این قرین

مزاج نازک او از امتزاج ناجنس ملول شد و آنچه میخواستند اضعاف آن قبول کرد

حکایت هارون رشید بسید که فرا اهل ترست با کسائی ابو یوسف فرا ترجیح نهاد و هارون گفت کسائی را ادب زیادت است همدرین حدیث بودند که فراء درآمد هارون مسواک ها در دست داشت پرسید که أَيُّ هٰذَا أَفْعَالُ مَسَاوِيكَ بعد از ان کسائی درآمد همین از وی پرسید

گفت صدقت ما احسنک یا امیر المومنین اگرچه هر دو راست بودند همه انصاف
دادند که فراست خلیفه زیاده بود و بسبب این مرتبه کسائی افزود قطعه

هرچه موهم بود به بی ادبی	گرچه از روی وضع باشد راست
چون بپرسند آن نباید گفت	که جوابش بنزد عقل خطاست

قطعه

بر زبان آوری لطیف و ظریف	کز طریق ادب کرانه کند
بر زمانه گذار او را زانکه	بی ادب را ادب زمانه کند

حکایت آورده اند که دران وقت که امیر المومنین حسین رضی الله تعالی
عنه از آل عباس بگریخت بشهر ری افتاد شاهزاده سه شبانه روز دران شهر
هیچ طعام نخورد و هیچکس تیمار شام و چاشت او نکرد بنسب عالی و حسب متعالی
او رخصت نمیداد که رسم سوال بنیاد نهد و آبرو از بهر نان برباد دهد قطعه

ز بهر نان ندهم آبروی خود برباد	ز تاب آتش شهوت اگرچه خاک خورم
ور احتیاج بمردن هزار بارم به	که احتیاج بنزد لئیم سفله برم

روز چهارم که مجاعت بغایت رسید و استطاعت بنهایت از خانه بیازار آمد
خواجه را دران شهر ده هزار دینار قرض برآمده بود غنیم بتقاضا بدر خانه آمد آن
خواجه از قرض بگریخت ناگاه نظرش بر امام افتاد روی بحضرت وی آورد و با خود
گفت هر کرا صورت خوب است سیرت محبوب است و بزرگان گفته اند خوبرو را

همه صفات از روی نیکوتر و زشت رو را همه اخلاق از چهره بدتر است قطعه

هر که محبوب است هست افعال او	یک بیک از روی او محبوب او
وانکه ناخوب است هم رویش نگر	کز همه اوصاف رویش خوبتر

بحکم حدیث نبوی سَلِي الصَّبِيحَ وَكُوَيْتِرُوكِ اگر مال او نصابی نیابی
از جمال او نصیبی بتو رسد بخلاف زشت روی که سلسله بوی و از بار زشت و
گران ترست پیش امام آمد و گفت ای خوب صورت محبوب سیرت حاجتی دارم امیر المومنین
پرسید که چه حاجت داری گفت آنکه مرا ده هزار دینار قرض دهی تا غنیمم را دفع کنم
و عذاب این رنج بسر تبدریج بخدمت رسانم و خاتمت آن بمنت و قطعه

عزو و منت بهم چگونه بود	بشنو از من اگر نمیدانی
آنچه وامی دهی بمسکینی	پس تبدریج باز بستانی

امیر المومنین بگریست و گفت من نیز بتو حاجتی دارم توقع آنست که رد
نکنی گفت چیست گفت فردا مرا بنخاس بری و بفروشی و قرض خود را ادا
کنی خواجه متفکر شد امیر المومنین سوگند داد چاره ندید آنگاه امیر المومنین را
بنخاس برد و بده هزار دینار بفروخت و قرض خود را ادا کرد قطعه

مگردان سائلان را از در خویش	اگر مردی بهیچ احوال مردود
نداری زر ز بهرش تن فدا کن	یَجُودُ بِالنَّفْسِ اَقْصَی غَایَةِ الْجُودِ

ترسائی او را بخرید پرسید دین تو چیست گفت وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي

ابراهیم و اسحق و یعقوب دانست که از دودمان نبوت خاندان مصطفویست چون بامدادشد ترسا بیلی بوی داد و بباغی فرستاد که اگر تا بیگاه این پشته را هامون نسازی بیعقوبت مقرون کنم امام زاده بیل بنهاد سر بحضرت فرستاد و مستقبل قبله بنشست بیش ازسوء عدت ترسا الا آنکه آن شغل الفایت کرده بودند شبانگاه ترسا بباغ آمد پشته هامون دید و بیل سرنگون گفت این شغل بحد تو راست نیاید و این کار بکفایت تو درست نشود بگو که این مهم که ساخت و این مصلحت که پرداخت گفت همان کس که مرا در بندگی تو انداخت ترسا دانست که این دین حق ست و این شریعت محقق در حال زنار کین از میان بگشاد و کمر دین بدبست و در قدم امام زاده افتاد و زبان بکلمهٔ شهادت بگشاد و باخلاص تمام عقد اسلام به بست و هفتاد کس از اهل وی با وی موافقت کردند قطعه

یک سخن از تشنوی بصدق ارادت		شاخ مرادت بروزگار برآرد
کار فروماندهٔ برآر که ایزد		روز فروماندگیت کار برآرد

حکایت آورده اند که نوشیروان عادل بربام قصر خود بود پیرزنی را دید بکوزهٔ شکسته وضو میساخت هر چند می خواست که کوزه راست بنهد می افتاد و آب میریخت نوشیروان بگریست و گفت رعایای من چنان شکسته و تنگدست اند که بکوزهٔ درست دسترس ندارند و بحقیقت درویش را این مقدار بس ست قطعه

قانع شدیم گرچه ز دنیا نصیب ما		جز کوزهٔ شکسته و جز نان پاره نیست
انهم ز بهر آنکه ز آب و لقمهٔ		بیچاره را ز بندگی خویش چاره نیست

کس فرستاد و بزرجمهر حکیم را بخواند و حال وی بگفت گفت رای بادشاه چه صواب می بیند گفت طشت زرین و آفتابه سیمین بخانهٔ پیرزن فرستم گفت رای بادشاه صوابست ولیکن پیرزن خجل شود و بادشاه بنداشت که او را منع میکند گفت این حدیث لائق همت تو نیست گفت میگویم که تو او را بانعام تخصیص مکن که واند بادشاه را اطلاع هست بر حال زنان بفرمای تا جمله آفتابه و طشت زرین بدرویشانی که در حوالی اند بدهند تا بدانند که احسان بادشاه عالمست و خجل نشود قطعه

همت بلند کن که ز بی همتی کسی		قدر رفیع و منصب عالی نیافتست
بهره نیافت سبت ز همت کسیکه او		در پایهٔ که هست معالی نیافتست

حکایت اعرابی بنزدیک عبد الملک مروان آمد و گفت اِنّی رَجُلٌ فَقِیرٌ وَلِی بُنَیَّاتٌ جُوعٌ وَلَکَ مَالٌ فَإِنْ کَانَ حَقُّ اللّٰهِ فَاعْطِ عِبَادَهُ فَإِنْ کَانَ حَقَّکَ فَتَصَدَّقْ إِنَّ اللّٰهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِینَ و گفته اند رباعی

تو مال داری و درویش مستمند نیاز		گر سوال نظر سوی مال خویش انداز
اگر از ان تو هست آن به بینوایانش ده		اگر از آن تو چیزی ز بهر حق در باز

عبد الملک را خوش آمد و هزار دینار بوی داد و گفت اگر مستحقان سوال چنین کنند بحرم نباشد قطعه

گر بحسن سوال پیش آید		گاه حاجت فقیر مسکین حال

عالب حال آن بود که غنی	شرم دارد زروی حسن سوال

حکایت سلمان فارسی بر لشکری امیر بود در میان فقرا چنان فقیر نمود که وقتی خر بنده بوی رسید گفت این توبرهٔ کاه را بردار و بلشکرگاه سلمان بر سلمان برداشت چون بلشکرگاه رسید مردم گفتند امیرست تیر سید و در قدم افتاد سلمان گفت این کار را از برای خود کردم بسه وجه نه از برای تو هیچ اندیشه مدار اول آنکه تکبر از من دفع شود دوم آنکه دل تو خوش شود سوم آنکه از عهده حفظ رعیت بیرون آمده باشم **قطعه**

چه خوش گفت باشاه ایران دیار	که ما گوسفندیم و چوپان امیر
گر از گرگ ظلمی رود بر رمه	گرا غیر چوپان بود مظلمه

حکایت عبدالله گیلانی روزنی فاضلی عظیم بوده است و فضل وی در ازمنه مذکورست و او ادیب و در بیشه مشهور سلطان محمود غازی نور الله مرقده او را بادیب فرزندان خود آورده و او ادیب فرزندان سلطان را چون خوان کریمان بر یلی داشتی و چون سفرهٔ بخیلان لب و دهان بسته یکی کوزه بدست گرفتی و دیگری دستار **قطعه**

زروی قدر عالم بیش ازان ست	که قدرش خلق را معلوم گردد
بسا کس کز هنر جای رسید ست	که کمتر خادمش مخدوم گردد

روزی فرزندان بنزدیک سلطان رفتند که اوستاد با ما چه خواری میکند سلطان پیغام داد که فرزندان من شاگردان تو اند نه خادمان خواری کردن

عزیزان از خردمندی دورست و از دین و دیانت مهجور عبدالله گیلانی گفت ایشان را پیش من فرستاده تا کمالیت دین و دنیا حاصل کنند اگر این شکایت کرده اند شکرم جزاده و اگر دیگری بغیر شش سزاده **قطعه**

گر پسر شکر گو بدانا وستاد	نه ادیب ست بلکه هست ندیم
گر شکایت کند یقین میدان	که نکو مشفق ست در تعلیم

من این خدمت ایشان را از برای آن میفرمایم که در وقتیکه بمنصب سلطنت رسند و بر مائده تنعم نشینند قدر بر پای استادگان بدانند و از ایشان یاد کنند و خرد را بغور کار رسانند **قطعه**

سلطان که ندارد خبر از حال رعیت	کارش بفساد افتد و ملکش تبلاشی
چون عدل کند با همه مردم بسویت	گاهی که نداند ملک احوال چواشی

حکایت در اخبار آمده است که موسی علیه السلام گفت خداوندا مرا برسالت و پیشوائی بنی اسرائیل فرستادی تعلیم ملک داری فرمای که من چندین گاه شبانی کرده ام اکنون بادشاهی میباید کرد خطاب آمدی که ای موسی بادشاهی همان شبانیست چندان گوسفندان را از فتنه گرگ نگاه میداشتی اکنون بندگان ما را از گرگ فتنه در پناه نگهداری **قطعه**

شنیدی آنکه در تمثیل گویند	رعیت گوسفند و شه شبان است
ز گرگ ایمن بود آن لحظه گله	که در حفظ شبان مهربان است

ای موسی تعلیم اول آنست که فردا چون از خانه بیرون آئی اول چیزیکه بینی بخور
دوم چیزرا بپوش سوم چیزرا پناه ده چهارم را بمطلوب رسان روز دیگر موسی از خانه
بیرون آمد کوهی دید چنانکه کوه هست چمانعمان ست که سر بکیوان کشیده با
ارتفاع درجهٔ عالمان ست که بغایت کمال رسیده موسی علیه السلام با آنکه
صولت طور دیده بود در ان حالت تبر سید که خوردن آن متعذر دید اما بحوب
فرمان روی بوی نهاد چندانکه بیشتر می آمد خرد تر میشد چون نزدیک رسید
بر مثال لقمه دید برگرفت و در دهان انباشت و حلاوتی تمام دید قطعه

ای بسا کارها که در آغاز / هست نزدیک آدمی دشوار
چون توکل نماید و تسلیم / سهل گردد بعاقبت آن کار

چون بیشتر آمد طشت زر دید دانست که پوشیدنی ست چندانکه خاک بر سر زر
میکرد و زر بر سر خاک می آمد در پوشیدنش عاجز گشت از انجا در گذشت قطعه

چو بیند مرد حق زر بر سر خاک / کند خاک امانت بر سر زر
چرا بر سر کند خاک آن تهی مغز / ز مهر زر که خاکش باد بر سر

چون بیشتر آمد گنجشک دید بوی رسید صعوه صفت متحرک و دوان و پروانه وار
متهتک و حیران گفت مرا پناه ده در آستین خودش جای کرد چون بیشتر آمد
عقابی بوی رسید بال عتابی کشاده و پنجهٔ عذاب کشیده گفت ای موسی
این گنجشک صید من بود بسی در عقبش پریده بودم و منازل مهیب بریده

اورا امان دادی مرا عوض آن ده فرد

چون یکی را ز کرم دادی امان / دیگری را ز عطا ضایع ممان

موسی گفت عوض چه میخواهی گفت همان مقدار گوشت کاردی بر بازو نهاد گفت از
دست تو میخواهم گفت اگر رزق تو در دست من بودی ترا ضایع نگذارم کارد بر دست نهاد فرد

خواهم که مراد تو بر آرم پیوست / اما بمرادم نرسد دامن در دست

گفت از پهلو میخواهم گفت از ان چه بهتر که مستحق از پهلوی من خورد و کارد بر پهلو نهاد بیت

پشت آن کس قوی بود در دین / که ز پهلوی او خورد مسکین

گفت از شکم میخواهم گفت شاید از شکم خود باز گیرم و بسائل دهم و کارد بر شکم نهاد قطعه

چون سوالی کند ز تو درویش / از سر احتیاج و روی نیاز
چه مروت بود که از مهرش / لقمه از شکم نگیری باز

گفت از دل میخواهم گفت جواهر دهر چه به از دل و بها من از جان دهم کارد بر دل نهاد فرد

چه باشد عطا آنکه از دل دهی / نه آن کز ضرورت بسائل دهی

چون کارد بدل رسید گنجشک از آستین وی بپرید و جانور از صورت بگردید نظر کرد جانور
جبرئیل بود و گنجشک میکائیل گفتند ای موسی اینکه دیدی همه متمثل بود و صورت تاویل
آنست که کوه عظیم خشم بود که با دل خوردن آن دشوار بود و باخر لذیذ و خوشگوار
و آن زر نیکوئی که پنهان نماند و آن صعوه مظلوم و آن جانور سائل محروم مثنوی

نشنیدی چه گفت پیر هرات / با مریدان خویش در کلمات

خشم خوشتر ز هر چه خواهی خورد — مکر ست به ز هر چه خواهی خورد
داد بهتر ز هر چه خواهی داد — عدل نیکوتر از همه بنیاد

حکایت آورده اند که سلطان محمود غازی را عادتی بود که کیسه های زر برداشتی و گرد خانه مستحقان میگشتی و در خفیه ایثار می کردی قطعه

چه به است از زکوة پنهانی — گز ریا و نفاق باشد دور
گر رضای خدا بود مقصود — داند او هم عیان و هم مستور

حکایت در قصص آورده اند که در عهد عیسی علیه السلام بدریاغی رسید و خوشهٔ انگور طلبید مالک باغ بیرون آمد و گفت اگر انگور بهر کس میدادم بسر که نمیرسید درویش گفت اگرچه انگور تو ندیدم تو بخشیدم که شکر کهٔ روی تو بسی ترش دیدم قطعه

چو مفلسی بدر باغبان ازره دور — سخاوتی کن و بادی بخوشهٔ انگور
مزن به نیش جو کژدم دلش بکن مجروح — وگرنه بر تو گمارند لشکر زنبور

خواجه چون در باغ رفت بجای هر خوشه کله دید معلق شده نزدیک عیسی علیه السلام آمد و فریاد برداشت و ماجرای حال گفت عیسی علیه السلام گفت آن کله های مالکان باغ ست از تو بوده اند رباعی

از بوستان و باغ چه نازی که بوده اند — پیش از تو خلق مالک این باغ و بوستان
رفتند و بعد از ایشان این بوستان و باغ — تملیک دشمنان شده میراث دوستان

حکایت امام شافعی رحمة الله علیه چون از مصر ببغداد آمد محمد حسن نزد وی رسید

که اهل مصر را چون دیدی گفت همه متحلی بعلم و مزین بادب بوده اند تا غایتی که در یک مجلس از حجامی سه ادب تعلیم یافتم اول آنکه موی بهم میچید سر و ریها داشتم دست بر سرم نهاد که سر فرود آر که تا روی تو بقبله باشد قطعه

روی در قبله کن بهر کاری — گر رضای خدا همی طلبی
زانکه در قصه خویش آورده ست — این ادب شافعی می طلبی

دوم چون سرم حلق میکرد دست بر جانب چپ داشتم و ستم بر داشت که در کارها خیر را میل باید کرد قطعه

بهر کار از راست آغاز کن — چو خواهی که کار تو محکم بود
نه بینی که مردم مثل میزنند — چو از راستی بگذری خم بود

سوم چون سرم را تراشید برخاستم و موی ها را گردم گفت فضله موی را در خاک دفن کن که هر چه از حیوان باشد حکم حیوان دارد شعر

فی ذٰلک سمعت من کتب البرهان — حرمة الحیوان عندنا کحرمة حیوان

بیت

ز تن هر آنچه جدا شد بخاک دفنش کن — که اصل آن همه خاک است و خاک خواهد شد

ثمره ادب با پیران برخورداری از جوانی بود و تمتع از عمر و زندگانی گفته اند هر که عصای پیری بی عافیت کشید عصای پیری بعافیت کشید و هر که موی سفیدی را دست گیرد موی سفیدش را بدست گیرد حبیب

عصایش گر بگیری دست هر پیر — شوی تو پیر هم پیر عصا گیر

گفته‌اند سبب درازی عمر عوج بن عوق که بقیهٔ قوم عاد بود و تا عهد موسی پیغمبر علیه السلام زیست آن بود که بر سر راه نشسته بود و پای دراز کرده چون پیری بوی رسیدی بار را با خود کشیدی **بیت**

اگر بایدت تا شوی سرفراز — مکن پیش پیران ره پا دراز

حکایت وقتی هارون رشید خوابی دید که عقد جواهر دندان در درج دهان او مشفق شده و رشتهٔ پروین سان چون نبات النعش متفرق گشته معبر را بخواند که تعبیر کن گفت همه خویشان تو در پیش تو بمیرند هارون رشید را این سخن ناپسند آمد بفرمود تا مجموع دندانهای معبر را برکشیدند **قطعه**

با بزرگان سخن بحرمت گوی — تا ترا جاه و حرمت افزاید
گرچه با شاه راست باید گفت — لیک هر راستی نمی‌شاید

معبر دیگر را بخواند گفت امیر المومنین را عمر دراز باد در عزت و دولت و خلافت بیش اقربای خود زندگانی یابد امیر المومنین را خوش آمد هزار دینار بوی داد و گفت این همان معنی دارد ولیکن به شاهبیای ادب آراسته آمد **قطعه**

سخن را دو رویست در جمله سال — یکی روی خوب و دگر روی زشت
از آن روی زشتش بدوزخ برند — وزین روی خوبش بسوی بهشت

حکایت در روزگار سلیمان پیغمبر صلوات الله علیه پسری با پدر در حالت مستی بی ادبی کرد طپانچه بزد و یک چشم پدر را کور کرد پدر شکایت پیش سلیمان برد

پسر چون از مستی بهوش آمد او را گفتند که چرا چنین کردی پسر پشیمان شد کارد برداشت و دست خود را ببرید **قطعه**

خدمت مادر و پدر همچون — بندگی خداست ای دانا
در کلام خدا نخوانده‌ستی — که وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا

سلیمان پسر را طلب کرد پسر آید و دست بریده را آورد پدر آن حال بدید فریاد و زاری برآورد و انتظام و تظلم خود بگذاشت و گفت کاش هر دو چشم من برکشیدی و دست خود نبریدی سلیمان را از گریهٔ او رحم در دل آمد جبرئیل علیه السلام آمد و گفت دعا کن سلیمان دعا کرد هر دو تندرست شدند

حکایت آورده‌اند که جوانی گناهگار و ست روزی با شیخی نجار و بقبله نشست حرمت او را بدل بگذشت در حال روی بگردانید خداوند تعالی و تقدیس او را بمقام ولایت رسانید **قطعه**

حرمت از پیر و جوان و نیک و بد — در همه حال و بهر وقتی نکوست
دوستان از بی‌حرمتی دشمن شوند — دشمن از حرمت شود ای خواجه دوست

حکایت آورده‌اند که حاتم طائی را سفیهی بسیار جفا کرد و او هیچ نمی‌گفت و توقف می‌کرد هر چه ممکن بود گفت **قطعه**

با بیخردان زمره عاقل — لائق نبود جدال کردن
گر سگ بخصومت کند بانگ — با وی نتوان قتال کردن

گفت هر چه دیگر خواهی اینجا بگوی که در قبیله من سفیهان و بی ادبان باشند نباید
که ترا برنجانند و درین فعل تو بیگناهی چون نادان و سفیه و بی عقل و بی ادب و احمقی **قطعه**

بیعقل اگر گناه کند عفو کن ازو — بر وی بغیر عفو ترا هیچ راه نیست
زیراکه عقل فرق کند طاعت از گناه — آنرا که عقل نیست گناهش گناه نیست

حکایت سحره فرعون یک ادب با موسی گوش داشتند که تو عصا بیشتر
می افگنی یا ما که قوله تعالی اِمَّا اَنْ تُلْقِیَ وَاِمَّا اَنْ نَکُوْنَ نَحْنُ الْمُلْقِیْنَ ه
خداوند تعالی ایشان را بنور ایمان مشرف گردانید **قطعه**

جادوان گفتند با موسی که تو — پیشتر ثعبان بیفگن بر زمین
زین ادب در لحظه ایمان یافتند — گفتند اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِیْنَ

حکایت آورده اند که روزی شخصی بحضرت سید کائنات علیه السلام آمد و مسئله پرسید
هنوز طوطی شکرخای اَنَا اَفْصَحُ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ لب بیان نگشاده بود و
بلبل خوش نوای اَنَا اُوْتِیْتُ جَوَامِعَ الْکَلِمِ بیان نداده بود که خلوت نشین
یار غار ثَانِیَ اثْنَیْنِ اِذْ هُمَا فِی الْغَارِ یعنی رفیق شفیق ابوبکر صدیق رضی الله
عنه پیش از رسول علیه السلام جواب گفت خواجه تبسم فرمود و تعجب نمود **قطعه**

تبسم کنان و زنخ شکر شکن — سخن گوی و بازار گوهر شکن
برافشان ز رخ زلف عنبر فشان — رواج گل و قدر عنبر شکن

ابوبکر رضی الله عنه گفت یا رسول الله گر خطا گفتم گفت هم خطا گفتی و هم صواب

گفت در یک سخن هم خطا و هم صواب چون باشد گفت از آنکه جواب آن بود که
گفتی صواب بود و از آن که با وجود من در جواب شروع نمودی خطا کردی **قطعه**

جواب مسئله گفتن بحضرت استاد — اگرچه عین صوابست هم خطا باشد
ز روی شرع سوالی کنم جوابم گوی — به پیش آب تیمم کجا روا باشد

حکایت آورده اند که امام اعظم صافی صوفی ابوحنیفه کوفی رحمة الله علیه
در مسجد کوفه درس میگفتند جمعی کودکان بر در مسجد گوی می باختند کودکی
بود دران میان هرگاه که نظر امام بروی افتاد امام بر می خاستند موجب
پرسیدند فرمود که این کودک پسر استاد منست از پدر او یک مسئله یاد گرفته ام
گفتند ای امام مسلمانان او پسر سگبانی ست گفتند آری این مسئله از پدر
او یاد دارم که سگ آن زمان بالغ شود که در بول کردن یکپای خود را بردارد
اگر حرمت فرزند او فرو گذارم از علم برخورداری نیابم **قطعه**

علم علمست گرچه سگبانی ست — هر که را نکته بیاموزے
هم ازین مرتبه بگیر قیاس — سگ بود گر نداردار تو قیاس

باب نهم در صحبت داشتن ابرار و اجتناب اشرار

وَعَنْ اَبِیْ هُرَیْرَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ
عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ اَلنَّاسُ عَلٰی دِیْنِ خَلِیْلِهٖ فَلْیَنْظُرْ اَحَدُکُمْ عَلٰی مَنْ یُخَالِطُ **مثنوی**

مرد بد دین همنشین خود است … نیک و بد همنشین نیک و بد است
چون شوی همنشین بدکردار … بد شوی همچو همنشین ناچار

هم از ابوهریره رضی الله عنه روایت کنند که گفت که شنیده ام از رسول
علیه السلام که گفت مردی بزیارت دوستی روی بشهری آورد خدای تعالی
فرشته را فرمود که بر رهگذر وی بنشست چون آن مرد آمد رسید که کجا میروی
گفت بفلان شهر گفت که بچه کار گفت بزیارت دوستی گفت آن دوست در
حق تو انعامی کرده است گفت نی بلکه از برای خدای عزوجل با او دوستی میکنم
گفت بدانکه من فرشته ام و فرستادهٔ خدای تعالی ام نزدیک تو خدای
عزوجل ترا دوست خود گرفته بدین سبب که تو دوست او را دوست گرفته
نکته همدرین باب است از نصائح که پیغمبر علیه السلام فرموده است همنشین
نیک و بد مثل عطار و گلخن تاب است اگر با عطار نشینی یا مشک ترا دهد یا ترا خوشبوی
گرداند و اگر با گلخن تاب نشینی یا جامهٔ تو بسوزاند یا بوی ناخوش کند قطعه

الهی گر بباطن از بدانم … بمعنی باطنم را نیکم دان
بصورت ظاهر خود نیک کردم … بمعنی باطنم را نیک گردان

با آنکه سگ و آدمی با هم هیچ نسبتی ندارند بموافقت ظاهر با نیک مردانش
جمع میکنند وَرَابِعُهُمْ کَلْبُهُمْ قطعه

بیا موافقت کار نیک مردان کن … اگرچه در ره دین کار تو پریشان است

سگی که در پی نیکان و ید چند قدم … خدای گفت که او نیز هم از ایشان است

حکایت جماعتی مشرکان عرب با رسول علیه السلام گفتند اگر موافقت ما
میخواهی ترک موافقت این گدایان کن پیغمبر علیه السلام گفتند که هرگز این
نکنم گفتندش یا از صحبت ما مجلس دیگر مهیا کن که از ایشان خالی باشد
فرمود که چنان کنم بران قرار دادند که این خود لائق است فرد

دوستان را لحظه با دشمنان بودن خطاست … یار با اغیار دیدن غصه باشد عظیم

روزی که نوبت توانگران بود درویشی نابینا نام وی عبدالله ابن ام مکتوم
خود را بغنیمت استماع کلام در میان آن جماعت انداخت و برگردن این و آن
می افتاد پیغامبر علیه السلام بامید گریدان آن کور چین در جبین مبین مبارک
افگند و نرگس دیده را از ان بی دیده چون سنبل زلف تنهان (پنهان) تاب داد و گل
رخسار را از نظر بلبل با لتفات خارستان کفرستان که در حال طوطی خوش نوای
وَمَا یَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰی و نیز عَبَسَ وَتَوَلّٰی اَنْ جَآءَهُ الْاَعْمٰی
بسمع مبارکش فرو خواند قطعه

دین و دنیا بهم نباید داشت … حرمانند هر دو با یک روی
در دو قبله نماز نتوان کرد … یا ازین سو باش یا زان سوی
همچو آواز طبل بیمعنی است … اینهمه طمطراق و های و هوی
چشم خود برمدار از ان بی چشم … روی خود برمتاب از ان بدروی

چون این خطاب از حق بشنید و این عتاب بوی رسید آن زاغ دلان طاوس
نمای تعجبک اجسام مصورا از حیز انجمن محبت با آستین فتنوی عنهم
راند و بلبلان خوش نوای یذکرون الله قیاما و قعودا را بگلستان
نرخصة من ریاض الجنة خواند پیغمبر علیه السلام از یاران عقد برادری
می بست عبدالرحمن بن عوف از مهتران عرب بود و هیچ کس را از منصب
و مال از وزیادت نبود میان وی و بلال حبشی آن باریک ساق بی نفاق
بنده شریعت و آزاد کرده ابو بکر عقد برادری بست بلال گفت من
درویشم رسول فرمود علیه السلام که درویشی هنر ماست و عیب توانگران فرد

دیگران را هنر زر باشد	پیش یاران زری هنر باشد

و بزرگان گفته اند هر دوستی که بغرض دنیا باشد ثمره ندهد بلکه عاقبت بعداوت
کشد از انکه دنیا معشوق اهل دوست باکسیکه دوستی بطمع معشوق وی
کند بدشمنی سرانجامت کند قطعه

هرچه تو خواهی ز خالق خواه زانکه	حاجت از مخلوق نتوان خواستن
هست معشوق توانگر مال او	از کسی معشوق نتوان خواستن

مثنوی

دوستی با طلب مال بطال	که بود میل او بجانب مال
مال را اشتقاق از میل است	در روانی همیشه چون سیل است

چون تو بر سیل می نهی بنیاد	خانه مهر کی بود آباد

حکایت عزیزی مرا حکایت کرد که وقتی در راه خوارزم با شخصی همراه شدم
و مدتی هم سفره و هم کاسه تا بر سفره نان میدید چون سگ می دید اتفاقا با ما
سگی همراه شد گاه گاه استخوانی پیش او می انداختم ناگاه دو دزد بما رسیدند
یکی جنگ در گریبان زد و دیگری دست در پای همراه در جوال کرد و نی زد دیدند
بداد سگ پاشنه یکی گرفت و من دیگری را از پا در آوردم و بمعاونت سگ
از ایشان خلاصی یافتم چون دزدان رفتند او گرسنه شد باز آمد گفتم مثنوی

من نخواهم وصل چون تو ناکسی	سگ زبی چون تو ناکسی بهتر بسی
هست از این یکی صحبتم با تو حرام	ختم کردم با تو یاری والسلام

فرد

گفتم که مگر تو خود کسی خواهی بود	دیدم که کسی و لیک مغلوب کسی

حکایت وقتی در ولایت گورستان بودم حریفی با من مصاحب شد چنانچه
شمائل و اوصاف او در تقریر خامه و تحریر نامه در نیاید مستجمع صفات بد قطعه

زین کاهلی که گرد و از عم خویش سیر	هر آدمی که باشد با وی و می زید
از کاهلی بحیله نمیکرد چشم باز	در تنبلی بعجز نه تمیز نفس مقیم

بحر دیگر قطعه

شکم فراخی کز بیم شام خوردن او	ز مصر و شام برآمد نفیر و قحط و نیاز

بہ پیش معدهٔ او در غذا یکی باشد … شکار و شکر و سنگ و نبات و قند و پیاز

هر گز خورسندی را بخود راه ندادی و شبع خود را وجود ننهادی لعنهم اکلها دائما در پیش و عجب کردی و فرخ معدهٔ او نعرهٔ هَل مِن مَزِید زدی فرد

گر شکم خویش کنی نیم پر … قحط بر آرے ز نواحی لکر

بیت

دروغگوی کہ اندر فنون کذب و گزاف … بہ پیش او نزدی هیچ قصه خوان لاف

سخن در محالات نادر راندی و زبانش چون زبان لهب تیز و طبعش چون زن ابی لهب فتنه انگیز قطعه

حدیث دزدی و شرح خیانتش چه کنم … ز زر عیار ببردی و سکه ز درم

ز باد مایهٔ خفت ز نار اصل نفس … ز خاک حاصل خشکی ز آب صورت نم

سیاهی از حلقهٔ چشم کور بستردی و سپیدی از بیضهٔ مور ببردی نه دندان در دهان از و امین بودی و نه قره بر پلک از ساکن قطعه

بیان بخل و لئیمی او چگونه کنم … کہ کس ندارد باور ز من بشرح و بیان

درون خانهٔ او گرد و سال ننشینی … بنان او نرسانی بهیچ وجه بنان

نه در دیگدانش ذرهٔ خاکستر و نه در خوانش از قراضهٔ نان اثر مطبخ او سفیدتر از طبع موافق و کاسهٔ او سیاه تر از دل منافق و بوقت نان خوردن چشم بر هم داشتی و دست در گوشهٔ سفره محکم بیت

مطبخ او سفید و کاسه سیاه … بخل بین لا اله الا الله

قطعه

ز اعتقاد بد و فسق او چها گویم … کدام کافر و ملحد مشرک و بی دین

چه سالها کہ گذشتی و عمرها بودی … کہ روی او نرسیدی بسجدهٔ بزمین

هر گز وضو نساختی و جهت قبله نشناختی رمضان را شوال دانستی و گوشت خوک را حلال زاد غازی را میراث پدر پنداشتی و نفقه حاجی را شیر مادر قطعه

از خوی ناخوش و غضب و چه گویمت … یارب بزینهار چه گرگ و کدام سگ

هنگام خشم چشم برافروختی چو خون … برخاستی ز گردن او شاخ شاخ رگ

اخترمست از و نگبر بختی و سگ دیوانه باو بے نیا میختی نظم

خاکساری از تهتک آتشی … بیوفائی دیو طبعی سرکشی

آتش کینه ز خاک انگیختی … گاه کینه دیو از و بگریختی

از چنین اوصاف صد چندین دگر … بود در وی مجتمع از هر هنر

حاصل آنکه در سفر از مصاحبتش بجان و در حضر از مرافقتش بفغان بودیم هر جا که میرفتیم چون قضا از پی ما میدوید و هر جا که می نشستیم چون بلا بر سر میرسید امکان خلاصی نه محبت و صلش را پایانی و نه دولت هجرش را سامانی همه روز می گفتیم

یا لیت بینی و بینک المشرقین … حظ جمیل کان بعد المشرقین

بطالع نیک روزی در سفر بودیم دزدان بما رسیدند و محاربه رفت ایشان

غالب آمدند و بحر یدند فرمود تا ترکی او را بشناخت گفت مملوک نیست که گریخته است و خود را برنگ شما انگیخته گفتم او را ببری هر چه بری ذمه تو از آن بری همه رختهای ما ترا حلال و آن فتوح ترا کفارت غارت مال ترک بخندید و او را از میان ما برکشید همه الحمد لله الذی اذهب عنا الحزن خواندیم و گفتیم قطعه

دفع شد از سر ما زحمت آن همعنی ... شکر کردیم بسی گرچه پریشان شد حال
مال غارت شد و دلشاد شدیم از پی آنکه ... صحبت یار مخالف بتر از غارت مال

چون ازوی خلاصی یافتیم سورهٔ اخلاص خواندیم و با یاران گفتیم شکر کنید قطعه

نعوذ بالله قحط و نیاز و غارت و وام ... هزار بار به است از حریف نافرجام
بدور دار خدایا بلای صحبت بد ... کز و بتر نبود هیچ سختی و ناکام

حدیث مصطفی است صلی الله علیه و آله و سلم که الرفیق ثم الطریق هر که در حضر نیازمودی در سفر مرافقت نمای که پشیمانی آنجا سود ندارد

حکمت بدانکه سفر عین ضررست و مصداق این حدیث پیغمبر که السفر قطعة من السقر و صحبت حریف بد شقتی دیگر فوقنا الله من العذاب الاکبر قطعه

سفر با حریف مخالف خطاست ... که هم مال و هم نفس ازو و بلاست
نشستن بصد محنت اندر حضر ... بسی به که با ناموافق سفر

حکایت خری و اشتری را رها کردند از پیری و لاغری هر دو بصحرا نهادند و عهد برادری بستند قضا را بمرغزاری رسیدند هوایش خوش و آبش دلکش

چند روز در آن مرغزار چرا کردند و تن لاغر و پشت ریش را دوا کردند خر بالای پشته برآمد و درختان را دید چون یاران موافق سر در هم آورده قمریان و طوطیان خوش الحان در ترنم آمده فاخته چون عاشق دل باخته در هوای قامت سرو کوکو زنان و هوان در اطراف سبزه زار ساکن شده و بلبلان به ترنم زبان گشاده فرد

امروز روز گشتن باغ است و مرغزار ... کز مرغزار ناله برآید نه مرغ زار

خر گفت ای برادر میخواهم که نغمه آواز ساز دهم و مرغان شیفته را در پرواز آرم بلندی آواز در من نیست و فلان کس که دانی شاگرد من قطعه

چنان بنالم کز سوز ذوق آوازم ... مسبحان ملائک برآورند خروش
صدای نغمه و صوتم چو بشنوند شوند ... مغنیان طیور از صریر خود خاموش

اشتر گفت زنهار این فضولی را از سر بیرون کن که آواز ناخوش و الحان مشوش از آواز شهیق تو عالمیان زحمت کشند و اگر با درت نیست این کلام مجید و کتاب کبیر ان انکر الاصوات لصوت الحمیر فرد

از همه آوازها دانی چه آواز بتر ... حق تعالی در کتاب خویش گفت آواز خر

خر گفت که قیاس مکن که تفاوت عداد او بسیارست در افراد و اختلاف بشمار است در آحاد زحمت کشیده ام در موسیقی رنج دیده طبع موسیقار نیک دانم و تفاوت بانگها نیکو شناسم قطعه

من از نوای مخالف بنوبت نوروز ... چو سوی ماهور دم ناله آید از عشاق
چو از نشابور اندیشهٔ حجاز کنم ... طریق راست بگیرم ز اصفهان و عراق

هرگاه دو بانگ و نیم کنم بر آنست روم و بانگ نیمی بعراق و بانگی بنوا و بانگی برهاوی دو بانگ بماهور و نیم به بوسلیک دو بانگ بحسینی و نیم بانگ بعشاق و نهاوند و اصفهان اکنون بیا تا من دست میزنم تو پای میکوب بیک بی و سه چوبی و لبست و چهار ساعت روز و شب بعیش و طرب رو دوازده پرده و لبست و چهار شعبه ساز دیم قطعه

چو ماهور وقت طلوع و بوقت چاشت عراق
به نیم روز سوی راست نه علی الاطلاق

میانه دو نمازت مخالفت باید
چو شد نماز دگر بوسلیک ایس عشاق

نماز شام نهاوند پس مخالف راست
ز شب چه پشده بکلی حجاز رگ حجاز

به نیم شب بنوا و سحر رهاوی ساز
رسد ز صورت حسینی حلاوتی بمذاق

اشتر گفت ترک این فضولی کن رکم این بوالفضولی گیر که راه نزدیک است و آبادانی و دور اگر کاروانی بگذرد و آواز تو بشنود از سبب بار فتی و از راه عراق و اصفهان ملول شوی گفتم باقی دگر تو دانی قطعه

آنکس که گوش سوی حقیقتی نمیکند
زنهار از نصیحت او درکشی زبان

رنجور را بگفتی خر را مخور بخورد
بر تو چه جرم باشد اگر داردش زبان

در حال دراز گوش که آواز بکشید آواز نفیرش بگوش کاروان رسید که خر ایشان در زیر بار مانده بود و ایشان در بار خر در مانده آمدند و خر و اشتر را گرفتند و در زیر بار کشیدند

چو بیند مسافر خری بیسری
رود صد ره از هر دو سوی خری

چون قدری راه برفتند خر بایستاد و بارش بر پشت شتر نهادند یار راه برفت

باز خر بایستاد دراز گوش را بر سر بار اشتر نهادند بیت

الحق از دست تو بکسارم
بار دیگر بتر بسر بارے

چون بر بالا رسیدند بایستاد خر گفت چرا نمیروی اشتر گفت میخواهم رقصی کنم خر گفت ای نادان چه جای رقص ست بر دو گفت هر ذوقی و حالتی بیدا شده است خر گفت از چه موجب گفت ازان خوش و نغمهٔ دلکش تو که در مرغزار شنیده ام این بگفت و خود را در رقص آورد خر بیفتاد و گردنش بشکست قطعه

بشنو نصیحتے ز من ای یار کاروان
گر عاقلی ز صحبت ابله نفور باش

نادان بسان یکپاره ابست ای اخی
تا جامه سیه نشود ز و بدور باش

بزرجمهر حکیم گفته است که بد در میان مردم نیک چنان گوسفند گرگین ست در میان گوسفندان صحیح صحبت ایشان روی بد شواری اثر کند و علت وے در ایشان بآسانی موثر باشد قطعه

در طائفه بدی یک تن
تاثیر کند بجمله اصحاب

یک ذره نجاست از ره شرع
نا پاک کند هزار من آب

بزرگی گفته است که حریف با نیک همچو آب و روغن ست اگرچه افزائی بر روغن کنند بآسانی بسوزد و روشنائی دهد و اگر قطره آب چکانی تیره سوزد و فریاد کند قطعه

صحبت بد میان نیکان
شورش و فتنه و فغان دارد

سگ دیوانه گر چه نگرد
لیک از و مردمان زیان دارد

باب دهم در ریاضت

قَالَ رَسُولُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَنَا اَشْبَعُ یَوْمًا وَاَجُوْعُ یَوْمَیْنِ قطعہ

چہ کنم لذت نعیم جہان — چون نخواہم در این جہان بودن
بس بود از خورش ہمان قدرم — کہ بدان زندہ میتوان بودن

حکایت آوردہ اند کہ پیغامبر علیہ السلام بر روز عادتی داشتی کہ بامداد در حجرات طواف کردی اگر طعام یافتی بخوردی و اگر نیافتی گفتی کنت الیوم صائما و نیت روزہ کردی

حکایت آوردہ اند کہ کسری را لیسری بود بسیار خوار ہمیشہ خستہ و بیمار بود ہیچ کس سبب بیماری وی ندانست طبیبی حاضر آمد زند از زمین صبیح صبوحی ملیح سیرتی صافی مزاجی شافی علاجی رنجوران را از دم او آسایشی و مہجوران را از قدم او آرامشی دست بر نبض او نہاد دانست کہ علت تخمہ است و سبب وی بسیاری اکلہا با حتیاع علاج کرد کسری بپرسید کہ او را چہ دادی کہ بہ شد گفت گرسنگی مثنوی

اگر صحت جسم خواہی مدام — مخور جز بقدر ضرورت طعام
چنین گفت بقراط آگاہ علاج — کہ از خلط معدہ است سوء مزاج

حکایت بنقل معلوم است کہ حکمای ہند را عمر دراز است و حکمت زیادہ سبب ظاہر آن کم خوردن است کہ یکی از ایشان جز بقدر یا دام مغزی طعام نخورد و در ہر سہ روز آن مقدار بکار می برد قطعہ

شنیدہ ام ز حکیمی کہ گر کسی پرسد — ز مردگان کہ چہ چیز است علت مردن
ز صد یکی بنود کین جواب می ندہد — کہ ہست علت مردن طعام پر خوردن

حکایت شنیدہ ام کہ افلاطون حکیم چہار صد سال در خلوت نشست و ہر روز باندازۂ یکدرم طعام خوردی بدین ریاضت عقود فلکی را حل میکرد قطعہ

دیدہ ام در صحائف حکمت — کز طریق ریاضت افلاطون
وضع کردہ است علم موسیقی — از صریر تحرک گردون

از آب و نان شکم را پر کردہ کہ در درون تو یک مسئلہ راہ نیابد

حکایت نقل کردہ اند کہ اصحاب صفہ چہل تن بودہ اند بعضی گفتہ اند ہفتاد تن بودہ اند علی اختلاف الاقاویل از دنیا اعراض کردہ بودند و غذا و لباس پوست جو و گلیم بود عورت پوش و بدین مقدار قناعت نمودہ اند و ہمہ چون عقول کلیہ تجرید کردہ اند و چون نفوس قدسیہ بتوحید رسیدہ و چون عنقا بر قلہ قاف قرب ساکن شدہ و چون وفا در گوشۂ امن نشستہ و میگفتہ اند قطعہ

از دہر قانع ایم بنانی و جامہ — نہ گندمین میدہ نہ ز سر عمامہ
زین گوشۂ پلاسی یا کہنہ خرقۂ — زین فضلۂ سبوسی با آب کامۂ
اینست پادشاہی درویش در جہان — نی کبر و نی ربائی و نی بارنامہ

حکایت روزی مہتر عالم صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بحجرۂ فاطمہ رضی اللہ عنہا در آمد فاطمہ بر پای نخاست یکی از اصحاب کہ در خدمت رسول بود انکار در دل آورد رسید بگریست در روی در آن صحابہ کرد و گفت انکار مکن کہ فاطمہ از ضعف گرسنگی قوت آن ندارد کہ بر پای تواند شد

حکایت آورده اند که این عطا سفت شبانه روز هیچ طعام نیافت گفت اگر سه شبانه روز دیگر نیابم شکرانه آنرا دو رکعت نماز گذارم نیافت و گذارد قطعه

بگنج فقر نهادند گنج معنی را — که تا نیابد ره سوی گنج بیگانه
چو فقر سلطنت ست از برای آن فقرا — بشکر فقر زیادت کنند شکرانه

حکایت بعضی از حیوانات آنند که چون گرسنه میشوند از زبل ایشان بوی مشک می آید و بعضی آنکه چون سیر میخورند از معدهٔ ایشان بوی زبل آید مانند آهو و گاو مثنوی

گاو از پی خوردنی بسیار — نشخوار همی کند چو مردار
آهو خورش گیاه خشک ست — افگندهٔ او مثال مشک ست

حکایت گاو زوری دیدم که روزی ده من طعام میخورد و هشت من خشت پخته بضرب مشت آرد و خاک میکرد و از مردم درم می ستاند گفتم ای بد نفس و ای بد همت خشت را خاک میکنی و فلوس می ستانی خاک را خشت کن و از من درم بستان آن روز بمزدوری آمد و ده مرده طعام خورد و یک مرده کار نکرد و روز دیگر بگریخت بیت

کسی کو را گدائی گشت پیشه — بنزدش هیچ کاری خوش نیاید

حکایت در توریت مسطورست که خدا تعالی هیچ طائفه را دشمن تر از خوانان کاهل ندارد که نه کسب دنیا کنند و نه کار آخرت ها تا گر تنا ور گدا یانند که با قوت تن و صحت بدن گرد خانها میگردند و از هر کاسه آش دست چمچه و در هان کفچه میکنند قطعه

ای تناور همچو گش در سرا — یا چو اشتر در بیابان خار خور

بهر لقمه دست پیش کس مدار — کارکی کن ورنه زهر مار خور

خواص خوردن را از بهر حیات خواهد و عوام حیات را از بهر خوردن

حکایت شخصی نزد یک بزرگی آمد که مرا روشی تعلیم کن گفت خورش تو چیست گفت چون گرسنه میشوم سیر می خورم آرام می یابم گفت اول خورش بیاموز آنگاه روش پیغمبر علیه السلام فرمود که بهتران بهشت آنند که چون بامداد برخیزند در خانهٔ خود شام نه بینند و چون شبانگاه خسپند در منزل ایشان چاشت نباشد بامداد ایشان از خدا راضی باشند و شبانگاه خداوند تعالی از ایشان خوشنود مثنوی

نباشد کسی را غم شام و چاشت — که روزی بهر زنده گذاشت
غم رزق آینده چندین مخور — غم عمر رفته خورای بیخبر
خدا اینکه او آفرید از کرم — تکفل برو رزق ما کرد هم

حکایت شیخ شفیق بلخی رحمة الله علیه گفت درویشان سه چیز اختیار کرده اند توانگران سه چیز اما آنچه اختیار درویشان ست راحت نفس ست و فراغت دل و آسانی حساب و آنچه اختیار توانگران است مشقت نفس و مشغولی دل و سختی حساب قطعه

درویش را ز محنت امروز ایمن ست — از فکر تن ز محنت فردا دل از حساب
بر عکس این توانگر مسکین بروز حشر — افتاده ز حساب بد و نیک در عذاب

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ اِنَّ فِي الْفَقْرِ رَاحَةً

راحت از درویشی و محنت از طلب بیشی ست

حکایت وقتی در شهر هرات در مدرسهٔ فلکیه وعظ میگفتم درویشی پرسید که الف را سر و تقدیم بچه یافت گفتم بآزادگی و فراغت نبینی که ب نقطه دارد سر از پیش بر نمی آرد قطعه

پرسیدم از استاد کای پیر طریقت — بهر چه الف تا ب خم و پیچ ندارد
از رمز بمن گفت که در مکتب تعلیم — صد بار شنیدی که الف هیچ ندارد

وو دبیران الف را از راستی در میان جان میکشند فرد

آزادگی و مجردی عادت کن — تا همچو الف میان جان گیری جای

حکایت ابو العباس قصاب میگفت هرگز طعام نخورم تا از گرسنگی بیطاقت نشدم لاجرم مرا الطبیب حاجت نشد قطعه

هرگز نبود طبیب حاجت — در گرسنگی و بینوائی
دیدم که نوشته اند در طب — اَلجُوعُ دَوَاءٌ کُلِّ دَائی

بشر حافی رحمة الله علیه گفت اگر گرسنگی متاعی باشد که در بازار بفروشند عارفان را نشاید که غیر آن هیچ چیز بخرند قطعه

چو مرد گرسنه را سیم و زر بدست افتد — یقین بدانکه ز بازار غیر نان نخرد
ولیک گرسنگی گر بسیم بفروشند — حکیم هیچ متاعی بغیر آن نخرد

در اخبار آمده است که فردای قیامت درویشانی که در دنیا ریاضت کشیده اند و مجاهده دیده و از نعم دنیا محروم مانده خداوند تعالی خطاب کند که ای

آنانی که دنیا را سه طلاق داده اند و نفس مطمئنه را بار ریاضت برنهاده قطعه

بترک عالم فانی بیوفا کردند — یقین که در طلب دوستی ما کردند
ز بهر مصلحت آخرت که مقصود ست — همه مصالح و مقصود خود رها کردند

در عرصات بگردید و بنگرید هر کی شما را دوستی و احسانی کرده است و لطفی نموده قدم از قدم او برندارید و دامنش از دست مگذارید تا او را با خود به بهشت ببرید

حکایت ابو هریره رضی الله عنه گفت روزی رسول خدا را دیدم که پهلوی مبارک بر زمین نهاده بود و رنگ رخسارهٔ مبارک وی متغیر بود گفتم یا رسول الله ترا چه بوده و چه رنج رسیده رباعی

بر چهرهٔ تو نشان درد ست چرا — گرد گل رخسار تو گرد ست چرا
برخاک چرا نهادهٔ پهلو را — ای پشت جهان روی تو زرد ست چرا

گفت ای ابا هریره سه روز ست که طعام نخورده ام و قوت و طاقت برخاستن ندارم ابو هریره گفت در حضرت وی بنشستم و بگریستم گفت ای ابا هریره گریه مکن که تنعم آخرت در ریاضت دنیاست عروس دنیا را بر من عرضه کردند قبول نکردم و بروی او التفات ننمودم از انکه گذران است قطعه

گر ترا عیش آخرت باید — ترک لذات این جهانی کن
کم یک ساعت تنعم گیسر — وانگهی عیش جاودانی کن

حکایت در مقامات صوفیان آورده است که اگر البته در گرسنگی طاقت نیارد

باید که سه یک شکم را از طعام پر کند و سه یک دیگر از آب و سه یک دیگر از برای نفس زدن رها کند اما صوفیان وقت ما میگویند که تو همه شکم را از طعام پر کن خود چیز لطیف است خود را جای میکند که لطیف است را جا گم نباشد و نفس را جای گو مباش بیت

بشنو که چه گفت صوفی پرداری ... چون سیر شدی چراغم جان داری

حکایت در کتاب طب آورده اند که بجهت حفظ صحت بدن باید که در دو روز سه بار طعام خورند اول بامداد و دوم نماز شام روز دوم نماز پیشین بدین ترتیب میباش تا مزاج صحیح باشد قطعه

در دو روز سه بار باید خورد ... تو بیک روزی خوری شش بار
کی تواند علاج تو کردن ... حاش لله اگر شوی بیمار

حکایت وقتی شخصی بنزدیک طبیبی آمد که در مزاجم تغیری پیدا شده است تدبیر کن گفت تغیر چیست گفت پیش از این هر بامداد بیست نان میخوردم و پیشین ده و خفتن بیست مجموع پنجاه بود اکنون سی بیش خورده نمیشود گفت سهل است مطبوخی بخور بدین تفصیل عناب ده من سپستان و گل بنفشه یک من هلیله زرد سه من غاریقون نیم من اسطوخودوس یکمن در صد من آب بجوشانید تا بیست من بماند ترنجبین ده من شیرخشت پنج من در آن آب شربت کن و بخور تا تلیینی باشد فرد

ترا اگر خور چنین است گاه رنجوری ... نعوذ بالله اگر تندرست گردی باز

حکایت در کتابی دیده ام که خداوند تعالی چون نفس را بیافرید از وی پرسید که تو کیستی و من کیستم گفت تو توئی و من منم گفته اند که سگ را به بند منقاد دار

و نفس را به بندگی معتاد تا آن صید کیند و این صید شود که گفته اند فرد

تا نباشی در طریق بندگی ... نفس ملعون کی شود منقاد بند

صد سال او را در سموم دوزخ بداشت و عذاب کرد و پرسید که تو کیستی و من کیستم همان جواب نخستین اعادت کرد و صد سال دیگر در زمهریر دوزخ او را بداشت چون سوال اول مکرر فرمود باز همین گفت سه روز بروی گرسنگی را گماشت پرسید که تو کیستی و من کیستم گفت تو خدای بزرگ و من بنده ضعیف قطعه

چه بلا صعب ترز گرسنگی ... لبس الضجیع الطوع جشوع
مصطفی در دعای خویش چه گفت ... فقنا ربنا عذاب الجوع

باب یازدهم در نکاح و احوال زنان

قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم تنکح المرأة لاربع لمالها و لحسنها و لجمالها و لدینها مثنوی

چار چیز است در تن آسایش ... که از آن چار باشد آرایش
زندگانی نیک و کثرت مال ... دین اسلام و تازگی جمال
زن که زین هر چهار محروم است ... زن مخوانش که دیو مرجوم است

بدانکه نکاح بر شش قسم است قسم اول واجب و آن آنست که مال و شهوت افراط دارد و اگر نکاح نکند در حرام افتد دوم سنت و آن آنست که مال دارد و شهوت با افراط ندارد سوم مستحب و آن آنست که مال ندارد

وشهوت بافراط دارد ولی تنها درست بر معاش چهارم مباح و آن آنست که هیچ یک ندارد و قدرت بر معاش دارد پنجم مکروه که هیچ یک ندارد و قدرت بر معاش نیز ندارد ششم حرام که هیچ یک ندارد و قدرت بر معاش ندارد و بسبب نکاح در حرام افتد چون راهزنی و غیر آن مثنوی

نه مال و نه شهوت نه کسب حلال — و بالی چه جوئی چه خواهی عیال
حلالی کنی و حرامش بری — حلال تو خود باشد از تو بری
مگو مرد کز راه معنی زن ست — کر از بهر زن خائن و رهزن ست

خبر بزرگی بود در بخارا که عرق شهوت بر وی طلاق بود و از مصاحبت جفت همیشه طاق دل از هوای زنان نگاه میداشت و زبان از ذکر ایشان کوتاه او را گفتند چون میدانی که بار عیال سنت چرا زن نمیکنی که هیچ جهادی قوی تر ازین و هیچ باری گران تر از بار عیال نی قطعه

گفت افراسیاب یا پیران — گو که باشد بزور رستم زال
گفت آن کدخدای صابر کو — نگریزد ز جور بار عیال

گفت اگر زن مسلمان باشد میخواهم گفتند فلان خاندان بدیانت و صیانت معروف اند نزدیک ایشان رفت و خواستگاری کرد و منت پذیرفت گفت آدمی را از آفات چاره نیست چنانکه از من خیانتی یا جنایتی ظاهر شود بملامت پرده من ندرید و آب رویم نریزید گفت معاذالله که ما را با نیها کار باشد

گفت اگر خونی واقع شود گفتند بپوشیم و نخروشیم گفت اگر دزدی واقع شود گفتند در خفای آن اهتمام تمام نمائیم گفت اگر بازنی میل افتد و با وی عقد نکاح بندم نرنجید گفتند حاشا که این تحمل توان کرد فرد

هزار محنت و خواری و رنج و دشواری — کشم بتحمل و رشک اختیار نکنم

پس روی بیاران کرد و گفت مسلمان ترین درین شهر آنها اند که بخون ناحق و دزدی رضا دادند و بحکم خدا و مصطفی رضا نمیدهند نظم

زنی گفت با شوهر اندر عراق — که نان خواهم و جامه ورنه طلاق
ز من لعبت کودکان تو ام — که بی نان و جامه زیم در وثاق
اگر چاکرم از تو خواهم خلاص — وگر بنده ام از تو جویم عتاق
اسیری چو من در جهان کس ندید — نه در هیچ قرآن و نه در هیچ چاق
چنین حکم کرد ست والی شهر — چنین گفت فرمان ده با شقاق
که زن را نه نان و نه جامه دهی — کنی در معیشت نشوز و شقاق
بنزدیک قاضی روم بعد ازین — کشم نفس خود را ز تو افتراق
وز آنجا به شحنه که تا مهر من — طلب دارد از تو به رنج و چاق
خیانت کنم من که هرگز ترا — نباشد دگر با زنان اشتیاق
برآورد شوهر زبان گفت هی — چه میگوئی ای قحبه پر نفاق
همه خان و مانم براندا ختی — وزین پس بجوئی زمن افتراق

برون بردی ز خانه ام هرچه بود — ز خام و ز پخته ز تازه ز رقاق
ز کفگیر و کاسه ز چمچه ز دیگ — ز کشک و ز سرکه ز ظرف و سماق
اگر میروی دست فرزند گیر — بشکرانه کابین به بخشش و صداق
اگر زندگانی بدل میکنی — دگرنه کنم بر تو زندان عراق
ز خانه برونت کنم چون سگان — کرختم ست با تو مرا اتفاق
همان دم علی الرغم کار ترا — نخواهم یکی شاهدی از قماق
نکوروی و خوش خندهٔ خوب طبع — سیه موی و پاکیزه و سیم ساق
ز حسن و جمالش مه اندر خسوف — ز نور رخش زهره در احتراق
چو خالی شود از تو ایوان من — بجای تو بنشانمش در وثاق
وثاقش دهم در دل و عهد و مهر — به بندم بحکم فشْ زد الوثاق
چو بشنید مسکین زنش این سخن — در آورد حالی سر اندر وفاق
بزاری و بیچارگی و نیاز — در آورد حالی سر اندر وفاق
در آفاق جفتی نیابی چو من — بخوبی و پاکیزگی گشته طاق
بگویم بسازم بدرویشیت — بخدمت به بندم ازین پس نطاق
بترک حدیث زنان گیر کان — بود شربت ناخوش اندر مذاق
کسی را که در خانه جفت بدست — همین ست در خانه رنج شاق

حکایت در شهر همدان شیری ساخته اند که هر روز زنان بی شوهر بر آن شیر

می نشینند بنوبت تا شوهر پیدا شود پیری حکایت کرد که یکروز صباح بیرون دیدم بر پشت آن شیر نشسته بود که آهوی چشمش شیر را صید کردی و تیر غمزه اش زهره را قید بچشم حیران و بدل نگران او شدم چندانکه می رفتم دمی نگریستم او می خندید و من میگریستم بیت

از دور مرا بدید و دانست — کاشفتهٔ زلف و خال اویم

بطاق ابرو اشارت کرد که من با تو جفتم و انگشت بر لعل پر گوهر نهاد که مگو آنچه با تو گفتم دلم دران میدان سرگردان او شد و چون گوی اسیر خم چوگان او به پیش آمدم فزاری کنان گفتم فرد

دل دید ترا و ترک جان گفت — این واقعه چون توان نهان گفت

گفت یک عیب دارم که مویم سفید است و دل از جوانی نا امید چون این سخن شنیدم روی گردانیدم گفت باری بهین نظر کردم زلفی چون قیر و جعد چون زنجیر دیدم گفتم چرا خلاف گفتی که پیری را همه کس دشمن میدارند گفت بس چیزی من دوست دارم که با این موی سفید مرا دوست داری القصه بسیار زاری کردم و بهزار دینار خواستگاری چون بخانه رفت بگوشه بنشست در بروی فروبست نه با من سخن میگفت و نه مرا عالم می پذیرفت قطعه

میان پیر و جوان اتفاق ممکن نیست — میان روز و شب انفراق ممکن نیست
بمعرضی که حدیثی کنند هر دو بهم — بجز حکایت خلع و طلاق ممکن نیست

آخر الامر عاجز آمدم و کابین بازستاندم و نص اَوْ تَسْرِیحٌ بِاِحْسَان بر و خواندم روز دیگر باز آنجا رسیدم او را بر پشت شتر دیدم از دور مرا دید روی بپوشید پیش آمدم و گفتم فرد

از کردهٔ خویشتن پشیمان هستی ... با بندهٔ خود بر سر پیمان هستی

بخندید و گفت مرا رگ جان گسستن به که با تو پیمان بستن فرد

بر پشت هزار شتر نشینم ... خوشتر که ترا بر شکم خود بینم

گفتم موی سیاه کنم گفت با دندان شکسته و پشت کوز چه کنی رباعی

ای کوز به تلبیس مکن موی سیاه ... کاندر رهِ عقل و دین فتاد ست گناه

از موی سیه باز جوان خواهی شد ... لا حول و لا قوة الا بالله

حکایت دوستی مرا حکایت کرد که در شیراز موی خضاب میکردم و از زنان میدانستم تا زمانیکه مرا نزاعی افتاد و مرا بزندان قاضی بردند و بعد از آنکه از زندان بیرون آوردند زن موی را بدید که سفید ست گفت من بعد مرا با تو زندگانی ممکن نیست هر چند مراعات کردم قبول نکرد تا میان ما بجدائی اتفاق افتاد عاقلی مرا دید و گفت بیت

زن نداری مرد عاقل زن مکن ... چنبر ادبار در گردن مکن

سخن او نشنیدم و از فضولی زنی در نکاح آوردم بعد از چند روز عاقل را دیدم پرسید که چونی گفتم لا تَسْئَلُوا عَنْ اَشْیَاءَ اِنْ تُبْدَ لَکُمْ تَسُؤْکُمْ حالی رباعی گفتم یاد گیر رباعی

آن کس که بلا و محنتِ تن خواهد ... آوارگی از خانه و مسکن خواهد

صد سلسله از عنا بگردن خواهد ... دانی که بود کسیکه او زن خواهد

بخندید و گفت اکنون گفتن و یاد گرفتن من سودی ندارد گفتم چه کنم شعر

اِذَا اَنْتَ لَمْ تَنْشَرِحْ فِی الْمَقَامِ ... تَرَحَّلْ اِلَی جَانِبِ السَّلَامِ

بیت

چو اندر نشستن عذابست خیز ... بهنگام فرصت بسوی گریز

حکایت از پیری پرسیدم که هیچ داعیه گفت داعیهٔ آن دارم که ترک داعیهٔ زن کنم قطعه

در جوانی بودم اندر غم که چون ... پیر گردم زن نه بیند روی من

پیر گشتم ای عزیزان بعد ازین ... خود نمیخواهم که بینم روی زن

حکایت وقتی در شهری زنی در نکاح آوردم و مهری گران در گردم نماز خفتن که او را دیدم پنداشتم که شب اول گور است و من اول شب در گور قطعه

بلای جفت مخالف چگونه شرح دهم ... که در جهان نبود مثل آن بلا و عذاب

شنیده که چه گفت ست زال با رستم ... عذاب گور به از زال بدبخانه خواب

قریب ده سال دران صبر کردم آخر بگریختم در وی بکرمان آمدم قطعه

گریختم ز خراسان بخوار آن ملحد ... چنانکه سنی از سبزوار بگریزد

دگر که باز زکرمان نیامدم بگریخت ... همی گریزم و چون من هزار بگریزد

ز خوی ناخوش او دگر گریختم چه عجب ... گل لطیف ز آسیب خار بگریزد

در کرمان زنی خواستم چنانکه دل میخواست بُردبار و مشفق و مهربان و خوب و بیدار الحق بیشتری از زنان کرمان بدین صفت اند و اگر کسی زن خواهد کرمانی باید خواست چنانکه گفته اند قطعه

در عرب باش و تفرج میکن ‎—‎ خوشدلی جوی و تن آسانی خواه
زن مخواه این سخن از من بشنو ‎—‎ ور بخواهی زن کرمانی خواه

بعد از هفت سال متروکهٔ منحوسه چون بلای تقدیر کرده از قفای من برآمد با خود گفتم بیت

با محنت و فراق و غریبی و عاشقی ‎—‎ ای صحبت حریف مخالف موافقی

القصه با من در آویخت و با کرمانی فتنها انگیخت چندانکه تردد و مهربانی کردم با خوی بدوش هیچ بهانه نبود و با من به تقسیم هر دو شب را راضی نمیشد و هر روز دو بار پیش قاضی میشد و نفقه هفت ساله میخواست و میان من و قاضی جنگ هفتخوان می آراست کابین بسیار دعوی میکرد یکی از حاضران مجلس گفت که بیتی از تو شنیده ام و یاد گرفته عجب که بدان عمل نکرده قاضی پرسید که چیست آن گفت قطعه

چو پیش از عقد با نو راندیدی ‎—‎ مکن در گردن خود مهر چندین
پشیمانی ندارد سود آن دم ‎—‎ چو بینی کو نمی ارزد بکابین

گفتم دیگرے در معارضهٔ این گفته ام قاضی گفت بخوان قطعه

هر چند زن بمهر شود مرد را حلال ‎—‎ بی مهر هیچ زن بشریعت حلال نیست
اما چو بیمعاش بود مرد گاه مهر ‎—‎ میدان یقین که در غم تسلیم مال نیست

و حال این بود که قاضی را با من غباری بود و بر صفحهٔ دل نقاری چندانکه گواهان می آوردم مسموع نمیداشت روزی پرسید که چون خاطر او تبو مائل است سبب ملالت تو از وی چیست گفتم قاضی را درین صورت یک نظر رواست فرد

یک ره بجمال او نظر کن بارے ‎—‎ تا بر من بیچاره ملامت نه کنی

گفت حاجت نیست که او روی خود بگشاید تو اگر صفت جمال او کنی شاید گفتم این همه نتیجهٔ آن قصیده ایست که یک دو بیت خوانده ام قطعه

فتاده ام بیکی دیو شکل کز بیمش ‎—‎ تحمل از خر دیر و بار بگریزد
سلیطهٔ که چو تیغ زبان برون آرد ‎—‎ هزار صف شکن نامدار بگریزد
از این کریه لقائی که از مهابت او ‎—‎ سیوکن دیو به شبهای تار بگریزد

قاضی چون این حدیث بشنید گفت عجب که ترا پیش ازین پشیمانی نبود گفتم بارها گفته ام که از نادانی دست درین حبالهٔ زده ام و از هیچ جوابی مشت بی زین نهفتاد سالهٔ شاهین عقل میتوانم که مرا از منقار عقاب و برهاند قاضی بخندید و گفت گواه بر این حاضر کن پس چه ساعت ترا عاقبت الامر گواه گذرانیدم و طلاقش دادم و خود را از وی رهانیدم که گفته اند قطعه

زان کس که موافقت نباشد ‎—‎ آن به که مفارقت گزینی
آوردی تو چون نگه ندارد ‎—‎ آن به که تو روے او نه بینی

حکایت حکایت کرد مرا دوستی در شیراز که در خانهٔ پیرزنی نزدل کرده بودم ناگاه از دریچه نظر کردم صبا جمالی دیدم چون سرو در باغ دل منخز امید و چون غنچه در بوستان جان میخندید فرد

زهی بلای سیاهی که چشم جادو داو | که صد هزار دل از دست عاشقان بربود

پیش پیره زن قصهٔ احوال خود بگفتم گفت سهل ست تدبیر او بکنم از خانه بیرون رفت و جماعتی از مردان و زنان را آورد و در خانه رفت و مرا بازنی عقد بست چون لحظه شد همه رفتند و پیرزن مانده پیره زن را گفتم منکوحهٔ من کو گفت منکوحهٔ تو منم نگاه کردم تنی دیدم خشک چون چوب عود که سوختن را شاید و قامتی چون میخ خشک که کوفتن را تو گوئی که هیبت و عنکبوت را ماند و خانه او اوهن البیوت را مثنوی

هیئتی همچو هیکل صندوق	دم فرو بسته پیش طلبش بوق
در لب و چشم او نه نم نه نور	کس نه بنیاد این چنین بانو

دانستم که سر در دامن کشید من نیز دم در کشید و گفتم فرد

المنة لله که این شغل قضا شد	محبوب بدست آمد و مطلوب روا شد

غرض من تو بودی اما شرم میداشتم که حالی رضای پیرزن طلبیدم و بر خود چون مرغ تاب زن طپیدم و بیرون رفتم بیت

من اگر خواهم بودن شوبت	کور باشم که به بینم روایت

روز دیگر اندیشه کردم که چه حیله کنم گفتم درین شهر غسالی را اعظیم مکروه میدانند بیا تا بهیبت ایشان بیرون آیم و بمرده شوئی خود را انجام قطعه

درین عقد محنت که افتاده ام	ندانم چه اندیشم و چون کنم
کنم پیرهن از تن مرده با	که شلوار از زن زنده بیرون کنم

صباح بدکان حله فروشی رفتم و چادری کهنه خریدم و دستاری بزرگ در روی پیچیدیم و در پشت گرفته بسوی خانه رفتم پیرزن گفت این چه حلیت گفتم در ولایت خویش غسال بودم و ترا اینجا از برای آن خواسته ام که تا بیاری تو این کار پیش گیرم پیرزن این سخن بشنید نفیر و فغان برخاست گفتم فائده نکند که بر اهل محله درین معنی عهدی کرده ام که هر دو ما از عهدهٔ غسل فجور و اناث بیرون می آئیم دست بر سر زد و روی در پایم نهاد و گفت مثنوی

از بهر خدا مکن فضیحت	در پیشه دعا دلست انیت
بگذر ز سر چنین پلیدی	انکار که روی من ندیدی

تضرع بسیار نمود و مهر اسقاط کرد و صد دینار شکرانه زیادت بداد تا از وی در گذشتم و محلت بوی گذاشتم

حکایت در بیوفائی زنان آورده اند که پادشاهی زردی بردار کرد و یکی از سرهنگان را به محافظت و فرمود چون شب در آمد سلطان خواب ولایت بلغ سرهنگ استیلا یافت سرهنگ در خواب فرو رفت دزدان آمدند و دزد را دزدیده بردند چون سرهنگ از خواب بیدار شد بترسید سر خود بگرفت بگریخت همدوان شب گذر وی در گورستانی افتاد ماهروی دید که از صفائی رخ او گفتی که گورستان پر نورست و از حسن طلعت وی نثار رحمت بر اهل قبور گفت مگر روحی که ببالین مرده آمده یا حوری که برحمت فرو آمده در ده ای مایه زندگانی

درمیان مردگان چون افتاده زن گفت شوهری داشتم سپهر بدمهر او را از من جدا
کرد و مرا الفراق او مبتلا با وی عهد وفاداری بسته ام و چهار ماه است که بر گور وی
نشسته گفتم ای ماه دو هفته اگر شوهر مرد با دیگری عقد حلال ست زن جوان را
ترک نکاح وبال اگر با دیگرے رغبت نمائی زہی سلطنت و پادشاہی قطعه

بر دیده نهم ترا که نورے
در سینه کشم ترا که جانے
هر عاطفتے که هست ممکن
پیش آورمت که اهل آنی

زن باول امتناع نمود و بآخر سر در آورد و با وی عقد نکاح بست و پیمان شوهر
اول شکست بعد از ساعتی مرد متفکر شد زن گفت مگر پشیمان شده گفت
نی ولیکن مرا مشکلی ست زن گفت آن مشکل چیست صورت حال و دردم گشته با وی
بگفت زن گفت سهل ست این شوهر من چهار ماه بیش نیست که مرده است
حلق وے به بندیم و بجای وے در آویزیم مرد بدین راضی شد چون مرده را از
خاک بر آوردند مرد گفت آن دزد کوسه بود و این ریش دراز دارد زن گفت
سهل ست ریش وی را بکنیم نشست ریش او را بکند و از دار در آویخت قطعه

بیوفائی زن نمیدانی
زانکه زن شوی بهر آن بکند
شوهرش مرده شهوتش باقیست
گر چه افتاده است با شوهر
تا شود شهوتش ازان کمتر
هست جویای شوهر دیگر

بعد از مدتی شوهر دوم رنجور شد زن بر سر بالین وی اضطراب می نمود مردم

حاضر آمدند مرد در وصیت در آید گفت نمیگویم که این زن شوهر نکند ولیکن شما را
شفیع می آرم که این موی چندی که بر زنخ دارم برائے شوهر دیگر نکند مثنوی

کسی دل بر وفای زال دارد
که دائم آب در غربال دارد
وفای زن هوای نوبهار است
گهی روشن گهی پر دغبار است
اگر دل بر وفای زن نهد شوی
زنخدانش بباید کند از موی

حکایت حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه روزی بر لب مبارک راند که
عجب دارم از زنان و از بیوفائی و فتنه ایشان گفتند یا امیر المومنین از چه
موجب گفت از پیغامبر صلی الله علیه و آله وسلم شنیدم که در روزگار عیسی علیه السلام
مردی بود زنی داشت صاحب جمال روزی شوهر را گفت می ترسم که بعد از
من زن دیگر بکنی و عهد وفای من دیگر مرد گفت عهد کردم که زن دیگر نکنم
زن نیز گفت من هم عهد کردم که بعد از تو شوهر دیگر نکنم اتفاق چنان افتاد که
زن مرد مرد بر سر خاک زن مجاور شد و شب و روز فریاد و زاری میکرد قطعه

سخت نادان مردکی باشد که او
زال کهنه گر رود از جای خواب
از وفات زن شود اندیشه مند
بستر نو گردد و بالین بلند

روزی عیسی علیه السلام آنجا رسید مرد دُرد دل با وی گفت حضرت عیسی از مرد
که دل از وفا بر دار که وی از اهل دوزخ است مرد فریاد بر آورد عیسی گفت
اگر خواهی دعا کنم تا زنده شود مرد در قدم عیسی افتاد عیسی دعا کرد زن زنده شد

چهره وید سیاه و تاریک مرد او را دید و تبرسید و گفت زن من نیست عیسی علیه السلام دعا کرد بهمان صفت اول باز بر آوردند مرد خوشدل شد عیسی علیه السلام گفت این زن را هیچ عمر نمانده است تراچهل سال دیگر عمر است مرد گفت یک نیمهٔ عمر خود باو بخشیدم زن گفت قبول کردم دست یکدیگر گرفتند و روان شدند چون پارهٔ راه برفتند مرد را خواب آمد سر در کنار زن نهاده بخفت ناگاه ملکزاده از شکار می آمد چون خورشید از لشکر یک سواره شده و چون ماه از ستارگان بر کنار آمده زن صاحب جمالی دید پرسید که تو کیستی صورت حال بگفت ملکزاده گفت چه میکنی با این گدای بینوا بیا تا ترا بر حرم و بنکاح خود درآرم بسیاری حکایت بگفت و عاقبت راضی شد و چون یوز از زمین برجست و ترفاءِ سمند برنشست فرد

پیش معشوق شد و شوهر هشت / زن زیبا چه کند شوهر زشت

چون شوهر بیدار شد زن را ندید در هر طرف میدوید و زن را می طلبید و شبانه صورت حال بگفت مرد بیچاره ازین حدیث برآشفت و بدر سرای ملکزاده درآمد هر دو را باهم دید چون زن نظر بروی افتاد روی بگردانید و گفت من ترا کی دیده و با تو کجا بوده ام هر چند شوهر سعی نمود سود مند نیامد مرد نزدیک عیسی رفت و گفت ای طبیب رنجوران و ای حبیب مهجوران قطعه

قدمی رنجه کن بکلبهٔ ما / کان جفا پیشه از وفا برگشت

تا نرمنی کر آن خدا ناترس / عهد بشکست و از خدا برگشت

عیسی علیه السلام حاضر شد زن همچنان انکار میکرد عیسی گفت چون او را نمیخواهی آنچه بتو بخشیده است بوی باز ده زن گفت باز دادم درحال که این بگفت بیفتاد و جان بداد حاضران تعجب کردند عیسی صورت حال بیان فرمود دل از وفاء زن برداشتند حکایت در شهر بصره رئیسی بود روزی در باغ خود رفت زن باغبان را صاحب جمال دید چنانکه گل از رشک رخش جامه پاره میکرد و غنچه از زیر پرده بروی نظاره رئیس چون او را بدید قطعه

چون بلبل شیفتهٔ عشقش / فریاد و فغان ز جان برآورد
از بسکه ز شوق او بنالید / هر ناله او فغان برآورد

باغبان را بطرفی فرستاد و زن را گفت بر دو در باغ را محکم به بند زن برفت و بازآمد رئیس پرسید که همه درها بستی گفت بستم و یکی در ماند که نمیتوانم بست گفت آن کدام گفت آن در که خداوند تعالی می بیند در وقت گناه بنده را چون این سخن بشنید برخود بلرزید و از حال بگردید و از پیش زن برخاست و ازان جریمه عذر خواست قطعه

ایکه قصد حرم خلق کنی شرمت نیست / در پی شهوت تن چند توان کوشیدن
گیرم از دیدهٔ مردم بتوانی پوشید / زانکه بی دیده به بیند نتوان پوشیدن

حکایت برقعی در بصره خروج کرد زن علوی بگرفتند تا فضیحت کنند گفت مکنید تا شما را تعلیم کنم که هیچ تیغ بر شما کار نکند گفتند این چنین باشد گفت اول

بیاز مائید تا به بینید چون تیغ بوی زدند جمالی هلاک شد دانستند که مقصود
این بوده که کشتن خود اختیار میکرد همگی ازین فعل پشیمان شدند قطعه

برتو اسرار بد و نیک همه
ای خدائیکه نماند مستور
گوشهٔ چادر این مستورات
دور دار از کف نامردان دور

حکایت علوی در مردی بغایت متهتک و لافه کار و مشهور و بدکار بحکم آنکه
اکرموا اولادی برده و فجره خلق اورا از آن خجل و ارجمند داشتند و همچنان
اعزاز و احترام او مید اشتند قطعه

گر صالح اند و طالح اولاد مصطفی
نواز جمله از سر لطف و دل خوشی
دائم شنیده که رسول خدا چه گفت
الصالحون لله والطالحون لی

روزی زن صاحب جمالی بدر خانهٔ او رسید بزور درا و ابکشید و خواست
که مراد خود حاصل کند زن گفت اگر ازین فعل فرزندی شود چه شود گفت
علوی بچه گفت عجب نیست که امیر از چنان علویانست که ازین فعل در وجود
آمده اند سید خجل شد و توبه کرد قطعه

از زنا دلو اطه معصوم ست
هر که از دودهٔ علی و نبی ست
وانکه این هر دو فعل پیشهٔ اوست
علوی نیست و که نو نبهی ست

حکایت آورده اند که شخصی از جور زن بگریخت مدت مدید قطع مسافت
کرد تا بکوه قاف رسید ابلیس در عقب او بود صباحی او را دید که

بشگیر بتعجیل میکند پرسید که کجا میروی گفت از دست زن میگریزم طپانچه
محکمی بر قفایش زد و گفت ای بریده پای هنوز اینجا بیش نرسیده قطعه

از جور زن کسیکه بخواهد گریختن
اندک مسافتی بود از قاف تا بقاف
صد بار بهتر از زن بد نزد اهل عقل
بودن همیشه صائم و دائم باعتکاف

باب دوازدهم در حسد مثنوی

عشق و حسد اند هر دو آتش
کافروخته می شوند خوش خوش
آن خانهٔ جسم و جان بسوزد
وین خشک و تر جهان بسوزد

آورده اند که اول کسیکه از فرزندان آدم حسد ورزید قابیل بود که با هابیل
بجهت تزویج خواهر خصومت کرد عاقبت الامر چاره جز آنکه برادر را بکشت
و اول خون ناحق در جهان این بود که او کرد ندید الست که باوی چه کند او را
بر سر نهاد و گرد جهان میگردید تا آخر کلاغی را دید که دیگری را کشته بود و دفن
میکرد و قوله تعالی غرابا یبحث فی الارض دفن کردن از وی تعلیم گرفت و آدم را
این مصیبت بغایت صعب آمد بر قابیل دعا کرد تا مردود حضرت گشت قطعه

خدایا حاسدم را توبه ده
اگر توبه نخواهد کرد مرگے
نخواهد بود مسکین را دعائی
برین تقصیر مرگش هست برگے

حکایت قارون برادر و عم زادهٔ موسی علیه السلام بود ولیک از منصب
عم زاده حسدی برد خواست که احترام او را از نظر خلق ببرد قطعه

گر کسی را خدا عزیز کند
نور ایزد فرو نخواهد مرد

کس نیارد بحیله کردش خوار
تف بکن گوش دل بخود دارا

فاحشه را مال وافر داد که در وقتیکه موسی به تبلیغ رسالت مشغول شود بگوکه
ای موسی مرا بخود خواندی و حاجت خود روا کردی چون آن وقت آمد
خداوند تعالی بر زبان راند که قارون مرا تعلیم کرد که موسی را بعیب منسوب کن
مردم چون این بشنیدند تیغ زبان بر قارون کشیدند قطعه

ملامتی که کنند از حسد بزرگی را
علم که بر ره اسلام برفراشته شد

بنزد خلق بزرگی او فزون گردد
بزور بازوی حاسد کجا نگون گردد

موسی ازین سخن در غضب شد دعا کرد خداوندش بزمین فرو برد دشمنان
گفتند میخواهی که مال قارون را بگیری دعا کرد خزانه اش نیز باوی و آن
قوله تعالی فخسفنا به وبداره الارض قطعه

گرای آن نکند مال و منصب دنیا
اگر خزینهٔ قارون بود بدست حسود

که کس حسد برد از بهر آن دگیر کین
حسد فرو برد او را بیک نفس بزمین

حکایت در شیراز شنیدم که دو برادر واعظ بودند یکی برادر خود را از حسد
وقت وعظ از ممبر فرو کشید بیفتاد دو شکمش بدرید من ازین بترسیدم و زبان
از وعظ بکشیدم در میان هیچ طائفه آن حسد ندیدم که در میان علما از بهر آنکه
علم از همه چیز نفیس ترست همه کس این شرف خود را می خواهد اگر چنانچه دیگری

نیز دارد قدر این ظاهر نمیشود و صوفیان را حسد نیست از آنکه دعوی فقر میکنند
و آن نیستی ست هرگاه که بدنیا میل کنند حسد برند که بزرگان گفته اند قطعه

کسی را که از عاقبت آگهی ست
رهی را بدنیا مکن رهنمای

بنزد عقل ز دنیا حسد ابلهی ست
که دنیا بنزد رهی گمرهی ست

حکایت میان قیصر روم و پدر اسکندر ذوالقرنین عداوتی افتاد چنانکه
هر سال از جانبین لشکر میکشیدند و مبالغی خلق بقتل میرسانیدند و راه هر دو جانب
چنان صلاح دیدند که این فتنه را بهر نوعی که توانند از میان بردارند قطعه

اگر خلاف و غباری بود میان دو شاه
دو کوکب از بعداوت نظر کنند بهم

بسهل چیزی بسیار خون کس ریزند
هزار فتنه و شور از جهان برانگیزند

قیصر را دختری بود صاحب جمال و در خوبی بغایت کمال آوازهٔ حسن وی
چون آفتاب مشهور و صفت خوبی وی چون ماهتاب معروف آفتاب شمع
جمال او پروانه و ماه بر بساط حسن او فرزانه قطعه

تو بهشتی رخی و لی زلفت
آه از آن چشم شوخ فتانت

نامه های سیاه را ماند
کربلای سیاه را ماند

و او از طرف پدر اسکندر در خفیه خواستگاری کردند از آن شرح جمال وی
بسمع ملک رسانیدند و بمجرد خبر دختر او را عاشق گردانیدند قطعه

شنید گوش من آوازه لطافت تو
بلا صفت که از آن جهان چنان شنید

ازان حدیث شدم عاشقت بآوازه — کس این حدیث بآواز در جهان نشنید

پدر اسکندر خواستگاری کرد قیصر منت داشت و عداوت از میان برداشت ملک چون دختر را بدید شیفته و عاشق او شد و شش ماه با دختر در خلوت بنشست و در بروی امرا و وزرا فروبست قطعه

کسی کو جمال دل آرام یافت — ز جملهٔ جهانش دل آرام یافت
بنا کام بیند دگر روی کس — کسی کز لب دلبران کام یافت

وزرا را ازین حالت حسد آمد خلوت طلبیدند و با یکدیگر تدبیر کردند که این عقد نکاح را فسخ کنند و آیت صلاح را نسخ از کیفیت تدبیر مضطر شدند اتفاق کردند که پیرزنی را طلب کنند که گره گشای این عقدهٔ مشکل ایشان شود مثنوی

بگاه مکر و حیله آن کند زال — که عاجز گردد از وی رستم زال
تو بنشینی سالها در اندیشهٔ میزان — بیکدم دفع آن معنی کند زن

پیرزنی را آوردند که قامت او چون پشت فلک خم بود بیت

ازان زالی که آن در مکر دستان — که پیشش زال گشتی بود دستان

باوی مشورت کردند که میان ملک و دختر فراق اندیش و این عقد نکاح را طلاق کن پیرزن گفت اعطیت القوس باریها و اسکنت الدار بانیها فرد

من این کار را سازم بیگمان — بدست کمانداد دادی کمان

دختر قیصر را موی بود چون شب فراق سیاه ولی چون روز وصال کوتاه

پیرزن با تیز ویر ازین حال خبیر و آگاه بشیوهٔ طبیبان در حرم در آمد دختر حدیث موی باریک با وی بگفت مثنوی

درون خانه بینی گرگ صد بار — بسی بهتر که زال تیز گفتار
چو بینی پیرزن را با زن خویش — زکابین و طلاق زن بیندیش

پیرزن گفت قصه کوتاه کن که موی ترا دراز کنم دشوی ترا بی نیاز در قضیهٔ طیبی موی شگافم و در فن مشاطگی جعد در دنبال ماه می بافم در حال آن شوم نفس بکری سگالید و داروئی در موی دختر مالید بوی ناخوش از وی ظاهر شد چون ملک نزدیک دختر آمد از بوی خوش دماغ را بگرفت و از خانه بیرون رفت قطعه

یک ذره عیب زشت کند روی خوب را — چون نقطهٔ سیاهی بر جامهٔ سفید
نقصان سهل در حق کامل بسی بود — زیرا که جز کمال ندارند از و امید

وزرا بعد از شش ماه چون ملک را دیدند پیش دویدند و موجب پرسیدند صورت حال را بگفت گفتند دختر قیصر نیست کنیزکی رومی ست که عادت ایشان آن ست که در هر شش ماه از موی ایشان بوی ناخوش می آید ملک ازین سخن متغیر شد و دختر را پیش پدر فرستاد و از ملک در صدف اسرار در مکنون بود و در خزینه استار لولوی مخزون دختر از خجالت نتوانست که پیش پدر رود و بطرفی رفت تا وضع حملش اتفاق افتاد و آن فرزند ذوالقرنین بود و او را از پدر پنهان میداشت تا آن اتفاقهٔ قدیم میان ایشان قائم شد قطعه

بدوستی نشود دشمنی بدل هرگز	مگر که شرط عداوت زراه برخیزد
میان پادشهان اتفاق ممکن نیست	مگر یکی ز سر ملک و جاه برخیزد

ذوالقرنین چون بزرگ شد وانواع هنرمندی بیاموخت قیصر آن حال را داشت دختر با[illegible]ی داد و ذوالقرنین را طلب فرمود و بنواخت سال دیگر که پدر اسکندر بحرب آمد ذوالقرنین پیش قیصر رفت و زمین ببوسید که مرا اجازت فرمائی که بحرب پدر روم اجازت فرمود مادرش وصیت کرد که اگر ظفر یابی اورا بنده کرده بیاری بخت نیکش یاوری کرد تا ظفر یافت پدر را از میان لشکر ربود فرد

هر کرا بخت راهبر باشد	در همه کار با ظفر باشد

پدر را در لشکرگاه قیصر آورد و زنجیر زر در پای وی نهاد و در پیش وی بتواضع بایستاد دید پدر اسکندر گفت مثنوی

شگفت ست احوال تو ای پسر	که نسبت ندارد دیگر با دگر
اگر دوستی بند و زنجیر چیست	وگر دشمنی لطف و توقیر چیست

ذوالقرنین گفت زنجیر می نهم تا وصیت مادر را نگهدارم و توقیر میدارم تا حرمت پدر را فرو نگذارم ملک دانست که فرزند دوست بگیر را در کنار گرفتند و با قیصر صلح کردند و دختر را بخانه بردند و هر دو پادشاهی ذوالقرنین سپردند و ذوالقرنین بفرمود تا وزرای حاسد پدر را حاضر آوردند و بعقوبت بردار کردند و سزای ایشان در کنار قطعه

سوال کرد یکی از حکیم یونانی	که دفع درد حسد را بمن بگوی دلیل
جواب داد که هیچ آدمی نمی داند	دوای درد حسد را ورای عزرائیل

حکایت آورده اند که مردی بود فاسق و خمار و تبه کار همسایه بغایت دولتمند داشت و با این همسایه حسد میبرد و ایذای او را غنیمت می شمرد ولیکن بر او هرگز بر نمی آمد قطعه

گر امان بایدت از خلق جهان به همه حال	با خدا باش بهر حال هویدا و نهان
گر همه خلق جهان قصد بجان تو کنند	گر خدا یار تو باشد چه غم از خلق جهان

تا روزی غلامی بخرید و اورا بمخصوص الطاف خود گردانید و بشر انواع اشفاق قیام نمود و گفت ترا خدمتی میفرمایم غلام گفت بجان منت ست بهرچه فرمائی آن کنم گفت میخواهم که امشب بام همسایه روم تا مرا بر بام او بکشی و جانب سرای وی بکشی تا چون بامداد شود مردم او را بدین جنایت گیرند و قصاص کنند و خلق را از وی خلاصی باشد غلام گفت هیچ عاقل این نکند از آنکه کشتن را بیم ایام خود مطلوب باشد چون تو بمیری از کشتن او چه فائده قطعه

بهترین عمر میدانی که چیست	آنکه باشی زنده و بدخواه نی
چون نخواهی بود زنده بعد ازین	دشمنانت خواه باش و خواه نی

هرچند غلام از بیمعنی گفت با خواجه هیچ فائده نکرد و چاره ندید از آن چون شبانگاه غلام خواجه را بر بام برد و سر برید و جانب اصفهان بگریخت چون سلطان این خبر رسید کس فرستاد و فرزند دیگر مرد را گرفتند و مردم بصلاح وی گواهی دادند

وازان دیار جمعی باصفهان رفتند آن غلام از حال مرد باری تفحص نمود گفتند همچنین تهمتی محبوس ست غلام گفت او بیگناه است آن خیانت من کرده ام بدستور خواجهٔ خویش از زبان غلام این طائفه گواه شده آمدند و گواهی دادند مرد را رها کردند حاسد هلاک شد و بعذاب گرفتار فرد

همیشه حاسد ملعون چنین جزا باشد
که او بمیرد و محسود او بجا باشد

حکایت وقتی شخصی نزدیک معتصم رقعه نوشت که فلان کس از لشکریان وفات کرده است و ازوی مبالغی مانده و طفلی خرد دارد اگر امیر المومنین اشارت فرماید قسمی ازان بخزانه رسانند تا لشکر معمور گردد معتصم بر پشت رقعه نوشت که اَمَّا الْمَالُ فَحَفِظَهُ اللّٰهُ وَاَمَّا الْمَیِّتُ فَرَحِمَهُ اللّٰهُ وَاَمَّا الْیَتِیْمُ فَاَنْبَتَهُ اللّٰهُ وَاَمَّا اللَّئِیْمُ فَلَعَنَهُ اللّٰهُ بمعنی آنست قطعه

آن پدر مستحق غفران باد
مال او را پناه یزدان باد
طفل را پرورش کناد خدای
وان مقلد قرین خذلان باد

ازین سخن هم دیانت و هم مروت معلوم میشود و ارباب حلم را تنبیه است که مال خاصه ازان یتیم ست باید که گوش بسخن حاسد و نمام ندارند و حق مسکینان بر ایشان سپارند و خود را ازان حقی ندانند و سخن غمازان ظالمان را از بیچارگان دفع کنند که گفته اند قطعه

حدیث ظالم و نمام مشنو
اگر در خاطرت میل صواب است
ملک را نیست این معنی محقق
که ملک از تخم غمازان خراب است

حکایت شمس المعالی قابوس را دو پسر بودند همیشه مهتر از کهتر حسد بردی و هلاک او را فرصت شمردی فی الدش بمعنی دریافته بود و دو النفقه که وزرا او را اغوا میکردند که قصد برادر و پدر کنند و مملکت را باستقلال متصرف شوند مهتر را بعراق فرستاد و خود بخراسان بایستاد و ایذای و میدید و می شنید و منتظر خلاص از وی می بود قطعه

چون جدل کردن نخواهی با سفیه
گوش میکن معنی گفتار او
گرچه همسایه تعدی میکند
هم بنگر عاقبت دیوار او

چون وفات پدرش نزدیک رسید پسر مهتر را نزدیک خود خواند گفت عنایت حق پدری نگاه دار ترا سه وصیت میکنم باید که بجا آوری و غنیمت شماری اول آنکه برادر را بخوانی و باوی طریق مودت نگاهداری تا بیگانه در میان راه نیابد دوم آنکه باغی از برای تو کشته ام و عمارت کرده درختان کهنه را برکنی و درخت نو بر نشانی تا ترا نیکو بر دهد سوم آنکه ترا دشمنی ست که گاه گاه عارض میشود در فلان حقه دارویست که بوقت حاجت بتو میدادم چون ترا احتیاج شود بکار بری این بگفت و وفات یافت پس بحکم وصیت پدر برادر را بخواند و بنواخت و وزرای کهن را بتاویل درختان بکشت و براند اخت و بوقت حاجت آن دارو زهر بود بخورد و بمرد و ملک به برادر پرداخت قطعه

دشمنی جمله زبیگانه مدان
بلکه آن ممکن بود از خویش نیز
ای جراحت جمله از بیرون مبین
در درون بسیار باشد ریش نیز

مثنوی

حسد اندر میان خویشاوند … همچو تیغ ست قاطع پیوند
آتش انگه که شعله افروزد … رطب و یابس بهیک نسق سوزد

حکایت آورده اند که سیف الدوله پادشاه عراق بود حاجبی داشت مقرب آنحضرت وزیر را ازوی حسد می آمد روزی بخدمت ملک عرضداشت کرد که حاجب ملک را العیب بجز نسبت میکند و ملک این عیب را بغایت دشمن میداشت ازین سخن عظیم متفکر شد و بوسوسه نفس وی موثر نگر میکرد که حاجب را بچه تا دیل در عذاب انگند تا کار بدان غایت رسید که خواب و قرار ازوی برفت قطعه

بزرگان از همه خلقان دیگر … حدیث کس محقر تر نشنوند
شنیده ستی که در افواه گویند … که در معنی بزرگان جمله گوشند

تا شبی وزیر حاجب را دعوت کرد و سیر بسیار در طعام انداخت بامدادرو بحضرت شهریار کرد و ملک حاجب را پیش خود خواند تا با وی حکایتی بگوید حاجب آستین بر دهان نهاد تا بوی سیر بمشام ملک نرسد ملک را حکایت وزیر تصدیق افتاد خود

گمانی که شد با قرینه قرین … بنزد همه عاقلان شد یقین

حالی کاغذی با خزینه دار نوشت که خلعتی بدارنده خط دهد و در آخر نوشت بلا توقف سرش بردارد و کاغذ را سر مهر کرده بحاجب داد و گمان آنکه تشریف است تعجیل نموده در راه وزیر بوی رسید صورت حال با وی بگفت وزیر از حسد درخواست کرد

باخزینه دار گوید که تشریف در توقف دارد گفت کاغذش ده تا از بهر تحصیل کرم حاجب کاغذ بوزیر داد و وزیر بدست خزینه دار داد و چون کاغذ ملک بگشاد و توقف نکرد و تیغ بکشید وزیر چون این تهدید بدید گفت کاغذ از بهر حاجب نوشته اند خزینه دار نشنید و سر وزیر ببرید روز دیگر که حاجب نزدیک ملک آمد ملک تعجب کرد و حال پرسید صورت حال بگفت ملک ماجرا پیدا کرد و حاجب و وزیر هویدا کرد حاجب را وزارت بخشید و در کارها صبر و تانی گزید قطعه

بجمله حال تانی و فکر باید کرد … علی الخصوص بزرگان و پادشاهان را
باشکار و نهان خون کس نباید ریخت … که تا یقین نکنند آشکار و پنهان را

حکایت برادران یوسف که از حسد در چاه انداختند و نیز پدر را هم قلب بفرقت و بند ساختند و پیراهن به بروغ خون آلوده کردند و پیش پدر گفتند که گرگش بخورد این همه چنان نبود که گریستن مکاره قوله تعالی وجاؤا اباهم عشاء یبکون حکایت وقتی در مقصوره هرات وعظ میگفتم در بیان این معنی عبارت رفت پیری برخاست و گفت چرا شبانگاه آمدند گفتم تا کسی آب چشم ایشان نبیند مثنوی

گریه در شب عظیم آسان ست … که همین بانگ و شور و فغان ست
آستینی همی نهد بر رو … کس نمی بیند آب دیده او

بزرگی گفته هست تا معنی این آیت دانستم مرا بر گریه هیچکس اعتماد نمانده است قطعه

بسکه پیش حاکم آید دادخواه … که بمعنی اهل بیدادی بود

گریهٔ ظاهر ندارد اعتبار — ای بسا گریه که از شادی بود

حکیمی گفته است که میان گریستن شادی ومصیبت فرق ست که اشک مصیبت شور ست بخلاف شادمانی فرد

اشک شور انگیز چون شیرین بود — زانکه اصلش از دل غمگین بود

لاجرم ثمرهٔ حسد ایشان را احتیاج دنیا افزود و یوسف را کرامت واعزاز قوله تعالی فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ الآیه

باب سیزدهم دربیان ظلم وفساد

وعن ابی هریرة رضی الله عنه انه قال قال رسول الله صلی الله علیه واله وسلم الظلم من ظلمات یوم القیامة مثنوی

ظلم در اصل خویشتن نکوست — که همه ظلمت قیامت از وست
بشنو ای ظالم خدا آزار — بئس للظالمین عقبی الدار

حکما ظالم را چنین تعریف کرده اند که وضع الشیٔ فی غیر موضعه هر چه چنان نماید ظلم است

حکایت آورده اند که ظالمی در بیابان کوشکی بنا کرد گفتند از آبادانی دور است متعذر ست سوگند خورد که خر زنان حامله را که لگد بر انید و کوشکی بنا کرد و بر زنان باردار آغاز بیدادی نهادند روزی زنی راخشتی گران برگردن نهاده بود وقت وضع حمل در آمد بشست تا بار نهد سر سنگی بوی رسید با صورتی چون

شب دیجور وسیرتی چون کلب عقور بنابا کی چون گرگ دیوانه و بناپاکی چون سگ لایه چندانکه بیان عذر کرد مسموع نداشت و بیچاره را تازیانهٔ قهر بر دو خشت ظلم برگردن او نهاد بیچاره روی باسمان کرد و گفت الهی قطعه

دل مظلوم خون میگردد از ظلم — چه خواهی کرد از بیداد چندین
خدایا شر ظالم دور گردان — ز رودی از سر مظلوم آمین

ناگاه موکلان الهی آتش عظیم به پیراهن آن جماعت برافروختند و تر و خشک آن طائفه را با شعلهٔ آتش عذاب بسوختند فرد

نترسد آنکه آتش بر فروزد — که ناگه خود در آن آتش بسوزد

حکایت دوستی را نصیحت میکردم که بعوان دوستی مکن که عوان حق ناشناس باشد و نه اهل منت و سپاس اگر هزاران گرم و آب سرو پیش آری که یکبارش کرم ببرے هزار سروی بلبند گفت عوان سگ ست سگ بلقمه مطیع توان کرد گفتم غلط کرده که عوان از سگ بتر ست که سگ بنان حرمت دارد و عوان بجان منت نپذیرد قطعه

زینهار احسان مکن با سفلهٔ — کو ندارد از تو نانی را سپاس
نوح با کنعان نافرمان چه گفت — سگ به است از مرد ناحق ناسپاس

تا روزی عوان مصاحب و بد سرایش آمد و دل بسته و دیده زبان بگشاد و بسیار دشنام نافرجام داد و روز دیگر مرا دیده گفت صواب گفتی که دوستی با نیها خطاست و ثمرهٔ محبت ایشان هبا مثنوی

لکن دوستی با عوان زنهار | که در وقت حاجت نیاید بکار
شنیدم که هرگز نیاید نکو | چو گرگ آشنا شد بپرهیز ازو

کسیکه با عوان دوستی میکند و میگوید که خود را از وی ایمن گردانیدم همچنانست
که مارگیر افسون می خواند مار گوش می نهد و مراقبت زخم و میدارد فی سرد

گر عوانش نشناسد چه غم از بیدادش | گر کسے مار نگیرد خطرش کی باشد

حکایت از بزرگی پرسیدند که دجال کی پیدا خواهد شد گفت در بست که
پیدا شده است اما از رئیس ده متبر سد که خرش بالا غی دهد قطعه

این رئیسک نگر که از جورش | بر دل خلق هست چندین داغ
گر تواند ز مسجد قاضی | پیش ظالم برد پلاس و چراغ
خر دجال را چه وزن نهند | خر عیسی همی دهد بالاغ

حکایت شخصی نابکار کو سوی معروف هیچ تن از نیش کژدم قلمش ایمن نبود
و هیچ دل از کور برات او ساکن در حالت نزع پسران را خواند و گفت ای
نغمتی نماند که شما را میراث شود زندگانی بکروه کرده ام که خلق بشما شفقت نمایند
اما شما را وصیت میکنم اگر جمله بدان بروید توانگر شوید و باقی عمر در رفاهیت
گذرانید گفتند منت داریم گفت چون جان از تنم برآید مرا بر حصار برید و بشبیب اندازید
و فریاد برآرید که بسیار اکشته اند همه خلق این سخن باور کنند و هر دم دل از خوف تشنیع
توزیعی کنند و مال فراوان بشما دهند پسران وصیت پدر خود بجا آوردند

و مال بسیار ستانیدند قطعه

یا رب بندو دار ز بلای عوان کژ و | هرگز ندیده هیچ مسلمان صلاح و سود
بنگر که گفته اند که ظالم چو آتش است | از زندگیش سوزش و از مردنش دود

حکایت رئیس دهی را مصادره کردند گریخت و در خانه درویشی پنهان شد
درویش دران مدت شرط خدمت بجا آورد عوان عذر میخواست و پنهان احسان
می بست عاقبت خلاصی یافت روزی ایلچی آمد که جامهٔ زینتی می طلبند او را
از درویش یاد آمد گفت جامهٔ زمینی را از خانه وی آوردند و در پای افکندند
و از دست درویش رفت ثمرهٔ محبت عوان ظالم ظاهر شد قطعه

چو در مصادره افتد عوان ظالم طبع | مکن معاونتش زانکه مار بیمار است
چو دم مار برید ند تو سرش افکن | که مار زخم رسیده نه اهل تیمار است

حکایت نقل کرده اند که یکی از بزرگان نام او زید زاهد بود گفت در لشکری
بودم بمزرعهٔ رسیدم که بسیط زمین به بساط سبزه ملون بود دیگران سوار خیمه ها را در کشت زار
انداختند من عنان اسب خود را گرفته نشستم پیر دهقانی پیش آمد و گفت چرا اسپ را رها
نمیکنی گفتم میترسم که مرا انجل نکنی گفت خدا اشتر ترا بدور دارد که تو ایشان را بمزرعهٔ
من گذاشتی گفتم چگونه گفت اگر برکت تو نبودی همه هلاک شدندی قطعه

اگر نه صحبت نیکان بود میان بدان | ز شومی عمل خود بدان فنا گردند
خدای دور کند این گروه را ز میان | که تا بیک نفس این ظالمان هبا گردند

حکایت در کتب اهل هند آورده اند که بهیچ وجه بر ظالم و شریر اعتماد نشاید کرد و از
راه تمثیل میگویند شخصی در بیابان می رفت بموضعی رسید که کاروانیان آتش کرده بودند
و رفته رفته باد آنرا اشتعال داده بود و در هیزمها گرفته ماری بزرگ بر پاره چوبی
مانده از هیچ طرف راه نمی یافت که رود آن مرد را رحم آمد و بر آن مار دل بسوخت گفت
اگرچه دشمنست اما درمانده است دستگیری درماندگان سنت اهل کرم است مثنوی

یاری درمانده بس کار نکوست — خواه دشمن باشد آنکس خواه دوست
چون ز پا افتاده بینی اسیر — از سرش در بگذر و دستش بگیر

پس توبره بر سر چوب کرد و او را از آتش برکشید و بیرون آورد مار بگود در سخن آمد
و گفت ترا زخم خواهم زدن مرد گفت من با تو نیکی کرده ام گفت راست میگوئی
چه امید میداشتی ندانستی که من دشمن تو بودم و معاونت دشمن از عقل دور است مثنوی

مکن هرگز بجای بد نکوئی — که تا مردم نگویند یار اوئی
چو کلک ظلم مشرف می تراشی — شریک اندر برات ظلم باشی

گفت البته ترا زخم خواهم زدن گفت نیکی را چگونه مکافات بدی باشد
گفت آری در مذهب آدمی زاد نیکی را مکافات بدیست اگر خواهی بدین
دعوی گواه آرم گفت اگر گواه باشد مرا الحجت هلاک کرده باشی و بر تو ملامت
نباشد از دور گاو دشتی پدید شد گوئی گاو زمین است که بچرا آمده با ثور فلک از
هوا مار گفت بیا تا نزدیک آوردیم چون پیش گاو دشتی رسیدند مرد گفت نیکی را

مکافات چه باشد گاو دشتی گفت پیش آدمی زاد بدی گفت تا من جوان بودم شیر و
نتایج میدادم کار و بار من مالک من فراهم میگرفت چون پیر شدم سر فرود شعر

إنّ فی التوراة تنظر فرقهم — خصلة الشاداب الطلاق الهرم

روزی مالک من به گوشت مرا فربه دید بقصابی فروخت که مرا بکشد و حقوق چندین
را هیچ اعتباری نیست مار گفت گواه گواهی دادم گفت بیک گواه حکم چون کنند فرد

مصطفی گفت بزن و بر مرد — حکم بی دو گواه نتوان کرد

از دور ناگاه درختی پدید آمد مار گفت از آن درخت سوال کنیم چون نزدیک
درخت رسیدند مرد گفت نیکی را مکافات چه باشد درخت گفت نیکی را پیش
آدمی زاد بدیست گفت چگونه گفت در بیابان مسافرانرا سایه میکنم و از حرارت
آفتاب خلاصی میدهم ناگاه کسیکه در سایه من لحظه نشست و بیاسود چون
بالا نظر کند گوید که فلان شاخ دسته تبر را شاید و تنه این شاخ در را شاید
چنانکه بزرگان گفته اند مثنوی

در طینت آدمی وفا نیست — بر نیک بجز بدیش جزا نیست
در سایه هر درخت کاسود — از بیخ برید شاخ او زود

مار گفت اینک دو گواه شد تن بر زخم در ده گفت تا قاضی حکم نکند حجت تو ثابت
نشود ناگاه روباهی پیدا شد مار گفت هرچه روباه گوید چنان باشد چون نزدیک
روباه رسیدند پیش از آنکه از وی پرسند بانگ بر مرد برد و گفت ندانسته که جزای

نیکی بدی باشد اما تو چه نیکی کرده بجای او مرد گفت ورا از درون آتش برآورده بودم گفت تو چون در آتش روی کرا او را برون آری دروغ میگوئی فرد

ندارد بر تو آتش مهربانی	خلاص او ز آتش کی توانی

گفت توبره بر سر چوب کردم تا او در توبره رفت او را برون آوردم روباه گفت مرا باور نمی آید که ماری باین بزرگی چون در توبره رود مار گفت راست می گوید گفت ازان میگوئی تا به مکافات نیکی بروی بدی کنی اگر راست میگوئی تو در توبره رو تا من ببینم و حکم کنم مار باین سخن فریفته شد و در توبره رفت روباه روبدان مرد آورد و گفت اکنون فرصت نگاه دار و سر توبره محکم کن و مار را بردار و بر زمین زن تا هلاک شود بدانکه هر که بوقت فرصت در هلاک دشمن تقصیر کند بهلاک خویشتن تعجیل کرده باشد قطعه

بشنو از من نصیحتی که ازان	تو شوی شاد و دوستان خوشنود
پای دشمن چو آمد اندر سنگ	سنگ برگیر و بر سرش زن زود

حکایت وقتی با جماعت درویشان بشهری رسیدیم و ملک آن شهر را ظالم دیدیم گفتیم نیت اقامت مکنید و عزیمت استقامت که ظلم سبب هلاک و دیار ستمگر ظالم مستحق عقوبت است و چون بلا بر طائفه نازل شود بر خاص و عام برابر گردد شعر

اذا نزل البلاء علی دیار	ستهلک کل ذی عز و بأس
اذا وقع الشرارة فی متاع	ستحرق ذاک من طرف و رأس

چون ازان دیار چنان قرار یافت جانب ملک تاتار شتافتیم طائفه ترکان بالو و خرد و اززر با ما همراه شدند و جماعتی از دزدان خونخوار ازین حال آگاه در قفای کاروان شدند و امیر ظالم در قفای دزدان اما متوقف میبود تا چند آنکه دزدان کاروان را بقتل رسانند و دست تعدی بمال ما آورند دزدان را بدین بهانه بیاورد و اموال بخزانه سپارد قطعه

مردم درویش را با مالدار	نهی باشد اتفاق اندر سفر
زانکه از فاسق نه بینی فائده	از جفای دزد باشد در خطر

چون وقت نزول شد و مردم بترتیب عشا مشغول یکی از یاران مرا گفت درین نزدیکی چشمه نخجیر است و در کنار آن کمین گاه تیر اگر مصلحت شود در ره بدانمقام آریم بکمین که در فرصت صید بدام افتد چون آنجا رسیدیم و در کمین نشستیم آواز سگ از مکان برخاست گفتم برخیز بدکه آواز سگ برخاست مگر در دو جراحی در قفاست چون بکاروان رسیدیم و خبر دادیم همه برخاستند و چند آنکه راه طلب کردیم نیافتیم و در دل استاره کردیم و بشتافتیم که قوله تعالی عسی ان تکرهوا شیئا وهو خیر لکم مثنوی

بسا کاریکه نامحبوب باشد	چو واقع گردد آن بس خوب باشد
اگر خواهی که این معنی بدانی	عسی ان تکرهوا شیئا بخوانی

آن شب تا صباح راه بریدیم تا بمنزل رسیدیم و از دزدان دور از گوش کرداشتیم

یکی بماند ناگاه بجانب راه نگاه کردیم جهل عفریت ناپاک دیدیم هر یک با طلعت چون شب دیجور و تیغی در دست چون شعلهٔ نور از ان بدکیشان هر یکی چون رعد سیفر باید و تیغ ایشان چون برق می درخشید چون نزدیک ما رسیدند برباط حصن و ویدیم یک روز منتظر نشستیند و آخر الامر رخصت خصت بستند شنیدیم که امیر ظالم را در خصنت با ایشان مقاتله افتاد و از طرفین بسیاری بدفرخ رفتند قطعه

چو درمیان ستمگارگان خلاف افتد
بود مبارک اگرچه خلاف مشئوم ست
روایت ست ز پیغمبر خدا این قول
که اختلاف دو ظالم نجات مظلوم ست

اَللّٰهُمَّ اشْتَغِلِ الظَّالِمِیْنَ بِالظَّالِمِیْنَ وَاَخْرِجْنَا مِنْ بَیْنِهِمْ سَالِمِیْنَ ○

حکایت وقتی در بیابان لوط سرگردان شدیم واز بی آبی مضطر و حیران ناگاه جماعتی دزدان بما رسیدند کاروانیان چون ایشانرا بدیدند ترسیدند گفتم مترسید که ایشان اندک‌اند و ما بسیار خدا ایشان را دشمن ما را یار چون بکاروان رسیدند کاروانیان را غالب دیدند دست از تعدی در کشیدند کاروان سالار از ایشان دلیل طلبید دستغیری برگزید گفتم مکن که دیریست که گفته‌اند و نغایج حب قطعه

دیو را رهبری نفرما ید
در بیابان لوط مردن به
هر کرا از خرد خبر باشد
که ترا دزد راهبر باشد

همچنان باشد بو که گفتم همه شب راه دراز رفتیم و صبح را بمنزل گاه اول باز رفتیم مگر طائفه از پس طی بودند الا مقاومت رانه پس ما در پیش ایشان بر وند وقت صبح شخصی

بدین راه رسیده و لیکن هنجار راه را دیده بگفت ای رفیقان راه از قفا نشست و دزدان که در پیش اند طالب جفا مثنوی

بعمد امیرِ وی راهست نه انیستا
چو سوی کعبه باید شد بتعیین
مرادت کعبه و رو بیت نخشین نست
خطا باشد که آری رخ سوی چین

همین که سلطان چین از جانب مشرق روی نمود و خود سیمین صیقل کرده ماه از فرق مبارز شب بر بود کاروانیان تیغ بر کشیدند و بتیغ دزدان بیدین را بکشتند مثنوی

ظالم و دزد را به تیغ بکش
مکن ای خواجه بر عوان زنهار
از سر قهر بیدریغ بکش
بِئْسَ لِلظَّالِمِیْنَ عُقْبَی الدَّارِ

حکایت وقتی از عراق بفارس میرفتم با جمعی رفیقان موافق و همه در ارادت صادق زاهدے درمیان با لود خود را چنان مینمود که از دنیا معرضم و بعقبی متوجه که هرگز توت حطام بدامن اعتصامم نرسیده و چشم عفتم روی شهوت ندیده مثنوی

بسته بر سر عصابهٔ تقوی
سر پندار بر کشیده بعرش
گفته معروف خویشتن هست
کرد در زهد مالکی دعوی
وز هوس بر هوا فگنده نورش
صد چو شبلی در آستین نیست

ناگاه حرامیان بما رسیدند دست بمال حلال دراز کردند و غارت و تاراج آغاز چون دست پای ما ما بربستند و بارها بگشادند زاهد از میان برخاست و نیاز استبعاد انکه اصحاب تجرید فرمودند و جامه از زاهد در ربودند همیانی

از میان وی بکشادند هزار دینار زر بود گفتم ای مشرک راه حقیقت مرتد درگاه طریقت نماز تو از برای حزب حال است نه از برای حمد و ثنا ذو الجلال تاکی بزهد ریا میکوشی و دین بدنیا میفروشی قطعه

در بر خر مهره بیع می نکنند · ابلهی کو فروترست از خر
بیع با غبن میکنند مسکین · زاهد دین فروش دنیا خر

حکایت یکی از سپه سالاران معتصم بخانه درویشی با سپاه خود نزول کرد درویش گفت منشور دارم که کسی بی اجازت در خانه من درنیاید گفت منشور تو کو درویش مصحفی آورد و این آیت بروی خواند قوله تعالی لا تدخلوا بیوتا غیر بیوتکم فرد

هر که بینی در نسب بیگانه اش · جز بدستوری مرو در خانه اش

گفت پنداشتم که منشور معتصم داری و درویش را بر نجانید درویش اینحکایت به معتصم رسانید او را گفت ای ناکس بد اعتقاد فرمان ما را بر فرمان خداوند ترجیح می نهی بفرمود تا سیاستش کنند رباعی

ظالم تر خلق اگر ندانی · من با تو بگویم ای برادر
آنست که قول شاه ظالم · با قول خدا کند برابر

حکایت در تواریخ ملوک عجم مسطورست که عادت اکاسره آن بود که طعامیکه از بهر ایشان متعین بودی هیچکس از رعایا مثل آن نساختی و اگر کسی بدین اقدام

نمودی او را از حمت رسیدی وقتی مرد بزازی یکی از لشکریان ظالم طبع را دعوت کرد بسبب آنکه بنیاد مودت میان ایشان موکد و اساس محبت مجدد گردد از طعامهای ملوکانه خاصه پیش آورد اما رسم دلجوئی و مراعات چنانکه عادت میزبان کریم باشد با او ادا نه کرد قطعه

نان و سرکه گر نهی پیش کسے · لفظ خود شیرین کنی چون انگبین
به که حلوا و شکر پیش آورے · وان گهی سرکه بمالی بر جبین

عوان حالی که از دعوت بازگشت بحضرت کسری آمد زمین بوسید و گفت فلان کس مرا دعوت کرد و طعامهاے ملوکانه پیش آورد کسری بفرمود تا او را حاضر آوردند و در معرض عتاب بداشتند بعد ازان بفرمود که نه از برای آن با تو عتاب میکنم که طعام خاصه ساختی بلکه از برای آنکه چنین کافر نعمتی را دعوت کردی که نان خورد و غمازی تو بپادشاه کند قطعه

اگر نانی دهی وقتی سگے را · دگر روزت که بیند دم فشاند
وگر صد خوان نهی پیش عوانی · بوقت فرصتت سگ‌ور جهاند

حکایت سبب نام ظالمی بر حجاج بن یوسف در اول نقط نهادن مصاحف بود و حصر فگندن مساجد میگفتند که مصحف از نقط پاک و عبادت حق تعالیٰ بر خاک مثنوی

آنکه نقط نهاد بر قرآن · تا که باشد قرائتش آسان
مردمان ظالم و عوانش خواند · لغتش خلق بر زبان میراند

وین زمان حال ورگار نگر — که چسان عادل اند و دین پرور
آنکه مصحف بعمر نگشاید — وز مساجد حصیر نرباید

اول کسیکه بنیاد فجور و قلان بنهاد و موتات دیوان حجاج بود در سالی بر خانه نیم درم وضع کرد بتدریج بر ظلم مستزاد میشد تا بدینجا رسید که در سالی صد فجور زیادت می ستانند و تحکمات دیگر که هر یک را بنامی میخوانند بیت

آتش تیز ظلم ظالم سوز — درمیان زمانه بوده است

بعد از وفات حجاج اورا بخواب دیدند که بزنجیرهای آتشین بسته در صحرای عرصات افگنده گفتند حال چیست گفت بهر بیگناهی هزار بار قصاص کردند هنوز در مظلمه ایم قطعه

نگر ندانند خون ریز کادمی زاده — زروی خلقت صنعت بنای رحمان است
وگر نه خون کسی بیگنه چرا ریزد — علی الخصوص که او مومن مسلمان است

حکایت بادشاه طرسوس طائفه را از حکما بجانب هندوستان فرستاد که تفحص بلیغ نمایند تا صحت بدن و آبادانی ملک ایشان بچه سبب و رنجوری ما و خرابی ولایت ما بچه علت ست چون نزدیک رسیدند پادشاه هند بفرمود که ایشان را در زندان کنید و طعام اندک دهید تا انگاه که فلان کوه خراب شود چندانکه زاری کردند و تشفع آوردند هیچ فائده نبود بخدا باز گفتند و تضرع و نیاز و زاری کردند قطعه

چو خسروان جهان حکم جور فرمایند — کجا بمنصب شفیعان قضیه رفع شود
نجات خویش ز پروردگار جوی ای ندم — مگر بقدرت پروردگار رفع شود

بعد از سه روز بشیری آمد که فلان کوه خراب شده ایشان را بیرون آوردند را خراب دیدند و تن خود را صحیح دانستند که صحت و بیماری باندک خوردن و بسیار ست و آبادانی و خرابی ملک بعدل و مردم آزاری بعد از ان ایشان را بنواخت و باز گردانید و گفت انچه دیده اید باز گوئید قطعه

اگر بسنگ رسد سوز سینهٔ مظلوم — ز سوز سینهٔ مظلوم سنگ گردد خون
وگر بکوه رسد آه و نالهٔ درویش — عجب مدار که کوه اوفتد شود هامون

حکایت وقتی ظالمی آتش ظلم مشتعل کرده بود و گرد فتنه مستولی عزیزی مرا گفت دعا کن تا خداوند تعالی اورا توبه دهد گفتم امید دارم که او را توبهٔ گرگی دهد گفت توبهٔ گرگی چیست گفتم آنکه در عهد ادریس علیه السلام طائفه گفتند دعا کن تا این گرگان از درندگی توبه کنند ادریس دعا کرد دیگر گرگان همه هلاک شدند گفتند ما هلاک ایشان میخواستیم گفت توبهٔ گرگ اینست دلیل آنکه درندگی لازم گرگ است و انتقامی لازم بدون عدم ملزوم محال قطعه

دانی چه وقت توبه کند ظالم از جفا — وقتی که گرگ توبه کند از درندگی
اما چو سر فراز شود وقت مرگ اوست — همچو هلاک مور بوقت پرندگی

حکایت در عهد عبد الله بن طاهر که در عدل یگانه بود و در داد و دهش افسانهٔ مملکت خراسان بود داشت جماعتی عسس از نیشاپور دوازده دزد را گرفته بودند و بزندان برده و پیش ملک داشتند در شب یکی از ایشان بگریخت

از عتاب ملک ترسیدند بجای وی غریبی را بیگناه بزندان کردند بیچاره در گوشهٔ زندان محراب نیاز ساخت و حاجت خود به بی نیاز بر داخت و میگفت قطعه

ای کز نیار حاجت بیچاره میدهی — بشنو نیاز و حاجت بیچارگی من
مظلوم و بیگناهم و آواره از وطن — رحمت کن و ببخش بآوارگی من

عبد الله آن شب سه بار بخواب دید که تخت وی را نگونسار کردند هم در شب وزرا را جمع ساخت و حال گفت وزرا گفتند این از اضغاث احلام ست گفت نی بلکه از حال مظلوم اعلام ست تفحص زندانیان فرمود آن درویش غریب را حاضر آوردند عبد الله از حال وی پرسید بیگناه بود گفت ای مظلوم مرا بحل کن گفت بحل کردم هزار دینار از من بستان گفت باستعداد کسب حلال خود از قبول مال تو مستغنیم قطعه

پدری دوش با پسر میگفت — کای کمن ترک کسب جان پدر
صرهٔ زر اگر ترا بخشند — کسب هر روزه به ز صرهٔ زر

گفت از من حاجت خواه گفت چرا حاجت از ملکی نخواهم که از برای من در شبی سه بار تخت ترا نگونسار کرد عبد الله چون این سخن بشنید از تخت فرود آمد و فریاد بر آورد و در قدم آن درویش افتاد قطعه

داد از کسی طلب که بداند ضمیر تو — تا آنکه از دهان تو ناید سخن برون
داد از کسی طلب که کند بهر داد خواه — تخت هزار شاه بیک آه سرنگون

باب چهاردهم در بیان بخل و لئیمی

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ الْجَنَّةَ حَرَامٌ عَلَى الْبُخَلَاءِ قطعه

اگر از اهل دینی ای جوان مرد — بخیلان را از اهل دین نخوانی
نه بینم جای ایشان جز جهنم — وَ كَيْفَ تَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ بخوانی

بدانکه بخل ثمرهٔ دوستی دنیاست و دوستی او اصل همه گناه و خطاهاست که پیغمبر علیه السلام فرمود حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ هم او فرموده علیه السلام از ان بار که خداوند تعالی دنیا را آفرید هرگز در وی نظر نکرده است و فرمود هر که ترا دوست دارد من او را دشمن دارم لاجرم هر که طالب آخرتست او را تارک دنیا باید بود اَلدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ ضَرَّتَانِ إِذَا أَرْضَيْتَ إِحْدَيْهُمَا سَخِطَتِ الْأُخْرَى قطعه

عارفا تا زمال نقصانست — در درویشی کمال
تا کمال معرفت یابی مشو مائل بمال
گر نخواهی که گردی پایمال نفس خویش — مال چون رو دستت آید نفس را دریا بمال

حکایت آورده اند که چون سکه برورم نهادند ابلیس علیه اللعنة از شادی بیالید و آنرا بر گرفت و بر سر و چشم خود مالید فرزندانش از وی پرسیدند که چه حالتست گفت درین سنگ پاره و وصفی می بینم که بسیاری خلق را بدان بفریبم گفتند کدام است گفت زردی روی و چین جبین زردی رو علامت حسدست و چین جبین نشان بخل فرد

گر نداری بخل و کین سویش نگر — رنگ زرد و چین ابرویش نگر

آنگاه گفت بعزت خداوند که من بواسطهٔ تو بسیاری از بخیلان را ابد فرخ و رستم

خطاب حضرت شد که بسبب ا و بسیار جوانمردان را به بهشت رسانم فرد

اگر دادی زهر خود نهادی … چو نهادی بر خصمان بدادی

شخصی از حضرت امام جعفر صادق رضی الله تعالی عنه پرسید که آدمی را از صفات کدام بدتر گفت بی نمازی و بخیلی بدلیل آنکه کافر را هیچ صفت نیکست اما در وقتیکه سبب دوزخ بیان میکنند تقلید میکنند بدین دو صفت آنگاه بکفر قوله تعالی قالوا لم نک من المصلین ولم نک نطعم المسکین وکنا نخوض مع الخائضین وکنا نکذب بیوم الدین قطعه

طاعت بود دو قسم نزدیک اهل دین … یک قسم از ان بنفس و دگر قسم از ان بمال

تاخیر در زکوة مکن مال را بده … تقصیر در نماز مکن نفس را مال

حکایت آورده اند که عیسی علیه السلام از ابلیس پرسید که کرا دوست تر داری گفت فاسق جوانمرد را دیگر بار پرسید که کرا دوست تر داری گفت زاهد بخیل را گفت بچه سبب گفت بسبب آنکه فاسق جوانمرد بتوبه بهدایت رسد ولذت دو جهان یابد اما زاهد بخیل بشومی بخل بکفر و ضلالت افتد و بهر دو عالم رنج و محنت بیند قطعه

این فاسق سفله اند با جود … از زاهد دیندار بهتر

خاریکه در و ترانگبین هست … از سدرهٔ بی کنار بهتر

حکایت آورده اند که ام المؤمنین عائشه صدیقه رضی الله تعالی عنها روزی صدقه بفقیره داد فقیره آن صدقه را بدست چپ گرفت ملامت کردش

او گفت ای عائشه غم مکن که معذورم قصهٔ من مشکلست گفت قصهٔ خود بگو گفت مادری داشتم بغایت بخیل و اما پدر من کریم بود بعد از وفات ایشان شبی در خواب دیدم قیامت ظاهر شده بود و خلائق را در مقام فزع اکبر داشته بود مادر در عرصات مادرم از تشنگی فریاد میکرد و پدرم از حوض کوثر تشنگان را آب میداد و از دیاد میکرد شربت آبی از و بستاندم و نزدیک مادر آوردم و دادم آوازی شنیدم شلت یمینك چون بیدار شدم دست راستم خشک گشته بود

حکایت رقعه دیدم که خواجه سبحان سلطان العارفین قدس الله سره به امیر زین الدین خوافی سلام بخواند که اگر گاوی باشد صوفیان را هزار دینار فرستد و اگر خری باشد نفرستد مثنوی

تخم باید همچو گاوی کاشتن … نی چو خر بار عنا برداشتن

هر که از وی منفعت کمتر بود … بیشک او کمتر ز گاو و خر بود

شنیدم که امیر زین الدین ازین حکایت متغیر شد و امام البلاغت رضی الدین حاضر بود گفت سخن بزرگان بی تاویل نباشد یعنی بخیل همچو خرست که بار از بهر دیگران بر میدارد و جوانمرد همچو گاو که تخم کرم میکارد در حال امیر هزار دینار فرستاد و این حدیث بخواند الدنیا مزرعة الآخرة قطعه

مثال گاو و خرست آدمی بنادار … که جمله عمر بجز بار بر نمیدارد

ولی بخیل مثال خرست بی حاصل … سخی چو گاو که تخم امید میکارد

حکایت روزی با جمعی از یاران از زیارتی می آمدیم بمحله افتادیم عزیزی

گفت من درین محله دوستی دارم شما را بمهمانی او برم گفتم کیست گفت فلان کس گفتم اول داستانی از مهمانی او بشنو آنگاه اگر رغبت باشد حاضر گفت بگو گفتم روزی بخانهٔ وی افتادیم و در انتظار سفره دیده گشادیم و چندی که نشستیم سورهٔ مائده خواندیم هیچ فائده نبود کاسه او چون رباب افطاری تهی و چو سر نبود و دیگ او چون زنار وی سالها بود که آب نرسیده و سفرهٔ او چون تن سامری ماسی از دست مسافری هرگز نیافته کفگیر او در انتظار آتش هزار دیده کشاده و کفگیر او از اصل دیگ و نشانی ندیده بیت

فسرده آب وصال دیگ او چون یخ	کسی ندیده که دودش بر آید از مطبخ

هر بار که قصد رفتن میکردیم همیگفت که اینک کنیزک نان می پزد و غلام آتش افروزد و پسر هیزم می آرد و شاگرد آب می کشد فرد

یکدمی دیگر بکن فریاد و شور	آتش در دیگ ست و نان اندر تنور

عاقبت الامر طاقت طاق شد گفتم ای خواجه اگر هیزم از شاخ طوبی بود و آتش از شعلهٔ سهیل و آب از چشمهٔ کوثر امکان انتظار چندین نبود قطعه

ناگهان بانگ برآمد ز مقیمان سرای	کای خدای گرسنگان سفرهٔ نان آوردند
بسکه کردند فغان منتظران می گفتند	در تن مرده مگر مژده جان آوردند

چون سفره را باز کردیم گرده های نان دیدیم مدور و لطیف اما هر یک چون کلیچهٔ زر خرد و خفیف از تنگی بپنداشتی سطح محدب دست و در خستگی جسمی از صرح فهم دور و از هر یک

مقدار درمی و بر وی نوشته که وزنوا بالقسطاس المستقیم قطعه

از من بپرس رونق آئین عشرتش	آش از کجا و سفرهٔ ترتیبش از کجا
بر خوان او نفس نزند دم از هوای آن	کز سفره نان او ببرد باد بر هوا

اصحاب چون این حدیث بشنودند از دعوتش نفرت نمودند و دشنام و نفرین افزودند قطعه

لعنت حق باد بر جان بخیل	دور باش از سفرهٔ خوان بخیل
تلخی مرگ ست در آش لئیم	لذت زهر ست در نان بخیل

حکایت آورده اند که وقتی مردی با منکوحه اش نشسته بود و مرغ بریان در پیش نهاده بودند درویشی سوال کرد و التفات جواب نشد و مرد همچنان طعام می خورد درویش محروم باز گشت قطعه

مستحق راز در بکن محروم	آنچه داری بده از کم و بیش
قسط درویش لقمه باشد	کس نگردد بلقمهٔ درویش

بسبب این بخیلی محنت بوی رو آورد و منکوحه اش از وی طلب جدائی نمود فرد

با تو چون نان و جامه بود بر تو عاشق است	ور هیچ یک نماند طلاقش موافق است

و پیغمبر فرمود علیه السلام هر زنی که بدرویشی شوهر صبر کند بعنایت خداوند جل ذکره در روز جزا از هر دری که خواهد در آید در بهشت القصه زن بعد از عدت شوهر دیگر کرد اتفاقاً روزی با شوهر دوم نان و مرغ بریان پیش نهاده بودند و می خوردند سائلی آواز داد شوهر گفت این مرغ و نان را ببر ده زن نان مرغ بریان بآن سائل داد

چون باز آمد بگریست شوهر موجب پرسید گفت قصهٔ عجیب و واقعهٔ مهیب مشاهده میکنم گفت چه بود گفت این درویش شوهر اول من بود که بهمین حال سائلی را محروم کرد شوهر دوم بگریست و گفت عجب‌تر ازین آنست که آن سائل اول من بودم بواسطهٔ بخیلی احوال بروی منقلب گشت

حکایت آورده اند که وقتی معتصم بالله با یکی از اصحاب دیوان خود که سیفر موسوم بود بافراط و ندیم بوی موافقت میکرد اما وزیر ساکت بود معتصم از وی روی بگردانید در حال وزیر دریافت و گفت حال در خلوت معلوم گردانم خلیفه بخلوت طلبید وزیر گفت هر یکی را از اصحاب دیوان شغلی و منصبی معین است که ازان تجاوز نشاید نمود ندیم که با خلیفه در افراط مدح فلان موافقت می نمود کار او آنست که گفته اند قطعه

ندیمی گر هوس باشد کسی را	دروغ محض باید کرد تصدیق
سها را شاه اگر گوید هویداست	بباید گفت خورشیدست تحقیق

ملک را بقول ندیم مغرور نباید شد و سخن وی بکار نباید بست و بمزاح گفتن وی التفات نباید کرد که خوش آمد محض گوید و صلاح ملک و سلطنت نخوید اما وزیر مصلحت مملکت طلب نماید آنشخص را که امیر المومنین امر فرمود بر ملا بکمال فضائل وصف سیفر مو نمودند آنچنان بود از انکه صفات کمال در آدمی سخا و کرم ست من در الملوم بخل منسوب داشته ایم همانا که بعضی از خاصان را ازینحال آگاهی بود ازان گفت را خلیفه را بر کاکت منسوب کند و من ازان جهت تحسین او را ازین معنی آگاهی جایز نداشتم قطعه

پادشه را هیچ سردی خوش نشاید نمود	خاصه کو اندر بلاد دولت چون ما سیاه
زانکه مردم را هنر گر هست عیبی نیز هست	هر کرا اند عیب و نیکو ند اند هیچ شاه

معتصم گفت چه دیده گفت روزی مرا بدعوت خواند و بعد ازان خوان سالار را باحضار مائده اشارت کرد خوان سالار سفره کشید و خوان نهاد و یک کاسه آش آورد و یک مرغ بی سر او روی بخوان سالار کرد و گفت که سر مرغ چه کردی گفت در وقت بسمل پیش گربه انداختم گفت ای سگ بی حفاظ ندانستی که از همه عضوها که در حیوانست نزدیک عقل سر بهتر باشد فرد

کاندرو پنج قوت حس ست	شم و ذوق و سماع و لمس و بصر

اما چشم فرق نور و ظلمت و الوان ازوست اما گوش استماع حروف و صوت بواسطهٔ اصطکاک هوا از پردهٔ اوست اما دهان امتیاز طعامها از یکدیگر کند اما بینی ادراک روائح طیبه و منتنه ازو باشد اما لامسه که خشک و تر و گرم و سرد لمس او تواند کرد و دیگر خواص اعضا بجنب ذوق مغز سر دماغ را آسوده دارد و دماغ شهوت انگیز و بهترین غذاها چشمخانه است و زبان در فصاحت فزاید و فضلات لهات خون صالح افزاید. اگر خاصیت سر بشمارم عاجز شوم و سخن بپایان نرسد و تو ازغایت تا دانی سر را حقیر سیداری و پیش گربه می اندازی و درین باب چندان سخن راند که مطبخی حیران بماند گفت ای خواجه سر مرغی را چندین حکمت نباشد اما حاضران را معلوم شد که معرض این فضولی جز خساست طبع و دنائت همت تو نیست برخوانی کرد

۲ سر را الحد خلیو جبت این خزیه حس مشترک است سوم وهم و آن قوتیست در آخر بطن اوسط که چیزهای دیده و نادیده راست باشد

یک مرغ باشد خواه سر دارد خواه نی و تو خود این تکلف بر همه عمر اروز کرده
چون این سخن بشنید وزیر را معذور داشت و بخیل را از مجلس دور کرد
حکایت بشیخ حسن بلغاری رحمة الله علیه سوال رفت که چه نکتست که گوسفند
در هر سال یکبار یا دو بار بیش نتائج نمیدهد و هر بار از یکی تا دو بیش نمیزاید
و سگ هر سال سه بار میزاید و هر بار که میزاید کم از ده نمیزاید و همه وقت گوسفند
را می کشند و سگان را نی افراد گوسفند بچندین مرتبه در شهرها از سگ بیشتر یافت قطعه

گر بجای گوسفندان سگ کشند	در دو هفته کس نه بیند زو نشان
چون چنین است از چه معنی کمترست	از تبار او نتیجه در جهان

شیخ فرمود گوسفند را دو خصلت خوبست یکی آنکه همه شب بخفتن میل کند تا
نیز آهنگ صبح بچه بکشاید گوسفند بر خیزد و شبان را برانگیزد و بعلف خوردن مشغول
گردد و بهر گیاه که رسد ایثار دیگری کند و سگ را بر ضد این دو خصلت بد است
همه شب بیدار باشد و با غریبان ربی آزار و چون شیر صبح ظاهر شود بر مثال فتنه
بگوشه خسپد و دیگر آنکه چون بمرداری رسد بخیلی کند و دیگری را نگذارد که موافقت نماید
بدان صفات نیک در گوسفند برکت نهاد و بدین خصال بد از سگ برداشت قطعه

بخیل را نبود هیچ گونه برکت و خیر	نه در معاش و معیشت نه در تبار و کشاد
فرشته الیست که هر صبح و شام میگوید	هزار لعنت حق بر بخیل ناکس باد

حکایت روزی بخیل متکبری را گفتم اگر تو دعوی سخا میکردی من تو را دت

آورده می گفت چگونه گفتم از انکه بخل و کبر هر دو چنانند هر که زر اغیر وارد و
دین را خوار دارد و برعکس این نیز تو هر دو را یعنی بخل و کبر را جمع کرده قطعه

کبر و بخلند ضد همدیگر	بحدیث و باتفاق امم
این کرامات بین که این ج اج	هر دو را جمع میکنند باهم

باب پانزدهم در نوادر کلام قطعه

آدمی زینت از بیان دارد	گوهر فخر در دهان دارد
آدمیت عبارت از نطق است	نه ازین کالبد که جان دارد

معلوم ست که فضیلت آدمی بر سائر حیوانات بعقل ست و دین عقل نطق و کمال نطق فصاحت

کلامک مبنی علے کمال فصاحة	فان کمال المرء تحت کلامه

هیچ کلامی بقرآن نرسید با آنکه فصحای عرب بلغای وب در ان وقت بسیار
بودند خطاب شد که فاتوا بسورة من مثله یعنی مثل این قرآن بیارید نتوانستند فرمود
که اگر خواهید یک سوره بیارید همتاضر بودند فرمود که فاتوا بآیة اگر نتوانند
یک آیت بیارید چون جمله عاجز شدند و دست تعدی دراز کردند خطاب شد

که فان قاتلوکم فاقتلوهم

حکایت حلیمی از نامسلمانی بگبر دید و مسلمان شد گفتند ترا چه باعث شد
گفت سه کلمه که از محمد رسول الله بمن رسیده اول آنکه التعظیم لامر الله
والشفقة علی خلق الله یعنی مسلمانی بزرگ داشتن فرمان خدا تعالی است

وشفقت بر خلق وی وکل مسلمانی درین مندرج دیدم دوم النجاة فی الصمت خلاصی از هر محنتی در خاموشی ست کل حکمت ازین معلوم گشت سوم الصحة فی الخمصة تندرستی در کم خوردن ست کل طب ازین فهم شد

نکته از حکیمی پرسیدند که بلاغت در سخن چیست گفت آنکه از سر طومار ری کنند وازطومار سری کنند بی ملال خیر الکلام ما قل ودل

سخن اینجا رسید وکوته شد	بهترین حدیث کوتاهی ست

حکایت در وقتی قاضی ابو یزید رحمة الله علیه عزیمت حج کرد چون به بغداد رسید ذکر بلاغت وفصاحت وی پیش خلیفه کردند اورا طلب فرمود ودر وهله ملاقات پرسید که هل حججت قاضی گفت مرتین یعنی حج گزارده دوبار خلیفه روی از وی بگردانید چون قاضی برفت خلیفه گفت اگر قاضی عقل داشتی جواب مطابق گفتی من از فعلیت پرسیدم او از کمیت جواب گفت قطعه

چو از تو سوالی کند عاقلی	ببندیش وپس خوض کن در جواب
جوابیکه با قول سائل بصدق	مطابق نباشد نباشد صواب

قاضی با صحاب خویش گفت که بلاغت در سخن آن بود که من گفتم ازانکه من دانستم خواهد پرسید که چند گزارده قطعه

مگو بسیار نزدیک بزرگان	اگرچه از تو مطبوع ست گفتار
بلاغت در سخن دانی چه باشد	کلام اندک ومعنی بسیار

حکایت

حکایت امام ابو حنیفه رحمة الله علیه را خلیفه وقت بقضا فرمود گفت من شایسته این کار نیستم تکلیف نمودند پس گفت اگر درین سخن که گفتم صادقم معذور دارند واگر کاذبم مهجور بدین نکته خلاصی یافت قطعه

زبان مرد بوقت جدال با دشمن	اگر حکیم دگر ابله است خنجر اوست
زسر حمایت آفت کند زبان حکیم	ولی زبان فرومایه آفت سر اوست

حکایت رشید وطوطا قرع بوده است ومنصور خوارزمی اعور روزی رشید بمجلس رسید گل بر سر ساغر نهاد رشید دانست که گل ساغر را داند در نقل نظر کرد گفت کور بدست در حال منصور هزار دینار بوی داد فرد

سخن بنزد سخندان برابر جان ست	حدیث نیک بجان گر خرند ارزان ست

حکایت اعرابی از عطار قدری مشک بدزدید اورا بقاضی آوردند اقرار کرد گفت چرا چنین دزدی کردی گفت حدیثی دیده ام که هر که چیزی بدزدد فردای قیامت آن چیز را در گردن او حمائل کنند فرد

چون دزدی من بگردن اندر باشد	به زان نبود که مشک وعنبر باشد

حکایت دهی ست برکنار یزد که آنرا خرانه میگویند سید نور الدین خیری با دختر رئیس خرانه دعوی میکرد در اثنای آن گفت خرانه بمن فروش دختر در حال گفت فرد

امیر از شریعت گرانه مجوی	بنزد من حدیث خرانه مگوی

حکایت شخصی بعیادت بیماری دوستی شد که اورا تو در دمیکرد گفت

ابو علی درین علت بیتی گفته است یک مصراع فراموش کردم اما آخر نیست مصرع وَمَا فِی دَاءِ الرَّکبَتَین دَوَاءُ قطعه

ندانم درد زانورا دوا گفت ... چه بودی چون نبودی دانش و هوش
چه خوش بودی نبرد عقل و دانش ... که آخر تیر هم کردی فراموش

حکایت درزی را در حرب تیری بر سر آمد جراح گفت غم مخور که بمغز نرسیده است درزی گفت اگر مرا ذره مغز بودی اینجا نیامدی قطعه

کار هر مرد پدید است که در عالم چیست ... گو همان کن که سزاوار همان فن باشد
کار درزی سپر و تیر گرفتن نبود ... سپر و نیزهٔ او بخیه و سوزن باشد

حکایت دیوانه بود در اصفهان که مردم را میزد که چرا بیک جانب نمیروید و خلقی بوی جمع شده بودند و درین معنی دلیل عقلی نمی شنود قطعه

مثلی گفته است در حکمت ... مرد دانا ابو علی سینا
پیش نادان دلائل عقلی ... چون چراغیست پیش نابینا

عاقلی گفت دیوانهٔ دیگر را بیارید همانا که او فکر کرده جواب بخاطر آورده باشد دیوانهٔ دیگر آوردند گفت زمین چون سبد است بر روی آب اگر همه بیکطرف روند آن طرف گران شود و بگردد این سخن مسموع افتاد قطعه

هر جنس را که بینی با جنس خویشتن ... گاه خطاب هست بیان و عباری
از دیگری دلائل معقول نشنود ... در حمل خویشتن بپذیرد اشارتی

حکایت دیوانه بود و او را شمعون جهود میگفتند بدیهه گوی عظیم بود روزی قاضی از وی پرسید که چرا سر برهنه میگردی گفت تا فردا دستار تو به بیچانند من راه صراط را رفته باشم قاضی ازین حدیث بسیار بگریست و عمامه کوتاه کرد قطعه

اگر عاقل بداند این حکایت ... که دیوانه از وبه درد و عالم
نه در دنیا غم فرزند باد ... نه در عقبی حساب سیم و درهم

حکایت مردی بدر مسجد رسید منکوحه اش را با بیگانه در دهلیز دید خواست که آید زن گفت لَا تَدخُلُوا بُیُوتاً غَیرَ بُیُوتِکُم گفت چه کار میکنی گفت لَا تَسئَلُوا عَن اَشیَاءَ اِن تُبدَ لَکُم تَسُؤکُم گفت برون آی گفت وَمَن اَظلَمُ مِمَّن مَنَعَ مَسَاجِدَ اللهِ دشنامش داد گفت وَاَنَّ المَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدعُوا مَعَ اللهِ اَحَداً قصد ش کرد گفت وَمَن دَخَلَهٗ کَانَ اٰمِناً مرد عاجز شد گفت بچه کار آمده گفت که با تو به قرآن خوان آمده تا ختم کند قطعه

با زن اگر کار بحجت کنی ... گوی فصاحت ببر دار حریر
پای وی از کوی بارت ببند ... تا نشوی زد و بدستش اسیر

حکایت دو درویش در دامی افتادند یکی گفت ای برادر بهم کی رسیم گفت بعد از دو روز گفت کجا گفت در دکان پوستین دوزی مصرع

از چنین دام کجا روی رهائی باشد

حکایت دو درویش در ملاقات شیری افتادند گفتند چه حیله کنیم یکی

پیش رو دید و بگفت ای شاه جانوران ما دو برادریم و کله گوسفندی میراث مانده است می خواهیم که میان ما قسمت کنی شیر بدین طمع شادمان شد و ایشان را بنواخت و در عقب ایشان روان شد قطعه

مباش غره بگفتار مردم مکار ... که عاقبت زحدیثش بری پشیمانی
یقین که دشمن خونخوار مهربان نشود ... بهیچ وقت نیاید ز گرگ چوپانی

چون نزدیک باغی رسیدند یک روباه گفت من بروم و خبر گوسفند را بیارم روبه برفت و به انگور خوردن مشغول شد ساعتی برآمد روباه دیگر گفت بروم و از وی خبری آرم مصلحت باشد شیر گفت نیکو باشد چندانکه بر سر دیوار رسید آن دیگر او را بدید بر وی دوید هر دو باتفاق روی بشیر آوردند و گفتند ما صلح کردیم ترا زحمت شد شیر در غضب شد و دم را بر زمین زد گفتند زهی قاضی ظالم که از مصالحت خصمان در خشم شود قطعه

آن شنیدی که روبهی بر بام ... شیر را گفت ای سگ ملعون
گفت اگر در فتی به پنجه من ... بنمایم که هست کار تو چون
تو برین بام فی المثل شیری ... من چو روباه لنگ در هامون

حکایت محتشم سیستانی را مرد ساده دل دیدم نقل کرده اند که چون پدرش وفات یافت از بهر لحدش خشت پخته می طلبیدند بسبب آنکه گور کندن در سیستان از غلبهٔ آب متعذر است گفت که خشت خام بنهید که فردا پخته خواهد شد

حکایت از مولانای صدر شریعت رحمة الله علیه پرسیدند که در علم رمل چه گوئی گفت چه گویم در علمی که لحیان سعد و نقی الخد نحس باشد فرد

مردم عاقل نگوید فی القیاس ... گز حریر ساده نیکوتر پلاس

مثل نابینائی درمی چند از بهای کتاب از مولانا صدر شریعت بستد بعد ازان گفت قلب ست گفتم تو چه میدانی گفت ای مولانا فلان مرد فرد

هر کرا شد چشم او فارغ ز نور ... چشم باطن بیند از نزدیک و دور

نکته سید علی نیشاپوری را گفتند تو چرا از همه کس سوال میکنی گفت علی همیشه جر میکند فرد

من علی ام پس از تو جویم فتح ... از علی جر کجا غریب بود

حکایت روزی در خدمت ماموّن از هر نوعی ندیمان سخن میگفتند ماموّن گفت ریش دراز علامت حماقت ست گفتند این مطرد نیست ناگاه شخصی پیدا شد ریش او بغایت دراز بود چنانکه در گردن در ریش توبرهٔ پیاز فضلات و حجام را پلاس صد گزی حمام شدی و لقطات و گلخنی غرارهٔ علف صد منی قطعه

ریش خواجه اگر بیافد کس ... مسجد جمعه را پلاس شود
در یاسم قطاش بر دوزند ... اندران گوزبیقیاس شود

ماموّن چون او را بدید پیش خواند گفت نام تو چیست گفت ابو القائل گفت کنیت تو گفت جعفر خلیفه گفت چه گوئید در حق کسیکه نام از کنیت نداند فرد

آنکه نشناسد او ز کنیت نام ... در صفت هست عام کالانعام

بعد از ان گفت چه پیشه داری گفت فقیهم گفت چه گوئی در مسئله که کسی گوسفندی بفروخت مشتری هنوز بها التسلیم ناکرده او را بخانه می برد بعره افگند و بر چشم کسی زد نابینا شد دیت بر که باشد گفت بر بائع از انکه مشتری را چرا اعلام نکرد که در بر این گوسفند منجنیقی نهاده اند که از زخم آن مردم کور میشوند مامون و حاضران بخندیدند و او را تشریف داد و اعزاز نمود قطعه

ای بسا کس که با دو رنگی | در دل آری که کسی نادانست
چون در آید بفصاحت بیشیت | هم تو گوئی که بز سحبان است

حکایت شخصی را گفتند که کاغذ تر نبویس گفت پایم درد میکند گفتند مانع چیست گفت بموضعیکه نویسیم بغیر از من هیچ کس نتواند خواند هر آینه مرا طلب دارند پس در دریای مانع باشد قطعه

خط نا مطبوع خوبان دیده ام | خط بنده زان بتر باشد هنوز
غیر بنده کس نیارد خواندنش | هم بشرط آنکه تر باشد هنوز

حکایت آورده اند که حکیمی را خبر شد جمعی بعیادت او آمدند و دیر نشستند حکیم ملول شد یکی از ان میان گفت ما را نصیحتی گوی گفت اگر بعیادت آئید دیر منشینید قطعه

اگر چه هست عیادت ز راه دین سنت | ولی عذاب گرانیست از مسلمانی
سبک بگوی دعائی و سوره برخوان | ببر بفاتحه از سرش گران جانی

بحر دیگر

صوفی را طبیب در طب گفت | که مخور گوشت ای بتب محرور
گفت اگر و اشتیم و مخوردیم | نشدی هر گز اینچنین رنجور

حکایت مولانا قطب الدین شیرازی گفت وقتی در مصر قاضی بودم زنی از شوهر شکایت آمد که مرا نفقه نمیدهد و شب بر من نمی خسپد مرد را طلب کردم گفتم هر روز یک من نان بزن بده گفت دو من بدهم گفتم نیم من گوشت بده گفت یک من بدهم گفتم هر روز یکبار بخواب گفت و بار خفتم دوی آن کردم و گفتم چه گله داری گفت ای مولانا این همه که میگوید بر ریش تو میخندد قطعه

چه شوی غره با فسوس کسی | که همه عمر با و افسوس ست
ریش خند است گر انصاف دهد | در مراعات کند سالوس ست

حکایت در عهد ملک العالم صاحب بخراب ملک وزن طلب شراره شخصی دعوی پیغمبری کرد و گفت جبرئیل بمن می آید و از احوال خبر میدهد گفتند او را قبل آرید ملک فرمود که او را بدار الشفا برید و مراعات کنید که دماغ او فاسد شده است چنان کردند بعد از مدتی ملک بدار الشفا آمد او را دید که رنگ عاقلان گرفته و از دیوانگی بفرزانگی و از بیهوشی بهوش آمده ملک پرسید که جبرئیل بتو می آید گفت چه میگوید گفت میگوید که نان میده و شربت لطیف یافته زنهار جایگاه نگاه دار قطعه

هر کجا بی زحمتی آش و نان | مغتنم داری برادر آن مکان

گرچه در زندان و کنج خانه … گر برون آئی یقین دیوانه

مثل مولانا قطب الدین از احولی پرسید که راست که احول یکی را دو می بیند گفت راست بدلیل آنکه مولانا را چهار پا بینم مولانا خجل شد قطعه.

بنا آزموده در سخن … عنان تکمن بروز نخست
که بسیار باشد که صادر شود … ز مرد شکسته حدیث درست

حکایت آورده اند که در شهر بصره سه کور بودند بغایت عور و بینوا هر سه با یکدیگر گدائی میکردند و همه شکایت از بینوائی می نمودند روزی بدر دروازه رسیدند قصاب بچه ایشانرا بدید و ترحم کرد و یک دینار بدیشان داد که نیم دینار من دهید و نیم دینار خود خرج کنید کوران چون زر بدست دیدند فریاد بر آوردند یکی دینار بوی دادیم که فلوس بما دهد از مفلسان گروه عربده کردند قصه جنگ بالا گرفت شعر

منه پای بر مورکان بی رهبست … مکن جنگ با کورکان ابلهیست

مردمان جمع شدند و بر جوان ملامت کردند و از بهر کوران یک دینار دیگر غرامت گرفتند قصاب بچه دو دینار بداد و سر در پای کوران نهاد تا بصحرائی رسیدند هر یک بخانه خریدند او نیز با کوران در خانه در آمد فرزی دید چون دیده مور و مسکن تاریک چون گور بر در و دیوار عنکبوت پرده بسته کو چون خانه خالی دید همیانی از خاک بر کشید و سر آن بر گشاد و همیانی بدست گرفت چون همیان بگرفت

و راه در گرفت کور از قفا روان و فریاد در گرفت کور دیگر از خانه بیرون آمد پرسید که چه بیداد رفت که چنین فریاد میکنی قصه حال بگفت کور دوم گفت ای نادان که توئی همچو من زر در کلاه می بالیست نهاد قصاب بچه کلاه از سر شن بربود

بدان قدر که توانی جفا مکن با کس … که زود باشد کان را از و جفا بینی

که رسوم آمد صورت حال بوی گفتند گفت هر دو نادانی کرده اید همیان از تو جدا شود و کلاه از سر بیفتد از من بیاموزید اگر زر دارید در پیش خرقه دوزید قصاب بچه کارد بر شکم کور سوم زد و زرها از خرقه فرو ریخت قصاب بچه زرها بچید و بگریخت و میان ایشان عربده انگیخت و خصومت افگند و در شهر نهادند قصاب بچه بر در دروازه بالیستاد کوران رسیدند موجب سید و گفت بیائید تا شمارا پیش قاضی برم در پیش ایستاد و ایشانرا بکوی قصابان سر راست کرد سگان چون کوران را دیدند فریاد بر آوردند و پیش دویدند کوران عصا کشیدند سگان ایشانرا بر گرفتند و سر و پای برهم دریدند قصاب بچه صره هزار دینار بر داشت و کوران را چون سگ قصابان در انتظار زر بگذاشت و حصه خویش ازین قصه برداشت قطعه

ناتوان بر قوی چو حیف کند … مثلی گفت بو علی سینا
همچو کوری بود که در راهی … چه کند بهر مردم بینا

نکته مثنوی

بعهد ما تقدم در نشابور … مگر قحطی فتاد از عهد ما دور

بیرون آمد یکی مرد معلم — گروهی کودکان پای ملازم
ظریفی گفت اینها در چه کارند — چنین گویند چون عقلی ندارند
معلم گفت چون وقت عذابست — دعای این جماعت مستجابست
ظریفش گفت ای قول تو مقبول — بگویم با تو قولی نیک معقول
اگر اثر در دعای شان شنودی — معلم در جهان کی زنده بودی

حکایت شنیده ام که مردبزازی بود دختری فرزانی داشت که همچنان روزی بدکان رفت کلید فراموش کرده آمد و کلید از زن مطلبید زن پنداشت که تقاضای چاشت میکند گفت دختر را که برخیز و آتش برافروز که پدرت از دکان گرسنه آمده دختر پنداشت که با جرای نکاح میرود گفت ای مادر شوهر چه کنم مرا خدمت تو میباید بیت

هرکه چیزی دوست دارد باشد اندر فکر آن — تشنه در سودای آب و گرسنه در فکر نان

حکایت شنیده ام که ترکمان کرمانی هر کسی را از ائمه مکانی تعین کرده بود بجهت تاخیر و تقدیم کرد و فوق کل ذی علم علیم مولانا بدرالدین مقدم بالای اشرف سنجری می نشست بیت

شرف آدمی چو از هنرست — هرکه والاترست بالاتر

روزی اتفاق برعکس افتاد بدرالدین منفعل شد ترکمان پرسید که موجب انفعال چیست اشرف گفت که با جازت مثلی بگویم ترکمان اشارت فرمود گفت در سیستان وقتی میگفتند شخصی را خصیه آویخته بود و فریاد همیکرد خصیه دیگ

باوی میگفت مرا همه سال با تو آویخته اند صبر میکنیم و دمی نالم یکساعت که ترا از من آویخته اند این فریاد و اضطراب است ترکمان را از خنده غش آمد و مرتبه وی بالاتر فرمود

حکایت منظوم

اشتری و شغال و روباهی — هرسه کردند اتفاق سفر
ناگهان یافتند یکتا نان — بی توقف میان راهگذر
از سر مکر و زرق گفت شغال — او خورد نان که از همه بهتر
یاد دارم که نوح کشتی را — می تراشید و بود مش یاور
گفت روبه که هست بر یادم — که خدا کرد خاک آدم تر
سر فرود اشت اشتر و برداشت — قرص را از زمین گفت نگر
با چنین هیکل و توانائے — دوش وی زاده ام من از مادر

باب شانزدهم در ظرائف و لطائف مردم

دانشمندی را مثال حکومت نوشتند مولانا ملک اعظم گفتم قانون کتاب نیست از جلی باد آمدن منشی گفت این خلاف اصل از آن جاست که از پایه معلم علم بمقام حکم آمد قطعه

مرد عالم هست در دین پادشاه — مومنان در پیش او خیل و حشم
از حماقت ملک دین را میدهد — تا شود در کار دنیا محتشم

حکایت وقتی از لباس تصوف بیرون آمدم و در سلک تصرف درآمدم تا جمعی درویشان تربت شیخ برهان الدین کوفیا رحمة الله علیه رسیدم دانشمندی بجا

مجاور بود بما التفات نکرد و درویشان همه یکبار زبان انکار و دراز کردند و صحیفهٔ مذمت باز و تفصیل و اجمال شرح افعال و اعمال ایشان گردند مثنوی

مفتیانی که وقف مفت کنند
قاضیان نیز از پی ده نیم
واعظانی که از برای حطام
زاهدانیکه بهر آوازه
اینچنین قوم اهل دین باشند

سه طلاق بحیله جفت کنند
حق بیوه خورند و مال یتیم
ظالمان را نهند عادل نام
خامه سازند پیش دروازه
لاجرم عاصیان چنین باشند

گفتم اعتراض مکنید که عالمان نائبان مصطفی اند و گزیدگان حضرت خداوند و سبب خلاص و نجات والذین اوتوا العلم درجات فرد

نزد اهل معنی علم نور است
و گر باشد عمل نور علی نور

یکی گفت علم بی عمل باطل است و سعی در تحصیل آن بی حاصل کور را از چراغ چه سود و رنجور را از طبیب بیمار چه فائده قطعه

کسی کو علم دارد لیک با علم
سگ لایه است با طوق مرصع

ندارد در راه شرع و شیوهٔ دین
خر لاشه است با پالان زرین

گفتم که مگویید و غافل مشوید مداد علما از خون شهیدان به است و خواب ایشان از نماز زاهدان فره که پیغامبر فرموده است صلی الله علیه و آله و سلم نوم العالم عبادة تو بدین دلق رنگین و مرقع پشمین خود را جنید و بایزید دانی و عالم را ابن زیاد

و بزید خوانی بیک و پنجاه صوفی در رسد و به پنجاه سال یک دانشمندی قطعه

بر ذکر فوطه و بر عانه نشیم
بچهل سال خوان بها ندخورد

میتوان شد بصوفیان مانند
تا تو گوئی که مرد دانشمند

کار بصورت آرائی و خودنمائی نیست چرا سر بگریبان خود فرو نبری انصاف بجهل و غرور خود ندهی

حکایت قطعه

شنیده ام که حکیمی بمرد شیشه گری
ترا که خانهٔ شیشه است جنگ سنگ مبین

دراز ریش همی گفت پند من بپذیر
ترا که ریش دراز است ریش گوسه مگیر

ظاهر تو بتصوف عباد و باطن تو در تصرف عناد بدانکه تا مرد را ظاهر و باطن یکسان در کمالیت عقل انسان نباشد قطعه

آن رنگ و بوی چیست که بر خویشتن بست
بی طیلسان و خرقه توان رفت راه دین

خرقه بسوز و دور بکن طیلسان ز دوش
رو مرد راه باش و قبا و کلاه پوش

گفت صورت یعنی ایشانند که منکر حال و درویشانند بصورت صاحبان سکینه بمعنی پر کینه ثنا ایشان را حسن و حداقت عقیده در راه دین صاف اگر از قاف تا قاف او داف پابند بگیرند و بدر می صد خون ناحق کنند و ترا از حرام بدر حلال مطلق قطعه

بهر طریق که ممکن بود نمیکوشند
دراز کرده با وقاحت هر یکی پنجه
همان کتاب کشان معطل از دانش

که میکنند بتلبیس مال خلق سبیل
چنانکه در پی ارواح خلق عزرائیل
فرو ترا از خر عیسی که میکشد انجیل

گفتم ای بی حفاظ رخصت ایشان سبب رفع حرج ست و خلاف ایشان واسطهٔ نجات و فرج او قاف منخورند حق ایشانست نه وجه سفرهٔ درویشان برو و داد تصوف بده و از سر تصرف درگذر که شیخ ما رحمه الله در آداب المریدین آورده است که باید درویش در خرقه چون مرده در کفن باشد نه چون تیر انداز در جوشن اگر حال تو برین منوال است ترا مرقع پوشیدن حلال ست چون لجاج از حد برد گفتم آنچه در هجو ایشان خواندی همین قصیده است که در حق شما گفته ام و مناسب احوال شماست قصیده

از ین گروه چه نمودیان ازرق پوش
که گشته اند چو فرعون غرقه اندر نیل

همه حکایت شان کذب و لابه و سالوس
همه ولایت شان کفر و بدعت و تضلیل

مجوسی اند بباطن بظاهر اسمعیل
یهودی اند بمعنی بصورت اسرائیل

گواه باطن شان فعل ناپسندیده
مثال قصهٔ گاو و حکایت عاجیل

همین که این را بخواندم دشنامم دادند دست برآوردم و دامن یکی از ایشان بگرفتم و بسر بر زمین زدم یاران در میان آمدند و هر دو را بکنار کشیدند چون غضب ما بنشست دیگری بما جرا برخاست که اگر آن سکه به بود تو چرا درین لباس آمدی گفتم تصوف و دانشمندی بخرقه و دراعه نیست بلکه بعمل و علم ست فرد

برو بعلم و عمل کوش هر چه خواهی پوش
مباش غره به تزئین چیره و دستار

چون این ماجرا بپرداختند جمع دیگر این سخن برانداختند که ما دائرهٔ دل دانشمندان در مجلس فسق میدیدیم گفتم شما آنجا بودند گفتند آری گفتم ترجیح از سبب معلوم شد

از آنکه شیخی عبارت از عمل ست و دانشمندی عبارت از علم و فسق مبطل ست نه مفسد علم چون ایشان بیرون آمدند همه عالم بودند و شما را شیخی بر باد رفته باشد قطعه

عالم فاسق اگرچه ناقص ست
یک کمالش هست از ذاتش مقیم

جاهل بدکار را پیوسته است
جهل و فسق او دو نقصان عظیم

آخر الامر معترف شدند و انصاف دادند و شکرانه بگردن نهادند

حکایت یکی از متزهدان در دعوت تمغاچی از قدح نقره کوب شربت نمیخورد که مکروه است گفتم اجتهاد شیخ خطا ست شربت حرام در قدح نقره کوب مکروه نباشد تو غلط دیده قطعه

شنیده که چه گفت ست حیدر کرار
بنظم زیب غرامت سبب بیان

چو قحبگان که تمغای فرج میوه خورند
دهند صدقه به بجگان مسکینان

حکایت روزی بمحکمهٔ قاضی بودم مدعی میگفت ای قاضی چون از زهر یکی پانزده دینار گرفتی دراز گوش بکه رسیدی بعد از قیل و قال بران مقرر شد که به پانزده دینار صلح کنند و دراز گوش بسی دینار در میانه بقاضی فروشند بجهت رشوت بخشم از محکمه برخاستم و گفتم رباعی

قاضی که خدا ز خشم تو یارم باد
ز فتنهٔ تو همیشه زنهارم باد

پیش تو مباد با کسم دعوائی
ایزد ز قضای بد نگهدارم باد

حکایت قاضی بود ظالم چنانکه همیشه منقار شاهین ظلم او چون باغ و رغن بمردار نگران بود و پلهٔ ترازوی قضای وی بحطام حرام گران مثنوی

قاضی همچو ترک تاتاری
سرور قاضیان فی النار

مال ایتام برده جمله چون تو خرها بری ودستان — برغوی محض و نام کرده شرع حکم یابی بکار نخلستان

حکایت خطیبے خطبه میخواند و در خطبه خطای بسیار میگفت و فرو میماند بر مضاف وقف لازم شمردی و در مضاف الیه رفع واجب داشتی یکے از اصحاب گفت با وجود چندین فاضل جاهلی را بدین منصب نصب کرده مناسب نیست گفتم در فرو ماندن او عذری گفته ام گفت چیست گفتم قطعه

فاضلی گفت کین خطیب شما — بس فرو ماند و خطا خواند
گفتم ای خواجه در فرو ماندن — عذر او جمله خلق میدانند
زانکه هر حرف کان برون آید — از دهانش به رنج همی ماند
این مثل خود شنیده که همی — خر به یخ گر رسد فرو ماند

حکایت قاضیی را دیدم که از مدعی رشوت میگرفت در عوض آن عصا و مصلی با دمیفروخت و او باز بوی بخشیدی گفتم قطعه

ای که از تزویر و حیله میکنی — بر مزاج خود حرامی را حلال
هیچ میدانی که علام الغیوب — عالم است ای غافل از تغییر حال

قطعه

نعوذ بالله از قاضیان ظالم طبع — که در فساد ز فرعون همی برند سبق
همی کنند به تزویر هر زمان مطلق — هزار ناحق حق و هزار حق ناحق

حکایت وقتی در ولایت باخرز مرا با کسی دعوی افتاد و فتوی پیش بروم گفت پنج دینارم بده تا جواب بنویسم چاره ندیدم و زر دادم و جواب گرفتم بعد از آن گفت معذورم دار که از آن از تو چیزی طلبیدم که هر سال از تمغای این راه پنجاه دینار بمن میداد و امسال نرسیده است نهایت مقل الحال ام گفتم رباعی

نه عالم است نه مفتی مزور شیاد — با آستین فراخ و لطره دستار
امین مفتی ملت درین چگونه بود — امام باجستان و فقیر تمغا خوار

حکایت یکے از سادات ولایت ما در خدمت مخدومی ملک الاسلام معز الدنیا والدین زیدت ملته و سلطانه تظلم عرضه میداد است که فلان ده را ابو علی سمجور بر اولاد وقف همیکرده است و امروز نوبت آن بحکم ارث بمن رسیده است فلان امیرزاده که حاضر ست نامتصرف است حکم فرمائید تا بمن تسلیم نماید واز من شهادت طلبید ملک چنین فرمود که آنچه معلوم دارید بگوئید گفتم این سید مرد بزرگیست از ولایت ماست و از سیادت آبا و اجداد صحبت نسب و بار ما معلوم ست چون شهادت بدین نسق ادا کردم حاضران بخندیدند و سید برنجید چون بخلوت برفتیم سید با جرا آغاز کرد که بگوئی که بگوی کرده وقف اولاد است گفتم این ده که میگوئی پیش من مجهول مطلق است چگونه بوقفیت آن گواهی دهم و بتقدیر معلوم بودن وقفیت چون ترا آل سجور سید نبوده اند چگونه گویم که امیرسید از و بشاست و اگر از طرف ما در دعوی میکنی امیر خضر باختیار مذهب مطلق دارا ولاد داخل نیست

حکایت ترکمان زاده بود در شهر قند شانه تراش بغایت مفسد و نابکار و قلاش در شهر شانه تراشی میکرد و ستایش می نمود قطعه

تا زبان چرب و دراز تو حریف
چرب و دراز به پرسش تو زبان

ور از و یک نواله فوت شود
میکشاید به تنگی تو دهان

با بعد از مدتی کسب وی نجح وی دخانکرد و ویرا قرض بسیار بر آمد بیچاره از قرضخواهان بگریخت و با جمع صوفیان آمیخت و بخراسان افتاد و شیخی بنیاد نهاد بعد از ان که بکرمان آمدم او را دیدم گیسو نهاده و شجره بر داشت و سیادت خر جو بسته و در میان علویان نشسته آستین وی گرفتم و کشیدم و گفتم قطعه

آخر ای بی بنیاد و بد گوهر
پدرت ترکمان و مادر چپت

نابکار و معاند و مغوی
در میانه تو چون شدی علوی

گفت از کنار جوی باباهان که گذشتم غسل آوردم و موی فرو گذاشتم و کسی مرا دید گفت السلام علیک ای امیر سید بعد از ان در شهرها گردیدم و شجره ها بخریدم قطعه

کی توان شد بسیرت سادات
گر بصورت توان شدن مانند

بید میوه نیاورد هرگز
شاخ طوبی اگر کنی پیوند

اکنون مروت آن است که از ین حدیث درگذری که من در میان مردم مسند نشینم و من روزی بخدمت مولانای عماد الاسلام آمدم او نیز آمده و شجره عرض کرد و شکایت احوال قرض خود مولانا فرکه در شهر ما طائفه بزرگان هستند که

ار زکوة ایشان خیر لاحق نمی شود چه سادات را زکوة گرفتن نشاید گفتم اندیشه مدار که امیر ازین سادات نیست که او را زکوة نشاید گرفت قطعه

زکوة و عشر فرزند نبی را
نمیشاید که انا وساخ مال ست

امیر ما ازین قوم ست کو را
زکوة و عشر بی شبهت حلال ست

حاضران مجلس بخندیدند و خبر بسادات شهر رسانیدند سید اجل از خویشان این ضعیف بود بحکم پیوستگی من با خاندان از من برنجید که چرا در اول اعلام ندادی حالی با حضار وی فرمود و از حال وی تفحص نمود و سرش تراشید و خرقه پوشانید

حکایت در حدود ماژندران معلمی ابجد ویرا دیدم که جماعتی اطفال در پیش نشانده بود و قرآن خطا می آموخت گفتم ای بی معرفت تعلیم نکرده تعلیم چگونه میکنی مثنوی

آنکه قرآن نکو نمیداند
طفل کی پیش او نکو خواند

چون تو قرآن همیکنی تلقین
حرف حرفت همیکنند نفرین

بیم آن ست با چنین الحان
کز تو تازی بر وان بر قرآن

گفت درین حدود بهاز من کسی نمیخواند گفتم مگر همه را دهان دریده اند و زبان بسته و لبان بریده و دندان شکسته قطعه

در آن نفس که تو قرآن بصوت میخوانی
فرشتگان همه فریاد میکنند که بس

نفس قبیل کن و بعد ازین مخوان قرآن
وگرنه از تو فرشته کنند قبول نفس

حکایت طبیبی را دیدم در شهر گنجه که دعوی طب میکرد و هیچ نمیدانست و با جهلی

که واشت قدم میمون و دم همایون نداشت اتفاقاً درین شهر بیمار شدم و
بعلت برقان خفظک الله گرفتار م لعیادت می آمد طبیب هم برین عادت
آمد چون او را از دور دیدم لحاف بر سر کشیدم و گفتم از بهر خدا برغریبی من رحمت کن
که خاطرم ملتفت است بجز اسان این عیادت بدست تو آسان در حال بخندید
و باز گردید و میگفت بعیادت آمده بودم با نقبض عادت قطعه

اگر تشریف عیبت می نمائی
زروی مردمی لطفی تمام است

بدیدار تو بخشیدم سلامت
مرا ترک سلام از تو سلام است

حکایت وقتی طبیبی در گورستان میگذشت آستین بر روی افگند پرسیدند
که سبب چیست گفت شرم میدارم ازین مردگان که همه کشتگان من اند

حکایت واعظی را دیدم که همه روز دق میکرد و زر می نهاد و نمیخورد و بکس
نمیداد با ندک فرصت وفات کرد لیسر ناخلف همه را بفسق و فجور بر انداخت قطعه

آنچنان دخل را همی شاید
جز چنین خرج در مکافاتش

الخبیثات للخبیثین
والخبیثون للخبیثات

روزی بوی رسیدم و گفتم کل کوالعوع

پدر بحیله همی ساز دار حلال و حرام
پسر همی خورد از فسق و میکند دشنام

حکایت وقتی بسر تربت شیخ المشائخ مجذوب الشوق شیخ حیدر زاده
رحمة الله بودم مرا با حیدری مناظره افتاد گفتم خدا و پیغمبر فرموده اند که آلت را

بر حلقه زنید قوله تعالی فانکحوا ما طاب لکم و قوله علیه السلام
تناکحوا تو الدوا تکاثروا شما چرا حلقه بر آلت میزنید قطعه

ظریفی گفت مر سوزن گری را
که در سوراخ باید کرد این میخ

بسر از عمری که باو گشت گستاخ
نباید کردن اندر میخ سوراخ

گفت بابا حیدر چنین کرده است گفتم این سخن مسلم نیست بر تقدیریکه بوده است
نص محکم نیست ناگاه از هر طرف دیدم که یکی استره کشید و یکی کارد کشیده چون
برق خاطف و شخصی سیخی کشاده چون شهاب ثاقب وی بمن آورد ندچاره ندیدم
الا آنکه گفتم برین تقدیر مسلم و مسموع و این واجب و لازم والله اعلم قطعه

چون ترا با مدعی افتاد کار
منع میکن گر بجانب بیم نیست

ور بجان بیم ست تسلیم آر زانکه
هیچکاری بهتر از تسلیم نیست

حکایت درویشی در حلقه صوفیان ترش نشسته بود و گره ابرو هم بسته
چنانکه بصد رنج و غم مبتلاست یا از درد شکم در صد بلا صوفی گفت مرا که او را
چه بوده است گفتم او را ابلیس رنجه میدارد و زرق و تلبیس شکنجه مثنوی

تصوف چه چیزست آزادگی
رها کردن عجب و افتادگی

نمودن بهر حالتی انبساط
ز دعوی پیاده شدن از بساط

نه بر خلق منت نهادن که من
نکو مردم و زاهد و پاک ظن

چو من کس نبودست در راه دین
بیائید و دستم ببوسید و بین

کسی را کز این شغل سامان بود ‏ نه صوفی که فرعون و هامان بود
گر امروز گوید منم بایزید ‏ بگویش که فردا توئی بایزید

حکایت آورده اند که در روزگار عیسی علیه السلام زاهدی بسیرت و فاسقی از عقب وی بسیرت و قدم وی نهاد بطریق تکبر زاهد را بدید بانگ بروی زد که باز گرد شومی معصیت تو در من اثر نکند گناهگار بیچاره گفت قطعه

در بزرگی توای بادشه دین آخر ‏ چه زیان ست که سودی بگدای برسد
جامی آنست که منعش نکنی از ره لطف ‏ که درین ره بطفیل تو بجای برسد

خداوند سبحانه تعالی جبرئیل علیه السلام را فرستاد که مقام آن زاهد متکبر را از بهشت بدان فاسق دادیم و جای فاسق از دوزخ بدان زاهد متکبر مقرر فرمودیم تا زاهدان متکبر ازان عبرت گیرند قطعه

آدم نه خاک بود ولی اخلاق نیک داشت ‏ در محفل ملائکه قدرش عظیم شد
ابلیس بدخصال اگرچه زنار بود ‏ نامش ز کبر و عجب لعین و رجیم شد

حکایت لطیف واعظی را از مجلس وعظ بردند مقری را بگرفت کامروز در مجلس من و تو بیش نبودی تو برده گفت این غرامت بدهم که چرا بودم قطعه

چنان بودم که در مسند کثرت امروز ‏ بجز مقر تو کس مجتمع نیست
علامت هست مقری را کز و نیز ‏ چه میخوانند معنی مستمع نیست

تم الکتاب بالخیر والصواب

خندان گل تقریظ خارستان همرنگ گلستان از جوش بهار طبع رنگین سخن فهم بیمثال شیوا زبان نازک خیال منشی دینیدیال صاحب منیر منشی ایجنٹی بهوپال مطبوعه سابق

این صحیفه نه گلستان نه چمن فهمیده ام ‏ گلشن فهمیده است آن چه رنگین فهمیده ام

تماشائیان بهارستان سخن را نوید که گلستانی خارستان نام از خار هر گلی نشتر زن سینه بهار منیر ند و نظارگیان بوستان معانی را مژده که گلزاری ارم رشک از سینه بهار عبارت داغ حسرت بدل هزار لاله زار می نهد صحیفه گل با لطف عبارتش ورقیست بی مضمون و ترانه بلبل با خوبی کلامش نغمه الیست ناموزون نرگس با وجود بے بصری تماشای بهار مضمونش دیده ایست بینا و غنچه با وصف گرگوشی باستماع رنگین فقراتش گوشی ست شنوا هر صفحه اش جلوه گاه صد چمن هر حکایتش نزهتکده هزار گلشن بوستان را رنگینی و شادابی در بار این ثمرستان الی بار موعظت و حکمت در کنار آنرا آب نهار در جوش این را فواره مضامین و خروش نخلستان را فوائد شیرین کامی ست اینجا اشجار سطور اثمر خوش کلامی از نکهت گل و ریحان تر طیب دماغ پیوست زدگان و از بادهٔ شیراری مضامین سر خوشی مزاج عالی دماغان آشفتگی زلف سنبل طبائع مجموع را باعث پریشانی نظم این اوراق آشفته مزاجان را موجب جمعیت خاطر و نشاط روحانی گل با رنگینی عبارتش گیاهی و از حسرت موزونیش آهی زنسبت نسرین و نسترن واتش را

از خطوط جبین بر پیشانی وا ز مشابهت سلسلهٔ سنبل زلف سطور را شانه گردانی
بهر طرف این چمن انهار سلاست و فصاحت موج خیز و بهر گوشهٔ این گلشن نخلها از اثمار رسیده
بلاغت ثمر ریز تا وسعت نگاه بر دامن دشتهای این گلستان سبزهٔ تازگی
مضامین خرمی ست از مخمل و سنجاب و تا نظر بساطت الفاظ رنگین بستری ست
از گل شاداب هر جا سنبلستان معانی دام طائر نظر و هر سو جوش سبزهٔ عبارات تازه
تا بکم گل بدعوی همقماشی رنگین فقراتش از صبا صد طبانچه سرزنش خورده و ریحان
بادعای همرنگی سوادش روسیاهی جاوید حاصل کرده بجواب گلستان سعدی که ملا جامی
اگرچه بآرایش بهارستان کسری فرو نگذاشته اما این بوستان فردوس نشانی ست که
هزار بهارستان از جیب هر فقره بر می آرد و مقابل بوستان بلبل شیراز هر چند تفته
آتش زبان مغیلستانی ترتیب داده لا این گلستان جنت آستانی ست که صد هزار سنبلستان
در شکنج هر ورق نهان میدارد هیهات هیهات ترجیح یکی بر دیگرے از لوازم غیب بینی ست
و تفوق کلامیکه بر کلامی لزم اسم سخن حصینی پس ازین طریقهٔ ناصواب گریزانم و ازین
جاده بی انصافی بر کران هر اهم از سکینه نتائج طبع ملا جامی هزار باده استفاده
در جام وهم از آتش کلامی میرزا الفته صد چاشنی سخن در کام سکر اسانده گزاردن
سجیه رضیه سخندان و متهم نکته گیری نبودی شیوهٔ پسندیده این اثر و گیده بیان
ایدون حرفی از حال مصنف راندن شایسته تناسب مقام و سخنی از نام و نشان
گفتن مقتضای سیاق کلام مخفی مباد که خارستان از امیر خسرو دهلوی مشهور آفاق

و جمهور عوام را برین قول اتفاق مگر گروهی از علما نسخهٔ مذکور را از نایابی تمام و
کمال بچشم غور ندیده تا روایت عالم از ... تحقیق خاصان باین شهرت رسیده
در بنولا دو سه نسخه بمزید تلاش بدست آورد و هم وا ز اول تا آخر بامعان نظر معائنه کرده نام
خسرو کمتر و مجد خافی بیشتر یافتم و روا سخن عوام بر تافته بتحقیق حال مصنف گام تلاش ازین
مقام فراتر گذاشتم لله الحمد که نشتر عشق خون فاسد جهل از رگ اندیشه فرو ریخت و
تجلیات ید بیضا ظلمت نادانی از بیخ بر کند و پرتو این آگهی بر دلم افگند که
خواجه مجد الدین خافی بعهد جلال الدین محمد اکبر شاه شهنشاه هند از وطن رو
بهندوستان نهاد و همین جا جان داد در نظم سرمایهٔ ارجمند داشت و در نثر پایهٔ بلند غالب
که بفرمان شهنشاه اکبر خارستان بجواب گلستان گل کرده آن نخل بند بوستان
سخن و خارست گلزار رنگین کلامی آن یکتای زمن باشد رباعی

این گلستان بنام خارستان — هست محسود صد بهارستان
گرچه مشهور هست از خسرو — در حقیقت ز مجد خافی دان

اگرچه از معنی ناشناسان لفظ نگار و بی پروا نگاران ستمگار شکل الفاظ بطرزے نقش بسته
که تصحیح اغلاط کوشیدن معدوم را صورت یا بجا دکشیدن و قالب افسرده را جان و میدن
بود لیکن بقدر مهما امکن بپایهٔ صحت رسانیدم امید از ناظرین نهرمین و خرده پروران انصاف
گزین آنست که چون بملاحظهٔ محاسن سخن و فضائل کلام دست دعا بحق مصنف
گردون مقام بر دارند بجلدوی تلاش و محنت صحت کسانیکه مقدار راهم بجمله تحسین یاد آرند فقط

غنچۂ نودمیدۂ تقریظ کتاب خارستان ریختۂ کلک جواہر سلک نثار بیمثال مولوی نور الحسن صاحب نائب وکیل ریاست بھوپال

جند خارستان خاقانی دامن دل میکشد	از سرش کی بگذرد دانا دلی دامنکشان
مجد را مصلح الدین نسبتی باشد درست	خاف از شیراز کمتر نیست اندر غورشان
مجد و سعدی کو کجا شیراز و خاف ای همنشین	یادگار از هر دو شان دل و ند بهر نشان
از گلستان چون بهاران رفت خارستان شود	گرد و ماند بجا چون رفت حسن مهوشان
گلستان بلبل شیراز بس و بیرینه شد	خوش بود گلگشت خارستان خاف آدمی نشان

آبلہ پایان وادی سخن را بجلوہ گری خارستان ہمیشہ بہار نوید و واماندگان دست طلب را بہ بیدائی خارسبت گلزارسانی مژدہ کہ پس از سہ صد سالہ خفا گنجینۂ خاف از خاک ہند برآمد و پردگی آرزوی معنی تر و بان مست سخن از پردۂ مستوری بدر آمد جگر گاوی بخبران خردہ گیر را نوک خارش نخاراشگافی جھیا دبرکنند و دیدہ بینان چشم زخم رسان را چوب خسکش آمادہ کاوشہا چون بشدت اتصال فرقی درمیان خار و گل نتوان نہاد اگر این خارستان صد گل خندان در پہلو بگلستان زند شگفت و چون بہم دیگر انکار نتوان کرد اگر این نگارستان صد لعبت مضمون تازہ در بغل وسع گریبان آن گردد عجب نا سوزن نوک خار را بہ بخیہ گری چاک دامن گل دستی و رشتۂ گل را بہ سوفار سوزن خار علاقہ ہر خارسبت بہ بیدائے خورش از گلستان خبری میدہد و ہر خارستان نشانی خوش از اشتمال

برصد گل رنگین اثری ظاہر میکند بالجملہ اگرچہ دیگران ہم صید این غرض را شکار اند و دام این ادعای دعوی را گرفتار اما بر ظاہر کہ زادہای طبع قاآنی در برابرش برود و وحشی را نسزد و سرودۂ ارغنون جامی پیش نغمہ تارش از رشک گوشی نمارد مشک این را از خود بوئیدن وقتی بمشام و سواد آنان را بر عکس زنگی کافور نام شوریدہ سری ماخولیای کجاست کہ یادگار این خارسیت گلزار معانی را از خسرو دہلوی قشان دہد تا گر اندیشۂ باطلش بہ نشتر عشق تحقیق بخراش آید و کور باطنی تا بالی جہل افتاد کو کہ مسودۂ این روشن سواد را از روی انتحال بدیگری منسوب کند تا ید بیضای نقش نمودہ شود ہان دہان خار بند این گلشن بنجار و خارستان پر بہار مجد الدین نوابن کہ بہ فسحت آباد ہند از خواف در رسید و بعہد فرخی مہد ابو الفتح جلال الدین اکبر رخت اقامت را بدین اطراف کشید و چون ترک گلزمین ہند گوارای طبعش نہ نمود ہمین جا جان داد و مایۂ صد سالہ خواف را کہ عبارت ازین کتاب نجاک ہند نہاد ازان باز آن گنج معنی بکنج خمول و ویرانۂ نا بیدائی ناپدید بود و دستی بگہر سنجی آن نمیرسید تا درین ظرف زمن پس از سہ صد سال والاشان سمو المکان ہنر پرور سخن نواز آئین فن یکہ از من روش قیاس بلاغت اساس ہمایون رای رافت گرای صاحب کمال فرخندہ اقبال منشی دیبندیال میر منشی ایجنسی بھوپال ہر بن کارت رگ موفق شدہ تا آن گنج شایگان را بعرصۂ شہود آوردہ و بر تہمید ستان سخن شر و گجش فرمودہ نفع آن عام و فیض آن تام کرد نسخہاے چند کہ بقلم ناسخان بنسخ و مسخ رسیدہ بود

بدست آورده بجولانی طبع صواب اندیش و فکرت دقیقه رس قلب از خالص زر دخرفه را
از گوهر و شبه را از جوهر امتیاز بخشید و عمل بر منطوق خذ ما صفا ودع ما کدر
پسندید گوهر را بجائی شبه بیک سک انتظار داد و فرقی ظاهر درمیان حق و
باطل نهاد صفحه صفحه را از خاشاک سقام پاک برفت و روش سطور را از پیچیدگی
اغلاط مصنفی نمود دانا داند که در حک و اصلاح اوراقیکه تخته مشق ناسخان خدا
ناترس بوده باشد چه کاوشهاست که بر روی کار نیاید و در تلاش کلمات طیبات
مناسب مقام و ملائم کلام کدام جگریست که خون نشود چون از راستی نگذری گوئی
کراگر آبیاری همت خواجه بدستیاری توفیق دست و گریبان نشدی این اوراق
خزانی خارستانی بیش نبودی چه جای آنکه بگلستانی میرسد اگر باد موافق انفاس
طیبه اش بتائیدات علیمی آشنای صحتش نمیگشت این سفینه دور تر از ساحل نجات
جز بورطه اغلاط جای نگرفتی چه جای آنکه بشناوری نهر فصاحت انگشت نما میگردید اگر
خواجه باحیای اموات الفاظ دم بدم دم اعجاز مسیحائی زند جا دارد و گر بکریسی نشانی
فقرات لاف مصرعه منش کرده ام رستم دستان ❊ سر کندم او را رسد پس ازانکه
سقم الفاظ را بمدد اد تصحیح کرد بمطبع مشهور نزدیک و دور منشی نولکشور بفرستاد
تا کاپی نویسان و کاتبان از هر سو برخاستند و بلباس کتابت و زیور بخشی دغاره
طبعش بیاراستند و این قدر دمبقدار که درین کار فکری غیر صحیح بخضوری خدمتش
کرده شرط خدمت بجا نیاورد مشابه آن بود که دواسازی پیش چاره گری ترکیب

و امتزاج اجزاء یا قوتی کند و یا سفره چینی به مجلس امیری مائده از نعمت
الوان ترتیب دهد مصرعه فکر هر کس بقدر همت اوست ❊ خداوند بی مانندش
جزای خیر دهاد و وذا ثمره نیت خیرش بمذاق جان رساناد و الله بس ما فی هوس

خاتمة الطبع

رنگینی کلام حمد چمن آرائیست که خضر سبز کار سراپا ز بان را با سبز بختی بهار گلرخ
لباسی در وجود و هستی تقدم زمانی داده که گل موسی وار با رزه وی مصاحبش از پی
هدایت اندوزی ندان سرخ کرده و نعت متکاثر رسولیکه سبز گردی گلستان وجهان
از رنگ و جود اوست اگر غنچه مستقیمش خالبست گلزار عالم نبودی حد سبزی ایام
طریق مسدا و دین نیا سودی صلی الله علیه و علی آله و اصحابه و سلم اما بعد بر ضمائر اشراق
مظاهر خرد پروران محمود الآفاق و نکته سنجان متجلی بصفات تهذیب اخلاق روشن و
هویدا باد که درین قرب زمان صحیفه نادر البیان گنجینه مالا مال اندرز و نصیحت و خزینه
مملو از موعظت و حکمت که تتبعدیان را سر خط خرد آموزیست و منتهیان ملجا و الفرج گاه
نوروزیست همانا که در روش نثر و نظم گفتار رنگ آمیز (تعلیم) کتاب گلستان ست و در لطافت معنی
آبدار و مواعظ بعینه همتا لب آن لوحش الله نامش خوش عنوان خارستان ست کر
پیشانیه بتکلف بهار آفرین گلشنی ست که سر پنجه خزان بگوشه دانش نرسد با اهتمام
کرصد طوطی فاخته وار گرد سرش گردد تا گلستان هشت باب بهشت اساس نهاد

بنا میر را این را در برابر دو بهشت در رها بگشاد و چون در دیباچه کتاب تفصیل شانزده گانه
ابواب مسطور است بنابر آن درین محل اعاده ما سبق متروک و مقصود و کشاد و بند بند که
درین کتاب در هر باب از ایراد نوادر حکایات است مانند ابن شاه به که با کتاب گلستان جمل المواخات
است در غلبه مماثلت بلا اغراق کسیکه هر دو کتاب را بیکدیگر بهم سنجد نقش اول و ثانی
هیچ امتیاز نکند بالجمله با خوبی صفاتش شیفته هر کس را برای خریداری با طبعش میل خاطر
گردید تا همه کسان اصرار و استبداد بجدی کردند و دست از خواهش غرط باز نداشتند
همینکه دو نسخه اصل تفحص و تلاش دست بهم داد تا دیدار نسخ عبارات بی معنی و
نامربوط آنها خاطر در ورطه حیرت افتاد فی الجمله قبل ازینکه محرک سلسله استطباع
این نسخه و استمتاع این متاع گران بها سخنور معنی شناس عالی فطرت سخندان
پاکیزه خیال قدسی طینت محقق و منقد بیمثال منشی دستیار میر منشی بخشی
بهوپال بودند اصل نسخه کتاب ازین مطبع نامی طلبیده اند و بنفس نفیس با فراهمی چند
اصل بصحبت آن همت گماشتند تا آنکه یک نسخه منقول عنه بمقابله نسخ چند بکمال
محنت شاقه و تدقیقات رائقه چنانچه خبر کامل فن سرانجام این کار سترگ برنیاید و عموماً
هر کس اصلاحیت آنمعنی را نشاید لعبلاندا که اغلاطیکه از دستبرد نساخان بی روش و بی اصول
صورت کتاب کالعدم شده بود از سر جان تازه دمید و حیات کلام افسرده فرموده و نسبت
تصنیف این گلزار همیشه بهار هر چند اقوال اختلافیست لیکن تحقیق غالب محقق و موصوف
از علامه ملا خواجه مجد الدین خوافی ست که بعهد خلافت جلال الدین محمد اکبر شاهنشاه هند

از وطن مالوف شهر خواف که از نواحی نیشاپور است و بخطه هند نهاد و درین جا
جان داد و این کتاب گنجینهٔ اسرار که بعمری از دو بان جوهر دماغ و جگر اندوخت
از انقلاب وار بدست مردم بیجوهر افتاد که از تصرف بیجا بش لسان زبر نا رواج نیافت
و چون عنقا جز اسم مفروض وجود کاملش کس ندید که از نام و نشان صاحب تصنیفش بتحقیق
حرف میز و اختلاف منتفع میشد بالجمله پس از سه صد سال که این گنجینه خفای خواف
محض بصرف همت جوانمردانه میر منشی صاحب موصوف از خاک هند بر آمد همون که تا
اصل نسخه خارستان صحیح کرده بمطبع رسید لاجرم هر کرد بد باری بنظر سعی جمیل و
کوشش بلیغ میر منشی صاحب ممدوح و پاس اخلاص دلی و محبت قلبی که با مطبع نامی
میدارند مدیر انست آنگاه از پیشگاه سر چشمه فتوت جناب منشی نولکشور صاحب دام اقبالهم
به کارروایان مطبع تاکید رفت که هرگاه این اصل کتاب در صفت صوری و معنوی
با گلستان برابر است پس باید که بمثابهٔ گلستان بحواشی هم بیارایند و خوشنویس رحب
اول را بنقل کاپی دهند چنانچه بتعجیل فرمان این کتاب خارستان بکتابت در جه
اعلی مطابق گلستان جلی قلم و نثر و نظم هر جا ممتاز و عبارات عربی از آیات و
احادیث و اقوال و اشعار معرب بخط نسخ و در صحت بید اهتمام و تحشی لائق
و فائق از چند کتب لغت مفصله ذیل بعمل آمده غیاث اللغات نفائس اللغات
صراح برهان لطائف اللغات کنز اللغات بهار عجم کشف اللغات
تفسیر فتح الرحمن و دراے انیهایه بمقتضای موقع و مقام هر انچه اشکالات

برروی کار آمده همه منخل گردیده دقیقه از دقائق در حل مآرب فرو گذاشت نشد
اکنون این کتاب نسبت انتساب را در جمله صفات مماثلت با گلستان است و از بهر تفرج
نظارگیان قدرشناس جوهر علم شایان و عمدگی این بوستان نصائح سزاوار آن است
که قبل از گلستان تعلیم و تدریس اطفال و بستان آن رواج پذیرد که خار قبل از گل
بر آید و اکتساب سهل بر دشوار در منصب تعلیم قبول عقل را شاید فی الجمله بتائید
ربانی این نقع نهال سردستان معنی بفیض همت بلند نضارت بخش گلستان
علم و هنر جناب منشی نول کشور صاحب سی آئی۔ ای که صیت کرم و
نوالش در افواه عالمیان افتاده و آوازه جود و سخایش از قاف تا قاف
و از ارض تا سما رسیده همت والایش نام حاتم از جریده گیتی محو کرده در یکتا
دریاے ریاست و امیر زینت افزاے ریاست که بیست در خطه هندوستان و
در دیگر اقالیم که معروف و موصوف و نیست از کتب متداوله و متدارسه جمله علوم و فنون
مثل عربی فارسی و دیگر السنه و از کتب سیر و تواریخ و قصص وغیره که این
نسخه باقیمانده که از حلیه طبع مجلی و از زیور الطباع آراسته و پیراسته نگردیده
من کج مج زبان ژولیده بیان هیچمدان را چه یارا که از اوصاف
حمیده و اخلاق جمیله او حرفی بر زبان رانم و یکی از هزاران هزار بر شمارم
محامد او از حیز تحریر و تقریر افزونست و از حیطه بیان بیرون الحق که بحسنین
نامدار جهان فضل لا امثال الاقران فیع القدر و الاشان ممدوح آفاقی دانی

ذو المجد و العلا از بدو زمان الی الآن با در و هنر نزائیده در علو مدارج و ارتفاع
مراتب گوی سبقت از همعصران ربوده کتب نایاب نادر زمانه انواع انواع از هر علم
و فن مطبوعه مطبع نامی و گرامیش با وجود هزاران خوبی و خوش اسلوبی آنچنان
ارزانی یافتند که کم مایه داران و غریبان عوالی میران و مالداران ذخیره دار
کتب هستند بسبب زیبا و برگ عمدگی خط و چاپ صاف و به صحت لائق و فائق
که هر ورقش را منجل صورت نمای شاهد نصیحت و حکمت باید شمرد در گل
زمین مطبع به نضارت کده کانپور صانه الله عن شر الدهور سبز پرستی
و لعلو همت گوهر درج بختیاری شیر برج کامگاری شهیره امصار و دیار نامی
نامدار ملک التجار ذی المجد و المحاسن خوشخصال فرخنده خو معلی القاب عالیجناب
منشی پراگ نرائن صاحب بهادر گورلے بهادر مالک مطبع دام اقباله و جلاله
باهتمام کامل منشی بهگوان دیال صاحب عاقل ایجنٹ۔ بار چهارم بماه
جون سنه ۱۹۱۱ع بصد حسن و خوبی بخوش اسلوبی بآبیاری طبع سرپا لاکشید
توقع از جناب باری آنست که پسندیده و مقبول قدرشناسان اهل بصیرت
گردد و دو تا تقریر دلپذیر یکی از محقق بیمثال باعث طبع این گلزار جاوید
بهار یعنی منشی دینیدیال سابق میر منشی ایجنٹی بهوپال و دیگری از سخنور معنی نگار
نازک فکر مولوی نور الحسن سابق وکیل ریاست بهوپال مصداق پذیرای این بهارستان است

تاریخات طبع خارستان

از مورخ کامل جناب منشی بھگوان دیال صاحب عاقل الخبیث مطبع ہذا

واللہ در خوبیِ مضامین
خارستان نسبت فرحت آیات
عاقل گفتم بسالِ ہجری
بس خوب و نفیس و بہ حکایات

ایضاً عیسوی

للہ الحمد کہ این خارستان
طبع گردید بہ نیکو عنوان
زد رقم سالِ مسیحی عاقل
نزہتِ جان چہ عجب خارستان

از سخنور دیو قار منشی مدن موہن لال صاحب سرشار خیرآبادی اعلی مختار مطبع

خارستان نیست طرفہ باغِ شاداب
کز دیدنِ او دلم چو گلشن بشگفت
سرشار ز بہر سالِ تاریخ مسیح
مرغوب و نفیس بہ حکایاتے گفت

از سخنورِ سحر بیان محمد حامد علیخان صاحب حامد مصحح مطبع ہذا

خارستان باغیست شگفتہ
نیست در وی خلل ز خزانے
طبع چو شد حامد بنوشت
تاریخش ـ بہ خارستانے

مطبوعہ ۱۸۸۵ء
جامع طیبی ـ حالات پیغمبر علیہ السلام یعنی پیدائش نور محمدی سے تا وفات شریف
شرح قصیدۂ بردہ ـ مطبوعہ ثمر ہند
مقالات الصوفیہ ـ مطبوعہ غیر مطبع ـ
سفینۃ الاولیا ـ از شاہزادہ دارا شکوہ ـ
وصیت نامہ ـ مع رسالۂ دانشمندی ـ
مولود النبی ـ
تحریر الشہادتین ـ شرح سر الشہادتین
تحفہ اثنا عشریہ ـ جلی قلم مطبوعہ ۱۸۸۵ء

کتب اخلاق و تصوف

مصباح الہدایت ـ ترجمہ عوارف ـ
صد پند ـ سودمند لقمان حکیم شامل چار رسالہ
کلمۃ الحق ـ معہ شرح نور مطلق مطبوعہ ۱۸۸۶ء
مکتوبات حضرت شیخ شرف الدین یحیی منیری رح
مکتوبات جوابی حضرت شیخ شرف الدین
مطلع الانوار ـ مع حواشی جدید ـ
نفحات الانس ـ معہ سلسلۃ الذہب ـ
فواید الفواید ـ از حضرت نظام الدین دہلوی
شرح بوستان ـ از تنجیدار نوساله مطبوعہ دہلی
فواید سعدیہ ـ
لوائح جامی ـ

رسالہ ستہ ضروریہ ـ غیر مطبع ـ
پندنامہ عطار ـ
کیمیای سعادت فارسی ـ
اخلاق جلالی ـ محشی ـ
اخلاق ناصری ـ کاغذ گندہ ـ
ایضاً ـ کاغذ رسمی ـ
اخلاق محسنی ـ دیکھو سر رشتۂ تعلیم بک ڈپو ـ
معدن الجواہر ـ
مطالب رشیدی ـ مطبوعہ ۱۸۸۷ء
مثنوی سلسبیل ـ
مثنوی بزم وصال ـ دیکھو سر رشتۂ تعلیم بک ڈپو ـ
مثنوی گنج بہلول ـ
مجالس العشاق ـ باتصویر ـ
منطق الطیر ـ
گلشن اسرار ـ
می باید شنید ـ
می باید دید ـ
نکات احسانی ـ
انشاے اسرار فریمشن ـ
سبستان نکات و گلستان لغات
دائرہ صنعت ـ گنجینۂ صنائع تاریخی ـ
دانش نامہ ـ جہان ہر شی کی آفرینش

بطور حکمت فلاسفہ -
دبستان مذہب - عقاید مذہبیۂ قوام مختلف
رسالہ منازعت - تقدیر و تدبیر
مخزن العلوم - معہ نقشہ -
گلشن خیال - تاریخ گوئی کے قاعدے -
قول فیصل -
ابواب الجنان - جلد اول در آداب
و اخلاق اسلامی -
ایضاً - حصۂ دوم -

کتب تواریخ انبیا و اولیا وغیرہ

سفینۂ رحمانی -
عجائب القصص - مطبوعہ دہلی -
احسن القصص - حالات از تخلیق عالم و
آدم تا رسول آخر الزمان
حیات القلوب - کامل ہر سہ جلد -
جلد اول - در حالات انبیاء -
جلد دوم - در معجزات پیغمبر آخر الزمان -
جلد سوم - در بیان امامت -
جذب القلوب - الی دیار المحبوب -
روضة الصفا - سات جلدین یکجائی -
گنجینۂ سروری - معروف بہ گنج تاریخ
ولادت و وفات اولیا کرام -

وقایع شاہ معین الدین چشتی -
خزینة الاصفیا - کامل دو جلدین -
ترجمہ فواید سعدیہ - متضمن حالات
اوتاد و اقطاب و تاریخ اولیاء و
سوانح عمری اصفیا مطبوعہ ۱۸۸۶ع
کاغذ سفید گندہ -
ایضاً - کاغذ سفید رسمی -
قصص الانبیا - کلان مسمی بہ روضة الاصفیا -
ایضاً - خرد -
عجائب القصص مبسوط - حالات انبیا
مترجمۂ مولوی فخر الدین مطبوعہ ۱۸۸۷ع
تاریخ حبیب اله -
مجموعۂ فتوحات واقدی - کامل اور
ہر چہار حصہ مطبوعہ ۱۸۸۹ع -
(۱) **مغازی الصادقہ** - معروف
بہ مغازی الرسول -
(۲ و ۳) **فتوح الشام** - و فتوح المصر
اردو یکجائی -
(۴) **غزوۂ عرب** - معروف بہ ترجمہ
فتوح العجم -
مدارج النبوة - دو جلدین کامل -
ایضاً - جلد اول -
ایضاً - جلد دوم -